

ئىنسايكلوپيديا

بەرھەقىرن
ئانىتا گانىرى
كريس ئۆكسلەيد

وەرگىران ژ ئىنگلىزىي
ئىسماعىل عەلى دوسكى

سپیریز

دیگه بهارو گشتلو و
سەرەنثیسەر

مۆید طیب

ژمارەیا وەشانى : (ھزار كتىب بۇ زارۇكان) : (57)

ژمارەیا وەشانى : (وەشانا دەزگەها سپېرىز) : (372)

ناڤى كتىبى : ئىنسايكلوپىديا

بەرهە فەرىن : ئانىتا گانىرى / كرييئەن ئۆكسلەيد

وەركىيان ژىنگىلىزى : ئىسماعىل عەلى دۆسىكى

دىزايىن : بارزان محسن عومەر

تىپلىدان : هللين عبدولواحد محمدەد

ژمارەيى سپاردىنى : لپەرتۇوكخانەيا بەدرخانىان ل دەۋۆكى (2083) سالا (2012)

چاپا ئىتى : 2012

تىرازى : 1000 دانە

سەرپەرشتكارى چاپى : شىروان ئەحمدەد تەيىب

چاپخانەيىا : حەجى ھاشم / ھەولىرىز

مافيىن چاپكرىنى د پاراستەن نە

©

کورىستانى عېراقى - دھەوك

تاخى مازى - جاڭا ئاشتە

ئافاھىيە سپېرىز

www.spirez.org
www.spirezpage.net

داو سپېرىز للطباعة والنشر
دھەوك

SPIREZ PRESS & PUBLISHER
DUHOK

پیشگوتن

ئىنسايكلوپيديا ، بازنا گشت پيزانيان دهرياردي جىهانى ، وەكى گەنجىنەيەكا باشترين و بمفاتيرين پيزانينايەل سەرتا سەرى جىهانى ، زىدەبارى درويشم وسىمايى بەرچاڭى ئەقى پەرتۇوكا ب نىگارىن تازە و جوان ھاتىيە نەخشە كىن.

ئەق پەرتۇوكە ب رەنگەكى گشتى ژ حەفت (٧) بابهتىن سەرەكى پېك دەنيت ، و هەر بابهتەك ژى ، ژەندەپشكەكىن دى پىك ھاتىيە و ئەو پشك ژى ھاتىيە راۋەكىن د چەند ناۋ و نىشانەكىن تايىمەت دا و ھەرودسا ژى ھاتىيە روونكىن ب رىكا ھندەك و ئىمەيىن تايىمەت ، زىدەبارى ھندەك كۈز و تاقىكىرن و پرسىمارا دلاپەرا ھەر پشكەكى دا دگەل بەرسقىن وان.

ناقىن بابهتىن سەرەكى و پشكىن وانزى تودى د بەرىيەپى (ناقەرۇك) دا بىنى.

ژبۇپتر مەقا وەرگىتن ژەندەك پەيىش و زاراۋەكىن زمانى ئىنگلىزى ، من وەكى وەرگىز . ب فەردىت ناۋ و نىشانىن سەرەكى و دگەل ھندەك پەيچىن گىنگ ، ب ئىنگلىزى ژى بىننمە خوارى وەكى : شىرەدەر (mammals). ديسا ھندەك پەيچىن عەرەبى ژى ب تەنشىت كوردى و ئىنگلىزى قە ، وەكى : بىابان (الصحراء Deserts).

ھەزىيە بىزىن ھندەك گھورىنин پىندىنى د وەرگىرانىدا ژلايى من ، لدويف داب و تىر وانىيەن ژيانا مە ھاتىيە كىن بىتى گھورىنا رامانا سەرەكى ، و دگەل ئاماڇەكىن ب چەند تىبىنى و رويدانەكىن دى وەكى (رويدانان تسوونامى) ل سالا ٤٢٠٠ ل باشۇرۇي رۆزھەلاتا ئاسىيا).

ئەق پەرتۇوكە دى خزمەتا گشت خواندەقانان كەت ، ب تايىمەتى زارۇك و قوتاپىن خواندەنگەھەن ، و ئەم ل وى باودىرىن نە كۆ ھەركەسەكى ئەقى پەرتۇوكى بىكەتە ھەقالى خۇد دەمىن مژۇيلى و بەتالىيى دا ، دى بىستە گەنجىنەيەكا پيزانينا د ھزرا ويدا و دى مفایيەكى مەزن ژى وەرگىز .

داخوازا مە ئەوه ئەق پەرتۇوكە بكارىت خواندەقانەكى باش لەئۇ خۇ خىرەكت و ئەق ئەركە خزمەتكەنەك بىت بۇ باقا رەوشنىبرى .

- وەرگىز -

نافهړوک

<p>56 - رومانی</p> <p>58 - چایکینگ (نهسکهندنهنافی)</p> <p>60 - ئەزىتكى، ئىننكاسى، و ماياسى</p> <p>62 - سيارو كەلەھ</p> <p>64 - داهىنەر</p> <p>66 - چاخى بىستى</p> <p>68 (Living World) 68 - جىهانا زىندى</p> <p>70 - ژيانال سەرئەردى</p> <p>72 - ژيانا دار و درەختا</p> <p>74 - دار و دارستان</p> <p>76 - شينكاتى و خوارن</p> <p>78 - گرۇپىن جانەودرا</p> <p>80 - شىرەدر</p> <p>82 - هشکاتى</p> <p>84 - خشۇك</p> <p>86 - ماسى</p> <p>88 - تەير و تەوال</p> <p>90 - مىشەمۇر و تەقنىپېرىك</p> <p>92 - دايىنهسۇر</p> <p>94 - لەشى مەرقۇ</p> <p>96 - خوارن و جىتن</p> <p>98 - ماسۆلکە و لقىن</p>	<p>8 World Regions</p> <p>8</p> <p>10</p> <p>12</p> <p>14</p> <p>16</p> <p>20</p> <p>22</p> <p>24</p> <p>26</p> <p>28 (People and Society)</p> <p>28</p> <p>30</p> <p>32</p> <p>34</p> <p>36</p> <p>38</p> <p>40</p> <p>42</p> <p>44</p> <p>46</p>	<p>هەريمىن جىهانى</p> <p>نهخشى جىهانى</p> <p>وەلات و كىشودر</p> <p>دەريا و ئوقيانوس</p> <p>بىبابان</p> <p>ئەردىن ب گيا</p> <p>دارستانىن بارانى (ل سەرھىلا پانى)</p> <p>رويبار و گۈم</p> <p>چىا</p> <p>هەريمىن جەمسەرى باكۈورى</p> <p>باژىرىن مەزن.</p> <p>مرۇۋە و جەڭاڭ</p> <p>جىهانا مرۇۋان</p> <p>ئەردىن ئايىنى</p> <p>ژيانا ئايىنى</p> <p>نىقىسىن و چاپكىن</p> <p>ھونەر و ھونەرى بىناسازى</p> <p>موزىك</p> <p>شانۇگەرى و سەمما (شاھى)</p> <p>جلك و مودىل</p> <p>وەرزش و مژۇيلاھى</p> <p>مرۇقىيەن كاركەر (رېنجىھەر)</p> <p>ديروكا مرۇۋا</p> <p>ديروكا جىهانى</p> <p>مرۇقىيەن بەرلى</p> <p>ميسىرىيەن كەفن</p> <p>گريكىيەن (يونانىيەن) كەفن</p>
<p>100 زانست و تەكنۇلۆژىا (Science and Technology)</p> <p>100 - جىهانا زانستى</p> <p>102 - هيىز، ووزه</p>	<p>48</p> <p>50</p> <p>52</p> <p>54</p>	

104	- کارهبا (کارهبا)
106	- رؤناهی و رهندگ
108	- دهنگ
110	- هیز و لفین
112	- پیشنهادی و داهیتان
114	- ترۆمبیل، لوری و ترین
116	- ئامیرین فرینی
118	- پاپور و بەلەم
120	- ئەندازیاری
122	- ئامیر و کۆمپیوچەر
124	- تەلهقىرون و راگەھاندن
126	- گەھاندن

❖ هەسارا ئەردی (Planet Earth)

128	- هەسارا مە
130	- ۋۆلكان و بىشقەلەر ز
132	- كەقرو پاشماۋىن جانەودر و داروبارا
134	- كەرسىتىئىن ئەردى
136	- با و تىيفكىل (ئەتمۆسفىر)
138	- ئاق
140	- با (ھەوا، سەقا)
142	- سەقا و وەرز

❖ ۋالاھى و دونيا (Space and Universe)

144	- دونيا (جىهان)
146	- ستىير و هەسار (كوكب)
148	- رۇز و سىستەمىي وى
150	- هەسارە و ھەيىف
152	- ھەيىقا ئەردى
154	- ستىيرىن رەونەق و كەقىرن ئەسمانى
156	- گەشتىئىن ئەسمانى
158	- لېگەريانىن ئەسمانى (بوشاىى)

(وهرگیرد چهند ریزان دا)

- ١٩٨٧ء ل زانکویا میسل / کولیژا ئادابی پشکا زمانی عەرەبی ھاتىھ وەرگرتن.
- ژ سالا ١٩٩٣ - ١٩٩٧ء چەندىن كارىن راگەھاندىنى و رۆزئىنامەۋانىيى كىرىنە، وەكى كاركىن ل پشکا دېچچۈن و توماركىنى ل (K.TV) دەھوك، ھەروەسا كاركىن ل ئۆفىسما پەيۇندى و راگەھاندىنا پارىزىگەھا دەھوكى وەكۈررۆزئىنامەۋان.
- ١٩٩٧ء ى قەستا ئەورۇپا كىريھ، ول ١٩٩٩ء ى ل بىریتانيا ئاكنجىي بۇويھ و ھەتا ئەقرو، چەند كارىن وەرگىرانى كىرىنە و تا نوکە لىسەر ھنده كا يىن بەرددەوامە ژېق وەلاتىيەن بىيانى يىن كورد و عەرەب و خزمەتا رەقەندىدا بىيانى (Community Services). ل وېرى ژى باودىناما زمانى ئىنگلەيزى بنافى (GCSE) ھەروەسا باودىنامەيەكى مااموساتىيى و رىكىن چاوانىا وانه بىيىشى ل بىریتانيا بنافى (PTLS) ئىتايە.
- نوکە ژى ئەندامى سەندىكىا رۆزئىنامە نېيىسىن كوردستانى يە.

(بهرهەمىن نشيىسى و وەرگىرايى)

- چەند گوتارىن سىياسى و جقاكى و رەوشنبىرى و رەخنەبىي ل رۆزئىنامە و گۇفارىن كوردستانى بەلاڭكىرە. زىدەبارى رۆزئىنامە و گۇفارىن ل (الەندەن) دەھىنە چاپكىن ژوان رۆزئىناما (الحىا).
- ژ بهرهەمىن وەرگىرايى بۇ زارۇكى ژى، چەندىن چىرۇك ژ زمانى ئىنگلەيزى وەرگىراينە زمانى كوردى و د پەرتۈوكىن تايىھە تدا ھاتىنە چاپكىن ل سەنتەرى سەخلەميا دەرۈونى ژلايىن رىكخراوا دىاكۇنيا فەھە. زىدەبارى ئەو چىرۇكىن ھاتىنە بەلاڭكىن د گۇفارا (كەپ) دا.
- ھەروەسا بىمفاتىن فەرەھەنگ بنافى (فەرەھەنگ ئۆكسىفورد بۇ زارۇكى) ھاتىنە چاپكىن ژلايىن دەزگەھا سېپىرلىقە ل ٢٠٠٩ء ى.

World Regions جیهانی نەخشى

ئەقى خوارى وەکونمۇنەيەكە بونەخشى جیهانى كۈنىشا مە ددەت کا جیهان يَا چەوايە. بەرى ئەقى نەخشەيە بەھىتە چىكىن، مەرقۇي گەلەك يَا خۇوەستاندى كول ھەممى جیهانى بىگەرىيەت ولى دوور بىزقىرىت و دویر بىفرىت داشتىت ئەقى نەخشەي بىكىشىت.

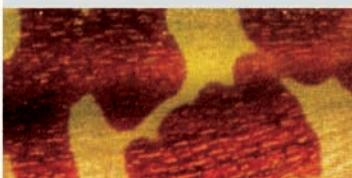
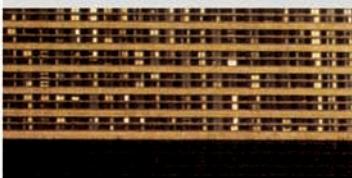

ھەر پىنج ئۇقىانوسىن (Oceans) جیهانى پترۇ دوو-سېكىن جیهانى ژئاۋى پىك دەھىت، ئانكى نىزىكى ٧٠٪ ژەبارى ئەردى. بەھرا پترۇ ژئاۋى دەھىت سەر ئۇقىانوسىن مەزن.

(وينى تەپەكە ئەردى يَا نەخش كىرىھ كە دېيىزنى گلوب globe تاڭو دىيار بىيت كۆ جیهان وەكوتەپەكىي يَا خە).

تاقىكىرن (كويز)

بەریخو بىدە ئەۋپارچە نەخشىن خوارى يىبن هەريمىن جىهانى
ھىزرا خوبكە كانى ھەر وينه يەك بوج نەخش كىرىھ ؟

بەشىن سرۇشتى Physical Features

ھەمى بەشىن سرۇشتى ل سەرئەقى نەخشەي يىبن ھاتىنە دىياركىرن وەك: چىا، بىبابان و دەريا و گۆما.

بەردى خوبدى كانى دى شىيى درېزترىن روپىار د سەر روپى ئەردى بىنى؟

كۆپكىن (ئىقىرست) ل چىايىھ ئيمالا

ل ۋەلاتى (ھندى) ل ئاسيا بلندترىن

چىايىھ ل جىهانى.

(نيل) درېزترىن روپىار وەك شىيۇي مارى ل سەرئەردى مىسىرى و سودانى را دچىت ل كىشىورى ئەفرىقيا.

ئۆقيانوسى ئاشتەور مەزنترىن ئۆقيانوسە ل جىهانى كۆنیزىكى (چارىكەكى) ۋە قىمارى ئەردى دىگىت.

سەھارا (بىبابان) ل باکورى ئەفرىقيا مەزنترىن بىبابانە ل جىهانى.

گولاسویەریور (Lake Superior). مەزنترىن گۆمە دەرياچە يە ل جىهانى كۆدكەقىتە باکورى ئەمرىكى. ئىك ۋېپىنج مەزنترىن دەرياچەيىن باکورى ئەمرىكى يە.

۲- وەلات و کیشوهەر

جیهان ياخاتىيە دابەشكەرن ل سەرپەتىز ۱۹۰ وەلاتان دەھفت كېشوهەران دا. هەر وەلاتەكىز قان سەركەدا يەتىا خۆھەيدە ول دويىف ياسايەكە تايىمەت دەچىت.

کېشوهەرین كەقن Continents

بەرى ملىونەها سالان، كېشوهەر
ھەمى ئىك بۇون و د تىيکەل
بۇون و ھندەك دەريايىن مەزن
ژ دۆر ماندورى دچوون بەرە
بەرە ئەقكېشوهەر ژىك جودا
بۇون و ئەقرو يىبن بۇونىنه
زمارىدەكە كېشوهەران.

پاشماوى وەلات و کېشوهەرا

۱- شىۋىت تەپا ئەردى بەرى (۲۰۰)
دۇو سەد ملىون سالا.

چىكىرنا نەخشەيان Making Maps

ل دەستپېكىنى نەخشە ب دەستى دەتنە دروستكەن. ئەقرو ب
رىكا فروكا و سەتلەلەيتا، و دىئەيىن دىيمەنلىن سروشتى يىبن جىهانى
ھاتىنە گرتىن. ل دويىف رائەۋىنەيىن سروشتى د كومپىوتەرى دا
ھاتىنە كۆمۈرن.

۲- شىۋىت تەپا ئەردى بەرى (۱۳۵)
سەد و سىيە و پىنج ملىون سالا.

۳- شىۋىت تەپا ئەردى بەرى (۱۰)
دەھ ملىون سالا.

وەلات و کیشومەر

مەزنترین وەلات

The biggest country
روسیا مەزنترین وەلاتە ل جىهانى. قەبارى وى ١٧ مىليون كىلومەترين چار گوشە پىك دەيت، ئانكى ٦،٨ مىليون مايلىن چار گوشە و د كەفيتە سەرئەوروپا و ئاسيا (موسکو) پايىتەختى وى يە.

بچويكترىن وەلات

The Smallest country

باژىرى (قاتيکان) ل روما (پايىتەختى ئىتاليا)، بچويكترىن وەلاتە. بىتى (١٠٠) هزار مىزىدە دىشىن.

باژىرىن پايىتەخت

Capital Cities

گۈنگۈتىن باژىرلەر وەلاتەكى دېيىزنى پايىتەخت (عاصمه) كوب ئىنگلىزى (Capital) د. ل. چان باژىرا ياسايانا وەلاتى دەيتى دانان و حکومەتا وى وەلاتى دەيتە دامەزراندىن بوينس ئايرس پايىتەختى ئەرۋەنتىنى يە.

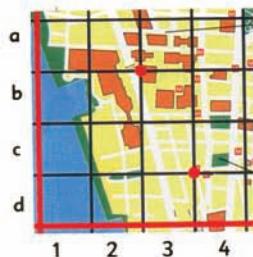
كىشومەر ئەقفرۇ

ئەرى تو دى شىيى ئەھۋى كىشومەر بىنى ئەقلى وەلاتى تەلى ھەي؟

Using a grid (شبکە)

ھندەك نەخشا پېھىلەكا تۆرەيا ياخىدا، كوهارىكارىدا تە بىكەت توجەكى زوى بىيىنى. هەر چار گوشە يەك (بۈكىسىك) ئىزىملا خۇيا تايىبەت ھەيە.

چىن (الصين) كو (١٦) وەلات ل دەورو بەرى وى ھەنە.

۳- دەريا و ئۆقيانوس Seas and Oceans

بۇچى دەريا دسویرەن؟

Why the sea is salty

تاما ئاقا دەريايى ياخى سویرە چونكى خۆي ياخى دناقدا هەى، زىيدەبارى هندەك ماددىن كانزايى بىزى، كۆئەقە هەممى دناۋ ئاقىدا دەھەلىيەن. ئەقە وەكۈرى خۆي يە ئەقا تو بىكاردىنى د ناۋ خوارنا خۆدا. خۆي بەھرا پەتە د ناۋ دەريايىدا دەھىتە شوشتىن و ژىك جوداكرن ژ ئاقى.

- گەلەك ماسىيەن شىلانى يان مەرجانى ژچەند رەنگەكى پېيك دەھىت داشىن خۇ ژجانە وەرىن دەرنە (Predators) بپارىزىن، يان ژى داشتىو وان ب ترس بىكەقىت بۇ ئەو جانە وەرىن ھوقانە ئەقىن ھېرشا دېھنە سەروان.

دۇو پشک ژ سى پىشكىن ئەردى ئاقە كۈز دەريايى سویر پېيك دەھىن. ئەقە ژى - وەكۈمە گۇتى - ژ (5) ئۆقيانوسا پېيك دەھىت: ئۆقيانوسىن ئاشتەوەر، ئەتلەسى، هندى، باشدورى و جەممەرە سار. ئەقەھەر پىنچ ئۆقيانوسە ژى دچنە سەر ئېيك.

قولكان و گزيرتە Volcanoes and islands

ل بن دەريايى، چىايىن ھەين، گەللى يىن ھەين، دەشت يىن ھەين و ديسا قولكان ژى، ھەر وەكۇ چاوال سەر ئەردى دروست دىن. هندەك قولكان گەلەك بلند دىن ھەتا دگەھەنە سەر ئاستى ئاخى، و شىبوى يان رەنگى گزيرتا پەيدا دەكەن ل سەر روپىي ئاقى.

ژيان د دەريايىدا Life in the sea

بەرىن مەرجانى وەكۇ باخچە يەكى جوان دناۋ دەريايى دا دروست دەكەن و دەرنگا و رەنگن، وەكۈرەنگى قەرەنفولى يان سۇر و گەلەكىن دى. ئەقېبەرىن ھەنى ژ وان جانە وەرىن مرى پەيدا بۇويىنە ئەوپىن بەرى مىليونا سالا دەزيان. ب ھزارا ماسىيەن قوش و ماسىيەن ب رەنگىن دى و هندەك بۇونە وەرىن دىزى ل سەر ئەوان بەرىن مەرجانى دەزيان.

دەريا و ئۆقيانوس

ئۆقيانوسىن جەمدى (بەفرگرتى) Frozen Oceans

ئۆقيانوسىن جەمسەرى سار (جەمدى) بچوپىكىرىن ئۆقيانوسەل جىيەنانى. ديسا سارتىن ئېكە. بەھرا پتىز دەمى سالى دەور و بەرین وى ھەمى جەممەدە (بەفرە). ئەقە ژى ئەمۇي دگەھىنىت كۆ جەمسەرى باکورى دەكەۋىتە دىنيشە كا دەقەرە كا مەزن ژ كومبۇونا گىرىن بەفرى.

ئۆقيانوس دىكوهورىن و لەشىنە دا Oceans in motion

ئاڭد ئۆقيانوسى دا ھەردەم دەھىتە فەگوهاستن. پىلىن مەزن يىن ئاقى، دېيىشنى پىل يان شەپۆل، وەكۈ روپىياراد دەرياي دا دەچنە خوار و با (ھەوا) ئەوان پىلا ھەلددەت بويىلىن چەماندى. ھەمى رۆژا، ئۆقيانوس دادىھەزىت يان ژ سەرى بۆ خوارى چىيت و بەروقاژى.

مەلەقانكىرى بىن ئاڭ (الغراض)
دۇو پەرين بىتىا يىن ھەين دا
ھارىكاريا وى بىكت بۇ
مەلەقانىا.

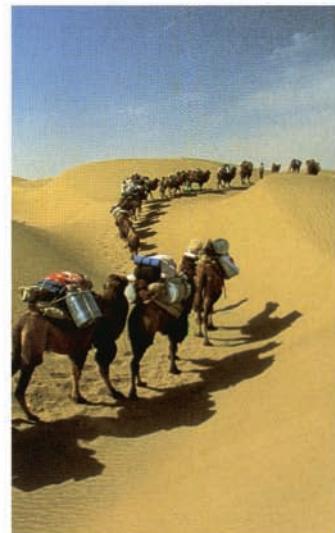

٤- بیابان (الصحراء) Deserts

بیابان ھشکترین جەھە ل سەرئەردى. ھندەك جارا ب دىۋاھيا چەند سالاً باران ناكەقىنە وان دەقەرا. رۆز بۇ رۆزى ئەڭ جەھە يىيەن گەرمىرىلى دەھىن، بەلى ب شەقى بیابان گەلەك دىسارت.

Desert Animals جانەوەریئن بیابانا

ئەو جانەوەرین ل بیابانا دىزىن رېكىن تايىبەت ھەنە زېۋو پاراستنا سەقاىى لەشى خۇ و پەيدا كرنا ئاقى. حىشتەر دشىن چەند رۆزەكى بىزىن بىيى خوارن و قەخوارن. ئەقە ئىشىتەكى گۈنگە بۇ خەلکى بیابانى كوبشىن ئەقان جۆرە جانەوەردا بىكارىيىن بۇھاتن و چۈونىيىن خۇ يىيەن دویر.

Sandy deserts بیابانىن رەملی

ھندەك بیابان وەكۆ (نامىب) Namib ل ئەفرىقيا ژ رەملا دەريايى پىك دەپتىت، با ئەدەپ رەملى دېمىزىنىت بۇ گۈرۈن مەزن، دېپىشنى گۈرۈن رەملى. ھندەك ۋەقان گرا دىگە ھەنە بلنداييا (٢٠٠ مىتىرا ٦٥٠ پى).

ئاشل بیابانى Water in the desert

ل ھندەك جەھان، ئاقى ژ كۈبراتىيا ئەردى دىئىنە دەرقە. ئەقى كىيارى ژى دېپىشنى مىرىگا بیابانى (الواحه). كۆل وى جەھى دار و بارو شىينكاتى چىدىن و مەرۆۋە دىشىت ئاقى ژى قەخوت.

مرؤفین بیابانی Desert people

هندەک مرؤفین بیابانی گەرۆکن، ئانکو
گەلهک دگەریتین ژ جەھەکى بۇ جەھەکى دى
بۇ دیتنا خوارن و قەخوارنا خۆ. ل بن كینا
دزین و ب ساناھى قەگوھاستنى دکەن.

بیابانین بەرى Rocky desert

وەكۆ خىزەبەرى نە و ھەر ژ رەھەلى پەيدا
بۈويىنە، پشتى باى رەھەلەنەقىتىيە سەرئىك
و پىكەن نىسىيائى ل دەشتىن بیابانى.

دار و بارىن بیابانى Desert plants

وەكۆئەو درکا مەزن ئەۋا ئاۋاد قورمەن وىدا دەھىتە
كۆمكىن. ئەق جۇرى دارى ب سەرقە ھەمى سترى نە دا بشىت بەرەقانىا
خۆبکەت ژ بونەوەرىن برسى. ئەقە ژى ل بیابانىن ئەمەرىكا شىن دىن.

۵- ئەردین کەسەك (ئەردین ب گیا)

ئەقە ژى دەشتىن تۆزەكى و ھشکن و ب ساناھى داربار لى شىن نابن.

ئەرده گیایىن ئەفرىقيا African grasslands

گەلەك رەنگىين جانەوەرال قان جەھان دىزىن، ل
ئەردین ئەفرىقيا گارانىن مەزن يىن كەرىن خەت
خەت لدور دەشتى دزقنى. پىكىھە دگەل فيل و
زدرافا و خەزا لا بخۇل جەھەكى ب ئاۋادگەرپىيەن.

پامپاس The pampas

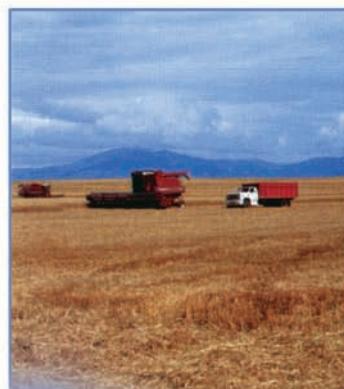
ئەردىن گىايى نەل باشۇرى ئەمرىكا. جەنەنەك جانەوەردىن نەخۆبى نە (غىر مالۇف)، وەكۆ (ئەنتىاتەر Anteaters)، جانەوەردى نىچىرچانى مىشەمۇرا (مېرىيا)، و ۋىسىكاكاس: Vizcachas، جانەوەردىن كرتىنەر، ودىسا (ريياس Rheas)، ئەو تەيرىن نەفرەن.

دەقەردىن مەزن يىن (پامپاس) ژگىايىه كى دەحل و دناۋىئىكرا پىك دەھىن.

مېرىگ (مزرعة) Prairies

ل باكىورى ئەمرىكا، ئەرددە گىايىن وان دېيىزنى (مېرىگ)، پشکىن مەزن ژوان مېرىگان يىن بۇونىنە باخچە و جۆتىيار گەنمى و هنەدەك بەرھەمەن، دى لى دچىنن.

درىنا گەنمى ل مېرىگە كا ئەمرىكى.

ئەو بۇنەوەردىن ل كەلەخىن كەنى دىگەرىيىن

Animal scavengers

ل ئەردىن ب گىا، هنەدەك بۇنەوەردىن ھەين ل كەلەخىن جانەوەردىن مرى دىگەرىيىن و بخۇ دېبەنە هنەدەك جەها بۇ خوارنا خۇ. وەكۆ هنەدەك جۆردىن تەيرىا ئەقىن دەمى وان گەلەك تىيىز و خوار. (ئەم ب كوردى دېيىزنى: تەيرى كەلەخا - وەرگىر)

نېزىكى (١٠,٠٠٠) دەھەزارا.

۶- دارستانىن بارانى (ل سەرھىلا ناۋەراست) Rainfor-

ئەقىرنىگى دارستاناندا دەگەرمن و بەھەلمىن و دشىن شىن بن ل نىزىكى ھىلا ناۋەراست. جەمپەتلىرىنىڭە كا دار و بارو جانەوەرىن ل سەر ئەردى يە.

مەزىتلىرىن دارستاناندا سەرھىلا ناۋەراست دەكەقىنە
وەلاتىن بەرازىل، هندستان، چین، نىوزىلەندا،
ئۆستراليا، مەكسىك، و وېلايەتىن ئىكگۈرتى.

ھەر چەندە ئەق دارستانان قەبارەكى بچۈپك گۇتىيە زە
گشت قەبارى جىهانى بەلى ژەزارەها دار و بارو
جانەوەرا پىنک دىت.

چىنیت دارستانى Forest layers

دارىن قىى دارستانى د چىنادا شوين دىن. ھەر
چىنەك (طبقة) دارىن خۇو مىشەمۇرىن خۇو
تەيرىن خۇو جانەوەرىن خۇھەنە.

۱- چىنا تازە The emergent layer
درېزتلىرىن دارن ل ۋان دارستانان.

۲- كونوبىي The canopy
و دەنەرەكە كەسک و ستوپە. بەھەپتەز
جانەوەرا ئېپەرە دىزىن.

۳- ئەندەرسوتورى The understorey
زەكىرلىرىن دارا پىنک دەپتى، ژانەوەرا ژىيەن
خشۇك.

۴- روپىي دارستانى The forest floor
بىن تارى يە، بەلگىن ھشىك يىن دارا كەتىنە سەر.

جانەومۇر Animals

ھەر پىشكەك ژ دارستانى يَا تىشىيە ژ جانەوەرا ، بىگە
ژ بەبەغا و بەلاتىنگىتىن گەلەك جوان، ھەروەسا بەقا،
مارا، پىنگا و جانەوەرىن دى يىن خشۇك.

دارستانین بارانی (ل سه‌رهیلا ناقه‌راست)

مفايیین ئەقى دارستانى Rainforest riches

خوارن، دار و بار، دهرمان
و گله‌ک ژوان
بەرھەمیئن بەمفا
ژپەنگىن دارستانا دەھىنە
و ھەرگىن. ديسا شوكولاتا
زى ژ فاسولىيىن ئەقان دارستانا چىدكەن.

مهزنترين دارستانا هيلا ناقه‌راست Biggest rainforests

ئەو دارستانن يېن كول سەر درېزاھيا روبياري مەزنى
(ئەمەزون) ل بەرازىلى شىن بۇوين. ئەقدارستانە تەممەت
قەبارى ئۆستوراليا يە ب مەزناھى و فەھىا خۆقە.

گەرم و تەر (رطب) Hot and Wet

ل قان دارستانا، سەقايىن گەرم و تەرە ل ھەمى دەمى
سالى. ژىھەرقى چەندى زى جانەوەر چەترىن يان سىيترىن
بەلگىن دارا دداننە سەر سەرىن خۇوەك سەيوان ژىھەر
بارانى.

داروبىار، دار و دەرخت Plants

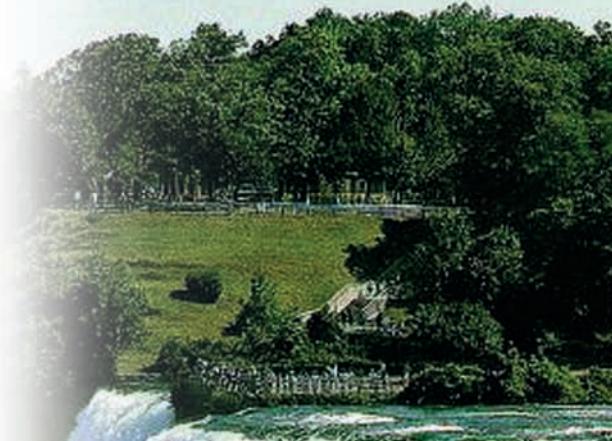
شىنکاتىيا داروبارا ژگەرماتى و تەراتىيا دارستانىن
هيلا ناقه‌راست چىدبيت، وەك داروبارىن ئوركىيدز
د ناقه‌دارىن كونوبىي Orchids Canopy دا شىن دىن.

مېرىيىن سەرباز يېن هيۋشا دېنه سەر جانەوەردا و دكۈزۈن.

Rivers and Lakes ۷- رویبار و گۆم

گەلەک رویبار دەستپى دەنەن وەکو کانىيا يان جوگەلا و ئاۋۇچى جەيىن بلند وەکو چىايا دەھىنە خوارى وەکو سىلاقا يان تاشگەيا ، هندهك كانىيىن دىيىشى دەنە سەر و رویبار ژى پەيدا دىن.

قوناغىئن رویبارەكى Stages of a river

ل دەستپىكى رویبارەك دەچىتە خوارى بخىرايى .
دەمى دگەھىتە جەھەكى راست (فلات) رەھت دەچىت ،
پاشى ل سەر ئىك كۆم دېيت دەمى دكەۋىتە بەرامبەر
جەھەكى بلندىرىز روپى ئەردى وەکو گەرەكى ،
لەۋىماھىيى رویبار دەنە سەر دەريا .

هاتن و چوونىئن سەر رویبارا River transport

بەرى هزاران سالا خەلکى رویبار بىئىن بكارئىنایاين
ژ بۇقەگوها ستناخەلکەكى دى ، راکرنا جانە وەران
و تشتىئن دى . چەندىن جۇرىن بەلەمان دەھىنە
بكارئىنایا د رویباردا .

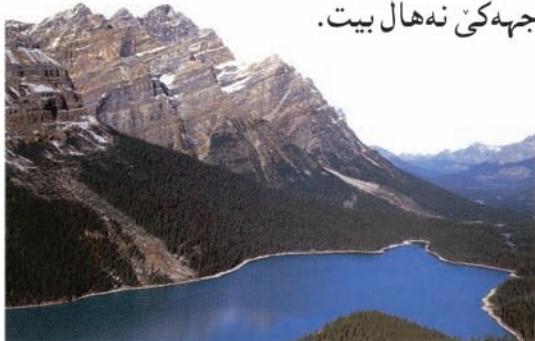
سىلاق يان تاشگەھ Waterfalls

سىلاق ئەو دەمى روپىار ژ جەھەكى بلند
ژ سەر هندهك كەفرا دەھىتە خوار ، ژ
ئەنجامى بەرددو اميا ئاۋى ئەو كەفرين
بەراب سەرقة نەرم و حللى دىن ، ئەقى
دېئىشنى سىلاق .

Lakes گوم

جوگمله کا ئاقئی یا مهزنہ و رہخ و رویین وی ئه ردہ۔ ئه قہ ژ هندی پهیدا دبن دھمی بارانہ کا بوش یان رویارہ ک دناش جھہ کی کویردا کوم دبیت ئه گھر جھہ کی نہ ھال بیت۔

River life ژيان ل سهر رویارا

گھلہ ک جانہ وہرین ئه تیکہ و جوان ل سهر یان نیزیکی رویارین جیہانی دژین۔ وہ کو:

ماسیا ژوان پیراناں
(Piranhas)

سہیبی دھریاں (Otters)

تیمساح Crocodiles

میشدھری بوقتیں یئی ئاقئی
(Water boatmen)

Mehzentrin گوم Largest lakes

دکھنے کنهدا و ئەمریکا۔ ئه وزی پشکه کن ژ پینج مهزنترین گومانل جیہانی، دبیزٹنی گومین مهزن (Great Lakes)

گومین سویر Salty lakes

هنده ک گوم تری خوئی نه۔ دھریا مری (بحر المیت) دناپھرائیسرائیل و ئوردنی دا، هندیا سویرہ کو مرؤوف دشیت ب سهر ئاقئی بکھقیت و روزنامہ یہ کی بخوبنیت۔ دیسا ھیچ جانہ وہرہ کی ئاقئی و دکو ماسیئی نہشیت دنا پھدا بڑیت، لہوا ئه ڈناقئی (دھریا مری) لسهر دانایہ۔

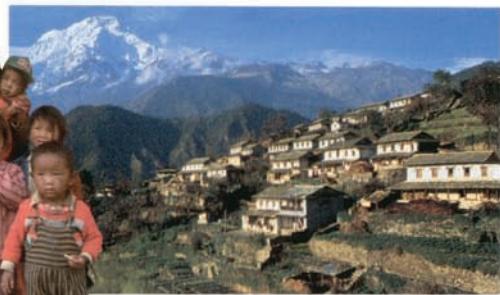

ژيانا ل سهر گوما Lake life
ب سهدها دار و دھرخت و جانہ وہر ل سهر دژین۔ وہ کو تھیری فلامینگو ب تایبھت ل ئه فریقیا۔

Mountains - چيا - ۸

چيا زئەگەرى چەند پارچە يەكىن مەزن يىن كەقرا
پەيدا بۇوينە. دەمى ئەو كەق دەگەنە ئېك و
پىكە دىيسييىن دىنە ئەگەر چىبۇونا چىايەكى.

كۈپكى ئىقىرست Mount Everest

بىلندترین چىايە ل جىهانى و دەقىقىتە
ئاسيا. ل هىمالايا، بىلنداهىيا وى
(٨,٨٥٠) كيلومىترە، ئانكى
(٢٩,٠٣٥) بىست و نە هزار و سىز
و پىنچ پىيا.

كۈپكى ئىقىرست

ژيانا ل سەر كۈپكىن چىاي
The high life

ل كۈپكىن چىاي گەلهكا سارە و دگەل
بايەكى دژوار، ديسا بايى كىيمە تونەشىي
باش بىهنا خۆبىنى و بىھى. دەرەندى
را، گەلهك مەۋقل چىايان دىزىن، وەكى
خەلکى تىبىت ل ئاسيا.

جانه و مرین چیای Mountain animals

دسه ر بایی نه خوش را، گله ک جانه و در دشین ل چیایان بژین.
وهکو:

پلنگی به فری Snow leaperd ل هیمالایا

هرچن گله ک رمنگ Spectacled bear ژ ئندیز (Andes)، ئەق جانه و دره بەلگا و فیقى و هیکا و شیردەرین بچویک دخوت.

بازین زیرین Golden eagles ئەقە ژی ل کوپکین چیایان ل ئەوروپا دژین.

شیرین چیای Mountain lions گله ک ب خیرانه و دزیرە کن بۇ گرتنا نېچىرال باکور و باشۇرۇ ئەمريكا داشەنە.

مهترسیا چیای Mountain danger

هندەک جارا ریزدیه کا مەزنا به فری و جەمەدی دشکیت و بەرف خوارى دەھەرفیت. دیزىنی درگى مەزنى بەفری يان ئافالانچ (avalanche).

هندەک درگىن بەفری ئەقین دەپىنه خوارى ژ سەری چیای دشین خەلکەکى دېن خۆقە بەھەتسىن يان هەتا هندەک جارا دشین گوندەکى دېن خۆبەیلەن.

چیا ل سەر مەریخى Mountains on Mars

ئەری تو دزانى چیا ل هندەک
ھەسارىن دیزى ھەنە؟

وهکود قى وينەي دا دىيار، چیایىن

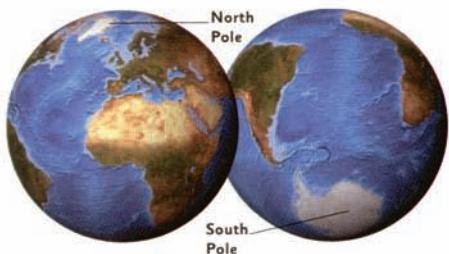
ئولیمپوس مونس Olympus Mons. ل سەر ھەسارا
مەریخى ھەيدە. قولکانە کا مەزنا، سى جارا بلندترە ژ کوپکا
ئىقىست. دەمى بوركان رادىن، سەرى چیای دگەھىتە قەبارى
دوو بازىرین مەزن.

وەرزشىن چیايى Mountains sports

گله ک مەرقە حەز ھاتن و چۈونى ل سەر چیایىن بلند دەن و خۆ خەلیساندىن ل سەر بەفرى ژ سەری چیایا.

هندەک جۆرىن وەرزشىن چیايى گله ک دەمەترسىدارن، لەوا
خەلک هندەک كەرسەتىن ئىمناھىيى يىن تايىھەت بىكار دىن
بۇ پاراستنا گىيانى خۆ.

۹- هەریمین جەمسەری (قوتبى)

دوو جەمسەر ھەنە، دەققەنە سەر و بنىن ئەردى. سارترىن جەن ل سەر ھەسارى، ھندى چاڭ بىنىت ھەر جەممەد.

ئۆقيانوسى جەمسەری باکۇورى

ئەو ھەریمە دەققىتە نىقە کا جەمسەری باکۇورى يىچە جەممەدگرتى و گەلەك سار، كود ھەمى دەمى سالى دا جەممەد. ھەرچىن جەمسەری يىن سېپى دشىن ل ۋان ھەریمان بىزىن.

ژيان ل سەرتىوندرا Life on the tundra

دەقەرە کا جەممەدگرتىيە ل دەورو بەرلى
جەمسەری سار. لۇقىستان بەفرە ول
ھاقىنا ئەو بەفر دەھلىيەت. پەزكىشى
دەيىنە بخودان كىن ل ناڭدار و درەختىن
ھەریمە.

خەلکى ئۆقيانوسا جەمسەری سار

خەلکى قىى دەقەرلى ب ھزاران سالان ل ۋان جەپىن سار دىزىن.
لەشى وان يىچى فىرى سەرمایى بىوو. زارۇكىن وان ژى ژۇ
پاراستىنى ژ سەرمایا دۇوار جىلگىن گەرم يىن پىرتى دەكەنى.

ژىلى ئۆقيانوسا جەمسەری باشۇورى، بەتربىق ل كىرا دى دىزىن؟

ئۆقيانوسا جەمسەرى باشۇورى Antarctica

زانىارىيىن ئانتاركتيكا Antarctic science

د سەر بارودۇخىن ساردا، ب ھزارەھا
كەسىن زانا ھەنەل قىيى هەرېمىي كۈدەمى
خۆ دبورىن بۇئەنجامداانا فەكۈلىنال ل
سەر جەمەدى، ژيانا كىقى و سەقايانى
دەقەرى.

ئەو ھەرېمە ئەقىل رەخ و روپىيەن جەمسەرى (Antarctica) باشۇورى و دېيىزنى ئانتاركتيكا، كۈپارچەكە مەزنە ژئەردى و ياخاتىيە نخافتن ژپارچەكە ستوپير يا جەممەدى. ئەقە ژى ئېك ژ حەفت ئۆقيانوسىيەن ئەردى يە، و ژقەبارەدى ۋە مەزنىرە ب ئەردى ئەورۇپا.

ژيانا كىقى ئانتاركتيكا Antarctica wildlife

ھىنەك جانەودىن ئەنتىكە و جوانل قىيى هەرېمىي دىشىن. وەك (بەتىق) كودشىن ل ۋان جەبا بىزىن ب ھارىكاريا پىستى وان يىن گەرم.

Great cities ۱۰- بازییرین مەزن

۳- ریبودی جانیرو
Rio de Janeiro
بازییری دووی یە ل بەرازیلی ب
مەزناھيا قەبارى خۆقە. ل دەور
و بەرین بازییری ژى كەناپىن ئاقى
يىن جوان و گىن سروشتى ھەنە.

۴- نیویورک
New York
مەزنتريين بازىرەل ويلايەتىن ئەمریكا

يىن ئىكىرىتى (USA).
ئەۋ بازىرە ناقدارە ب
ئاڭاھىيىن خۇيىن بلند
و تەكسىيىن خۇيىن
زەر. خەلکەك ژ
ھەمى جيھانى
ل نیویورک دېشىن.

مليونەها خەلک ل بازییرین مەزن دېشىن و كاردەن، ديسا
مروق سەرەدانا قان بازىرا دەن، يان تشتا ژ بازارىن
وان دىكىن يان ژى بەرى خۇددەن دىمەنیيەن وان يىن
ئەنتىكە و جوان.

ژ بازییرین مەزن و ناقدارىن جيھانى:

1- لەندەن London
پايىتەختى وەلاتى ئىنگلستانى
(England) و شانەشىنا
ئىكىرىتى (المملكة المتحدة) يە.
گۈنگۈرىن بنگەھى بازىرگانىيى
جيھانى يە. لەندەن گەلەك
جهىن ب ناۋ و دەنگ ژى ھەنە
وەكودىرا و پرا و قەسرا و گەلەكتىن دى.

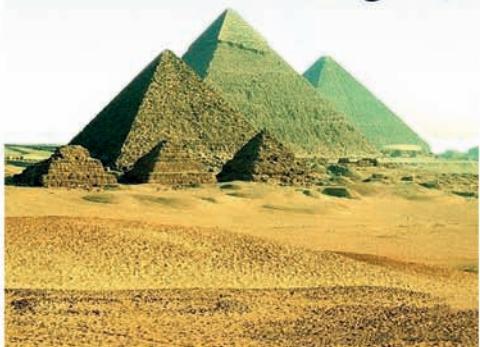
2- پارىس Paris

بازىرەكى گەلەك جوانە، پايىتەختى
دەولەتا فەرەنسا يە. بۇرچى ئىقل
Eiffel Tower گۈنگۈرىن و
ناقدارلىرىن بورجەل جيھانى كو
دەۋىتىپ پارىس، ئەواب گەلەك
دوكانىين جلکىن جوان و تازە
پىك دەھىت، ھەرودسا
بىخوارنگەھىن ناقدار ژى و
ديسا باشتىرىن چەيخانە
و گازىنۇيىن ل سەر
جاددا.

قاھیره Cairo

پایتەختى ميسىرى يە. جاددىن وى يىن كەقىن تىزى ماركىتىن دېيىشنى (بازار). هەرەمەن كەقىن كەقىن يىن هاتىنە دانان ل بىابانى و نىزىكى بازىرەن نوى. هەرەمەن ميسىرى (الاهرام المصرى) بەرى (٤٥٠٠) چار هزار و پىنج سەد سالا يىن هاتىنە ئاقاكرن ۋلايى ميسىرىتىن كەقىن قە كو دېيىشنى فيرۇھونى (الفراعنة).

سیدنى Sydney

مهزنلىرىن و كەقىتىن بازىرە ئۆستۈرالى يە. مەزنلىرىن جەن ئۆپىرا (Opera) يىن ل سیدنى و دەكەشارگەها بازىرە يە ئەم جەن بەندەرى مەزن (المينا) لى هەمى. يارىيەن ئۈلۈمپى يىن سالا (٢٠٠٠) ئى سیدنى ھاتبۇونە ئەنجامدان.

باژىرین مەزن (پایتەخت)

Capital Cities

پایتەخت، ئەو بازىرەن ئەقىن حکومەتىن و ان دەولەتا تىدا كاردىكەن. ئەقىن خوارى ژى ئەو پایتەختىن ئەقىن ژمارىن پىقا يى شىكاندىن.

١. توکيو Tokyo ل يابانى، مەزىتىن پایتەختە ۋلايى رېزىيا مروقان قە كوتاكىجىيەن وى دەگەنە (٢٧) مiliون كەسان.

٢. دىمەشق (شام) Damascus ل سورىايىن، كەقىتىن پایتەختە ل دونىايىن كوقەدگەرىتە (٢,٥٠٠) سالا ول درېزاهىا قى دەمى خىلک لى دېن.

٣. لەسا (Lhasa) ل تىبىت، بلندتىرىن پایتەختە كوبىندا ھىدا ۋى دەھىتە (٣,٤٨٦) مىتىر ئانكى (٢١,٧٨٠) پىنيا.

٤. رېك雅فيك (Reykjavik) ل ئايسلەندا، نىزىكتىن پایتەختە بۇ باكۇرلى ل سەرئەردى.

٥. وېلىنگتون (Wellington) ل نیوزىلەندا، نىزىكتىن پایتەختە بۇ باشورلى ل سەر ئەردى.

ھندەك بازىرەن دىيىن ناقدار: Shanghai

مەزنلىرىن بازىرە ل چىنى (China). ل بەشى كەقىن ژقى بازىرە، جادىدە د زرافن و گەلەك ب قەرەبالغان. ئەق بازىرە بدويف قەبارى خۇ گەلەك يې مەزىنە ل دەيىف بازىرەن جىهانى. ئەق بازىرە يې ناقدارە ب كارگەھىن چىكىنا پۇيلاي (فولاذ) و پاپزرا.

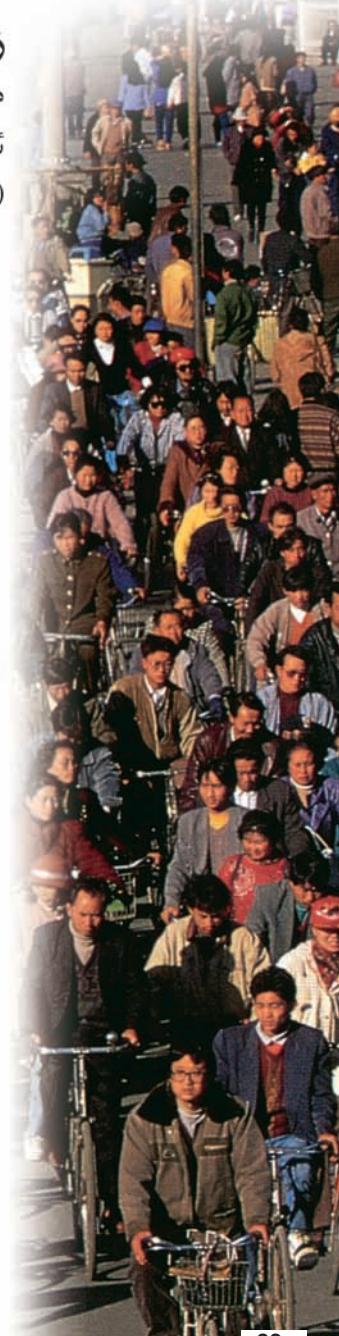
موسکو يە.

11- جىهانا مروقان World of People

پتر ٦ (٦) شەش بلىيون (مليار) مروقان ل سەر ئەردى دىزىن. ئەق مروقىن ھەنىٰ زىك جوداھيا ھەى ل گورەي كەلتۈورى، زمانى، بىر و باوەرىي و سالۇخەتىئىن رۇژانە و يىئىن ژيانى.

زمان و مرؤف Language and people

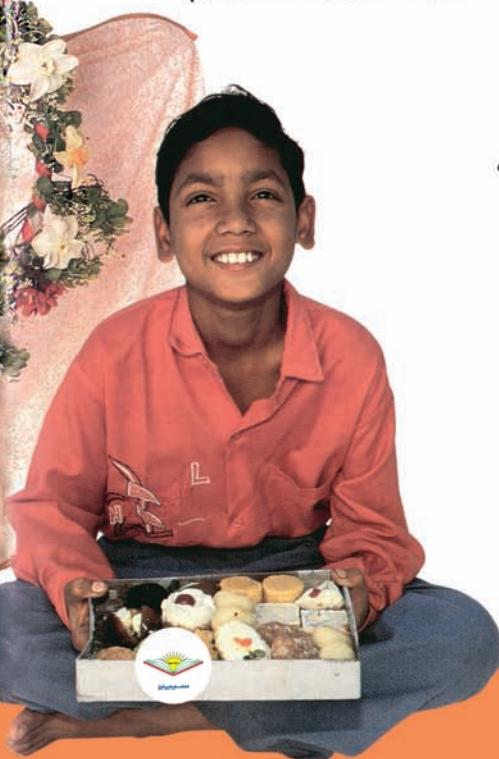
ھەر ئىك ژپىنج مروقا د جىهانيدال (چىن) دىزىن. زېر قىچىن چەندى ئەقىن ب زمانى چىنى دئاخفن ژەمى مروقىن دى پىرن، چىكى بلىيون (مليار) مروقىن چىنى ب زمانى خۆبىي دەيكىي بىچىنى دئاخفىن.

كەلتۈور Culture

ئاھەنگ Celebrations

دەمىن گرنگ بۇزىانا مروقى،
كىزنا ئاھەنگا و قىستە قالا يە،
تاڭو دەمەكى خۆش ببورىن.
دەندەك ۋىستە قالا دال وەلاتى
(ھندى)ي، خەلک دىيارىي
شىنىاهىي پىك دگوھورن.

مروق حەز دىكەن گەلەك جۈرىن
ھونەر و كەلتۈورا ھەبن.

نىشىسىن Writing

دەھىتە بكارئىنان بۆتوماركىن
و كۆمكىزنا پىزازانىنا، دەنگ و باسا،
بۆچۈونا، چىرۇكَا، و دىرۈكى.

نەخشە كىشان Painting

ئەورىكە مروق ھەستىئىن خۇ
دەردىرىت بىرىكا نەخشەي.

مۇدە، شىۋاز Fashion

يان ئەم دشىيىن بىزىن (مودىل)،
زى و ھەر جەھەكى جوداھيا خۇ يَا ھەى و
بەرددەم دەھىتە گوھورىنى. وەكوجىلىك
يان شىۋازى پرچا سەرى و هەندى.

موزىك Music

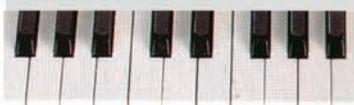
يا ھەى كلاسيكى (كەقىن)،
و یا ھەى زى چاقلىكەرلى و دىسما
يا سەرددەمانە زى يَا ھەى.

كىزىكە زمانى دووپىي بىچەلک زۇر پى دئاخفن؟

Quiz

(شهش پارچیین وینه یا تو دبینی) و هزارا خوبکه کانی همر وینه یه ک بۆ کیش جفاکی دچیت).

جهین کارکرنی At work

ل هەمی دونیا بی مروڤ کاردکەن تاکو پی بژین. تو حەزدکەی چ جۆری کاری بکەی؟ تو دشیبی ببیه فەله کناس یان ماموست، رەزفان یان کومپیوتەر زان؟

جهین یاریا At play

ئەگەر تە دەمین ۋالا ھەن،
گەلەک يا فەرە توھنەك
رەنگىن یاریا بکەی. تو دشىبى
بەری خۇبدەيە یارىيەكە وەرزشى
يان یارىيەكى دگەل ھەقالان
بکەی.

۱۲- جهین ئايينى Religious lands

گلهک مرؤفیئن ههین لدویف ئایینه کی دچن. ههـ ئایینه ک ب چهند باودرییه کا پیک دهیت و جهین پیروزیئن ههـین بـ بریقه بـ ئایینی خـوـکـرـنـاـ نـقـیـثـاـ. ئـایـینـیـنـ سـهـرـهـکـیـ ئـهـقـهـنـهـ: هندوس، جوهـیـ، بـودـیـ، كـرـیـسـتـیـانـ، ئـیـسـلـامـ، سـیـخـ.

هندوس

دـهـسـتـیـپـیـکـاـ ئـهـقـیـ ئـایـینـیـ دـزـقـرـیـتـهـ بـهـرـیـ چـارـهـزـارـ سـالـاـلـ هـنـدـیـ. هـنـدـوـسـاـ باـوـدـرـیـاـ بـ گـیـانـهـ کـیـ هـهـیـ دـبـیـزـنـیـ بـرـاـهـمـانـ Brahman وـهـکـوـ خـودـیـ وـانـ. دـیـسـاـ باـوـدـرـیـاـ بـ چـهـنـدـ خـوـدـاـیـیـنـ دـیـیـنـ نـیـرـ وـ مـیـ هـهـنـهـ وـ نـقـیـثـاـ بوـ دـکـهـنـ.

دـروـیـشـمـیـنـ ئـایـینـیـ

- (هـنـدـوـکـ) ئـومـ Aum / نـیـشـانـاـ ئـیـکـهـ مـیـنـ دـهـنـگـیـ زـینـدـهـ وـهـرـیـ يـهـ.

- جـوهـیـ، جـهـیـ / سـتـیرـاـ دـاقـیـدـیـ مـهـزـنـتـرـینـ شـاهـیـ جـوهـیـاـ يـهـ.

- بـودـیـ / تـایـرـهـ کـاـ هـمـهـشـتـ خـیـجـکـ دـنـیـقـهـ کـیـ دـاـ. ئـهـوـ خـیـجـکـیـنـ دـنـاـفـ تـایـرـدـاـ سـیـمـبـولـاـ (A) خـالـیـنـ سـهـرـهـکـیـ دـکـهـتـ دـنـاـیـینـ (بـودـیـ) دـاـ.

- كـرـیـسـتـیـانـ / خـاـجـ (الـصـلـیـبـ) نـیـشـانـاـ خـاـچـکـرـنـاـ يـهـسـوـعـیـ يـهـ.

- ئـیـسـلـامـ / كـهـرـیـ هـهـیـقـنـیـ دـگـلـ سـتـیرـهـکـیـ دـنـیـقـهـ کـیـدـاـلـ سـهـرـنـاـلـیـنـ ئـیـسـلـامـیـ.

- سـیـخـ / سـیـمـبـولـاـ خـانـداـ Khanda نـیـشـانـاـ سـیـخـیـیـنـ خـودـیـ يـهـ وـهـیـزـاـ خـودـیـ.

كـرـیـسـتـیـانـ

مرـؤـفـیـنـ كـرـیـسـتـیـانـ لـدوـیـفـ ئـایـینـیـ پـیـغـهـمـبـهـرـیـ خـوـ عـیـسـایـ دـچـنـ ئـهـوـیـ بـهـرـیـ پـتـرـزـ (٢٠٠٠) سـالـاـ ژـیـاـیـ. كـرـیـسـتـیـانـ باـوـدـرـ دـکـهـنـ کـوـعـیـسـاـ (يـسـوـعـ Jesus) کـورـیـ خـودـیـ بـوـوـ، خـوـقـورـیـانـیـ مـلـلـهـتـیـ خـوـیـیـ کـرـیـسـتـیـانـ کـرـیـ دـاـ وـانـ ژـگـونـهـهـانـ بـیـارـیـزـیـتـ.

ئىسلام Islam

ئەو مرۆقىين لدويف ئەقى ئايىنى دچن دبىزىنى (موسلمان) Muslims ئەوان باوهرى ياباخودى هەمى كوخودى رابهريا وان دكەت د زيانا واندا. كتىبا پىرۇزا ئىسلامى دبىزىنى (قورئان) ئەقا بۇ پىغەمبەرى موسلمانا (موحەممەد) ئى سالىھ خوار.

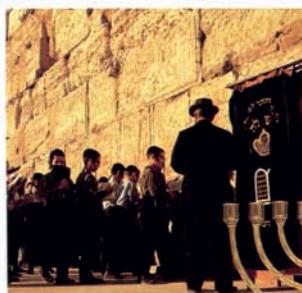
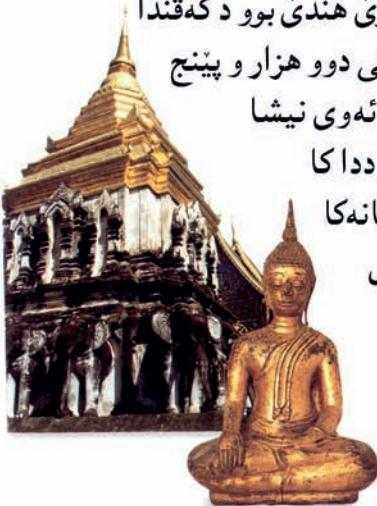
جوھى Judaism

ئايىنى جوهيانە. كتىبا وان دبىزىنى (تهورات Torah). ئەق كتىبە به حسى دىروكە جوهيان دكەت و زيانا وان ياتايىھەت و پەيوندى يان دگەل خودى.

بودى (بودى) Buddhism

مرۆقىين بودى ب دوييف بىرۇ باوهرىن (بودا) دچن كومىرىي هندى بۇ دەقىدا بەرى نىزىكى دوو ھزار و پىنج سەد سالا. ئەوى نىشا خەلکى خۇددادا كا چەوا ئەۋەزىانە كا تەنا و خوش بورىن.

سيخ Sikhism

ئەق ئايىنه دەستپېكىرىھ ژلايى ماموستايەكى وان بناقى (گورو ناناك). (Guru Nanak). نېيىزىن خۇد ئاقاھىيەكى قە دكەن دبىزىنى (گوردوارا gurdwara). كتىبا وان يان پىرۇز دبىزىنى (گورو گرانت ساهىب) (Guru Granth Sahib).

Religious life - ۱۳ زیانا ئایینى

د زیانا خۆيا ئایینى دا، مرؤفه ریزى ل خودايىن خودگرىت. هەمى پىكقە كۆم دېن بۇ نېيىشى و رېورەسمىيەن تايىھەت دەنەن ل دويف رېكىن خۆيىن تايىھەت.

Hinduism هندوس

ئەقە ژى نېيىشى بۇ خودايىن خۆل مالا خۆيان تەمپلى دەنەن. دېيىزىن گانيشا Ganesha بهختە كى باش و سەركەفتىنى بۇ خەلکى دئينىت.

Judaism جوهياتى

مرؤفېن جوهى (جەھى) نېيىزا د ئاقاھىيە كى تايىھەت قە دەنەن دېيىزىن سيناگوگ (Synagogue). زەلامەك يان ژنهك دېيىزىن (رابى) rabbi ل بەراھىيىا هەمى نېيىشكە را رادوھىستىت و نېيىشى دەنەن دەكت.

Christianity كريستيانى

كريسميس قىيىستە قالەكاب ناۋو دەنگە دەممى كريستيان (مرؤفېن مەسيحى) بىرەورىيا ژ دايىكبوونا عيساى دەنەقە، ئەق ئاھەنگە ل دىئرا دھىيەتى گىران و مرؤفېن وان كارتا و ديارىا بۇئىيكتە دەننەرن.

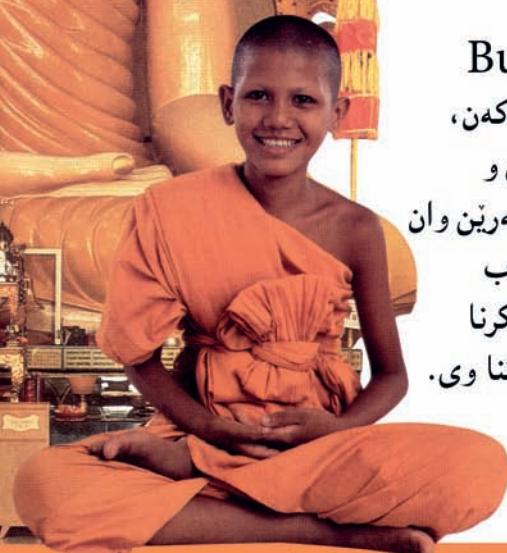
Sikhism سیخ

گەلەک سیخ پىنج تشتا دىكەنە بەر خۇدا وەفاداريا خۇدىاركەن بۇئا ئىينى خۇ، ئەۋۇزى: پېچا درېشا شەشارتى يە دناڭ گوللاڭ كىدا، شەيەكى دارى، شىرىدەكى بچوپىك، بازنىكى ستىلى و دەربى يەكى سېپى.

Islam ئىسلام

ل سەر مەروقى مۇسلمان فەرزە پىنج نېيىزا بىكەن دەھەر رۇزە كىدا. بىرى سېيىدى ھىشتا دونيا تارى، نېقرو، پشتى نېقرو يان ئىشارى، مەغىرەب، پشتى رۇز ئاقا دىيت، و دەمنى شەقى، مۇسلمان د نېيىشكىدا خودال دوييف هندەك ياسا ئىين تايىيەت دەچن.

Buddhism (بودى) بودى (بودى)

مەرقىيەن بودى بۇ خودى نېيىشى ناكەن، بەلىنى رىزى ل ژيانا (بوداي) دگرن و لدويف فيركىدا روون دەچن. نېيىشكەرىن وان تەمپلا خوب گولا دخەملەين و ب شەمالكى رۈون دەكەن بۇ پىروزى كىدا پىغەمبەرى خۇ (بوداي) و رىزگەرتىدا وى.

ئەۋ ئاقاھىييە يېنى كومۇسلمان نېيىزا بۇ خودى تېقە دەكەن.

١٤- نقیسین و چاپکرن Writing and Printing

مرؤفی بھری نیزیکی (٥٥٠٠) سالا ددست ب نقیسینی کریه. بھری هینگی سوچہت و چیرؤک و دنگ و باسین خوب ده (گوتني) فه دگوهاستن. ئەفروکه ب نقیسین دھینه شه گوهاستن بۇھر جھەکى تە بقیت ل دور پەخ و پۇیین خۆ.

ھیما و سیمبول Signs and symbols

ھندەک جارا، ھیما (إشارة) دھینه بکارئinan بۇنقیسینا پیتا و پەيغا، يان ژى بۇ کودیئن نەپینى.

- پیکتوگرام Pictograms بۇنقیسینی دھیتە بکارئinan. ئەقەزى پەيغەكە كەقنا چىنى يە، ئانكوبۇ فروتنى.

- ھیروگلیفی Hieroglyphs ژلایى میسرىین كەقн.

- رون Runes ھیمایى وى وەکو (M) ئینگلیزى يى يە.

- موسیقا Music وەکو ھیمایىن موسیقى. Morse code ھیمایى مورس

- وەکو خالا و خېجىكتىن كورتە بۇھنارتنا ناما، ئەو خال و خېجىك (dash) ژى شينا ئەلیف بېتكانە.

کاغەز و خامە (قەلەم) Paper and pens

ئەو کاغەزىن ئەفرو توبكاردىنى بىن ژدارى چىكرين. ژمیزە، خەلکى کاغەز ژەقلى جانە وەرى چىدكرن. ئىكەمین قەلەم ژەقەميشى چىكربۇ و دكرنە دناۋە جىرى دا يان خولەمیش.

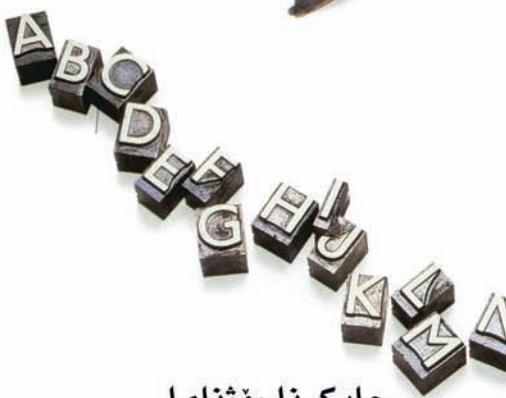
ئامیرین نثیسین

دیروکا داهیتانا ئامیرى چاپى دىقريتە بەرى نىزىكى (٢٠٠) دوو سەد سالا. دازويتر مەۋەن نثىسىت، ئەفروكە كۆمپيۈتەرل جەن وان دەھىتە بكارئىنان ژبۆپتەرلەزكىن نثىسىنى.

چاپكىندا پەرتۇووكان

ل دەستپېيىكى خەلکى كتىبىن خۆ ب دەستى دەشىساندىن. ئەقەزى دەمەكى كەلەك درىز پىدا دەچوو. پاشى ئاميرەك هاتە داهىنان كىن بەرى (٦٠) سالا. خەلکى دىت ئەم ئاميرە كەلەك خۆشتەر بلهزىرە بۇ چاپكىندا كتىبا.

ل دەستپېيىكى رۆزىنامە (جريدة) ب دەستى دهاتنە نثىسىن ل سەر دەمى رۆمانيا. دەنگ و باسىن شەرى بۇ خەلکى بەلاڭ دىرن. ئەفروكە، ئاميرىن ھەقچاخىن بەيىز دەھىنە بكارئىنان ژبۇ چاپكىندا ملىونەها كتىب و رۆزىنامە و گۇفارا رۆزانە. رۆزىنامە ھەر رۆز دېيىزىنە مە كا ج دەھىتە رويدان ل جىهانا مەزن.

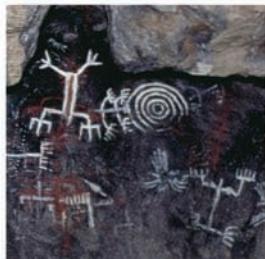
چاپكىندا رۆزىناما

Printing the news

ل دەستپېيىكى رۆزىنامە (جريدة) ب دەستى دهاتنە نثىسىن ل سەر دەمى رۆمانيا. دەنگ و باسىن شەرى بۇ خەلکى بەلاڭ دىرن. ئەفروكە، ئاميرىن ھەقچاخىن بەيىز دەھىنە بكارئىنان ژبۇ چاپكىندا ملىونەها كتىب و رۆزىنامە و گۇفارا رۆزانە. رۆزىنامە ھەر رۆز دېيىزىنە مە كا ج دەھىتە رويدان ل جىهانا مەزن.

١٥- ھونھری و ھونھری بىناسازى Art and Architecture

ل سەر دەمىز مەرقىيەن بەرى، ھونھرمەندىدا وينە ل سەر پارچىن دار و بەرا دەخسانىدىن ئانلىك دەھەلکۈلىن، ئەقىرىكە ھونھرمەندىن بىناسازى ئاقاھىيىن جىھانى يىيەن ب ناۋو دەنگ پلان دىكەن.

Cave painting بوياغىرن يان نەخشىشانا شىكهفتا
ھونھرمەندىن بەرى دېرىوکى، وينە يىيەن زمارا و جانەورال سەر دىوارىن شىكهفتا چىيدىكەن. ئەق ھونھرەل ئەمەرىكا يىيەن.

ھونھری دىرا Church art

ھونھرمەندىن ئيتالى گەلهك ئەو دىيمەنىن د ئەنجىلىنى دال سەر دىوارىن دىرا نەخشەدكەن ل روما، ئيتاليا.

ھەلکۈلینا نوى Modern sculpture

ھونھرمەندى بىناسازى يىي بىرەتىانى (هنرى موور) قەبارىن مەزن بكاردىئىنان دا ئاقاھىيىن بلندىن مەزن پى دروست بىكت

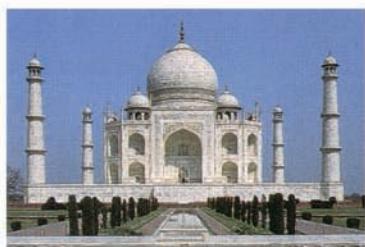
جەھەكى ئۆپىرايىتى An opera house

ئۆپىراىل سىدىنى، ئۆستوراليا ئاقاھىيىهەكى گەلەكى مودىرنە. شىيوي چەنگىيەن ب پەر دەدەت و تو دشىيى زوى بىيىنى و بنىاسى. ئەق ئاقاھىيىهەتتىيە چىكىرن ل نىزىكى بەندەرى (میناء) و رەنگى پاپورىن ب چەنگ (شراعى) دەدەت.

هونهري بinasazi Architecture

ههئا ئاقاھييەك بەرى بەھييە ئاقاکرن، ژلا يى ئەندازىيارى بinasazi (معمارى) قە دەھييە نەخسکرن و پلاندان. تەرزىن ئەقى ئەندازىيارىي يىن ھاتىنە گھورىن ژ ھزاران سالا وەرە. ئاقاھى يىن ھاتىنە دانان دا مەرۇۋتىدا بىزىت، كارىكەت، نېيىشا تىقە بىكەت ھەرودسا دا خۆشىيى و تەناھىيى تىدا بىبەت. د بەرى دا، كەلا (قلعه castle) دهاتنە ئاقاکرن بۇ ھندى كۈخدىك بەرەقانىيا خۆ تىدا بىكەت ژ ھىرىشىن دوژمنا. بinasazi دشىت گوھورىنى د رەنگى بازىرىدا بىكەت.

تاج مەھەل
The Taj Mahal

ئەق ئاقاھىيى جوان دكە قىيىتە (هندايى، يى ھاتىيە ئاقاکرن وەكى گورى (مرقد) ژنان ئىمپراتورەتكى ھندى. ئەق ئاقاھىيى ژى يى ژ مەرمەرى سپى و بەرىن رەنگ و رەنگا چىيىكى.

كەملەها پىتەرۇناسى ل مالىزىيا. (٤٥٢) مىتىرا يى درېزە ئانىكى (١,٤٨٣) پىيان.

كارپىكىرنا هونهري Making art

مەرۇۋ گەلهك جۇرىن هونهري بكاردىئىنيت دا ديمەنەكى دروست بىكەت و ھزرىن خۇ د وى ديمەنيدا دەرىپىت. ئەقىن خوارى ژى ھندەك ژ وانانە:

- نەخشە كىرن (نەخشە كىشان) Drawing: ل دەستېنىكى

ھونهرمەند ب خامەيى رەساسى نەخسى خۆ دىكىشىت بەرى رەنگ بىكەت ب قەلەمەين زەيتى يان رەنگا و رەنگ بىكەت.

- بوياغىرن Painting: بوياغىرن رەنگا بەھرا پتر ل سەرتابلوىن رۇون چىيدىكەن بكارئىيانا رەنگىن ئاقىنى (رۇون) يان يىن زەيتى.

- ھەلکولىين (نەخت Sculpture): چىكىرنا وينەيا بىزىكا ھەلکولىينا ل سەردار و بەر و مىتالى .

- وينەگىتنە كامىرى Photography: بۇ گىتنە وينى مەرۇقا و جەبا ب شىوهكى دروست ھەر وەك تو دىيىنى .

- نەخسى هىلىكارى يان گرافىيىki Graphic design كىشانان نەخسىيىن رەنگا و رەنگ ل سەر شاشا كومپىيوتەرى .

Music - ۱۶ موزىك

بوته كىز ستران ژەميا خۇشتە يان كېيىن ئاواز ؟ تو حەزىز يا كلاسيكى (كەقىن) دىكەمى يان يان جاز Jazz يان يا فولكلورى يان رۆك ئەقا دەنگى وى بەيىز يان ژى پوب (pop) ؟ ئەكەر تۈزۈزىنى ئاميرىن موسىقى بىكارىيىنى، تو بخۇدشىنى موزىكى لېيدەرى.

ئۆركىيسترایەك An orchestra

ھندەك مىوزىكىزەن پىكىچە كاردىكەن وەكى گروپەك دېيىشنى ئۆركىيسترە. (٩٠) مىوزىكىزەن يېيىن ھەين ھەر سىيمفونىيە كا ئۆركىستە. سەرۋەتكى تىپا موزىكى سەركەردايەتىا تىيمى دىكەت. مىوزىكىۋانىن ئۆركىستەرىنى بەھرا پىر موزىكى كلاسيكى د ژەن.

ئاميرىن موزىكى Musical instruments

د ھەر ئۆركىستەرىكى دا، ژ ئاميرىن موزىكى يېيىن مسى، ئاميرىن پقدانى، ئاميرىن موزىكى دەمبىك و ژىيېن موسىقى پىك دىن. ھەر ئاميرەك دەنگەكى تايىبەت ھەيە و د ناۋىئىكدا تىكەل دىن.

زەيلەفون چ جۇرى ئاميرانە ؟

تومارکرنا موزیکی Recording Music ل ستودیویه کا تومارکرنی دا، دهنگی هر ئامیره کی جودا جودا دھیتە تو مارکرن، ئەقى دېیزنى تراک tracks . ئەندازیارین دهنگی ئەقان تراکا دناشئىكدا تېكەل دکەن.

تودشىي گوهى خۆبدەيدە موزىكى ل سەر كاسىتىن تومارکرنى، CD مىينى دىسک، يان ل سەر كومپيوتهرى.

زۇرىيە موزىكقانىن (رۆك و پۆپ) موزىكا خۇل سەر گيتارىن ئەلىكترونى د ژەنن.

ئاهەنگىن پۆپ pop concerts

دەمى توبەرى خۆددەيدە سترانېتى خۇبىي خۇشتىلى سەر دەپى شانقىي كەيفەك و ئارەزۇرىيە كا مەزن دى بۇ تە پەيدا بىت. گەلهك مەۋەقىكار دەنل پاشت پەردا (وراء الکواليس) دا دىمەن خۇشتىرۇ جوانتر بىرېقە بچىت. (ما دۇنا ئېك ژ سەركەفتىتىرىن موزىكقانىن پۇيى يە ل ھەمى دەما).

تە دېقىت
بېيە سترانېتى بەنەن دەنگ؟
باشە، ئىكەم حار پىنكولىنى بکە تو ھۆزانە كى يېنىسى، پاشى ئاوازە كى دەمل دروست بکە و سترانا خۇبىتە.

جورىن موزىكى Types of Music

گەلهك جورىن موزىكى دەھىنە ژەنن ل ھەمى جىهانى - دەسپىنە كا موزىكى هندهك ئاميرە دھاتنە بكارئىنان ژ ھەستىكىن جانە وەرا چىدەرن.

أپەپەرلا opera: جۆرە موزىكە كە، گۈپە كە مىوزىكقانان پىكىفە لىدەن.

جاز Jazz: زۇي رەنگى موزىكى يە كومىوزىكقان دئىك گۈپ دا پەف دەنلىنى وەكوبلىلى يان زىناتى يە. - موسىقا رۆك Rock Music: گۈپە كە مىوزىكقانان پىكىفە رەنگە كى موزىكى د ژەنن و دەنگە كى ھېزىزى دچىت. ئەو رەنگىن ئاميرە وەكوبىزقى يە.

- پۆپ pop: ئەڭ كورتاھيا چەند پەيچە كايە بۇ موزىكە كا ب ناڭ و دەنگ. ژ چەند ئاوازە كا پىك دھىت و يَا گونجا يە تودشىي سەمايى لېھربىكە.

ئاميرى دەمبىكى يە.

۱۷- شانۇگەرى و سەما (شاھى) Theatre and Dance

شانويان شانۇگەرى بەرى هزاران سالان ژلايىن گىريكىيەن كەقن قەھاتىيە داهىتىنан. زارقەكەر و سەماكەر كارى خۆبۇ خەلکەكى بەرچاۋەتكەن و دېنە جەن دلخۇشىا وى خەلکى.

زارقەكەر و زارقەكەرن Actors and acting

تاڭو شانۇگەرى يەك بەھىيە ئەنجام دان گەلەك ماندىيىوون پىدىقىت. ل دەسپىكى، نېشىسىرەرى شانۇبىي دى شانۇگەرىيا خۆنفىسىت. پاشى زارقەكەر دى چىرۇكى كەته رويدانە كا زىندى ل سەر دەپى شانۇبىي. بەلىنى پىدىقى يە زارقەكەر پەيقيەن خۆزىېرىنەكەن. ئېك ژگۈنگۈرىن شانۇگەرىيەن دلدارى يېن كۈژلايىن نېشىسکارەكى ئېنگلىز قەھاتىيە نېشىسىن رۆمیو و جولیتە.

شانۇيا موزىكى Musical theatre

چۈونا مرؤفى بۇ شانۇگەرىيە كا ب قى رەنگى گۈنگىيەكى تايىيەت ھەيە. ئەق جۆرى شانۇبىي تىيکەلەكە ز زارقەكەنى و سەماكىنى و ستران گۇتنى. ئەق شانۇبىي دىمەنەكە ژ مۇزىكا (ئۆلىقەر).

شانوکه‌ری و سه‌ما (شاھی)

شانویا ژاپونی (یابانی) Japanese theatre

زارقه‌که‌رین ئەقى شانوپى
جوره‌كى كەقنى شانویا ژاپونی
ب دەستقە دئىنیت، دېرىشنى
کابوکى (kabuki). جلکىن جوان
يىن فولكلورى دەنه بەرخۇ و بزاقىن
وان پىيىك دەھىن ژزارقه‌كىنى و ستران
گۇتنى و سه‌ما كرنى و موزىكى.

پیشانگه‌هین بويكا Puppet shows

جوره‌كى گەله‌كى كەقنى شانوپى يە.
وەکو دەزگورکا دەھىتە بىكارئىنان.
دەست دچىتە دناقلەشى بويكى يان
دومىي دا، تاكو ئەقى بويكى ب
لەقىنیت. تبلە كا دەستى سەرى
بويكى دلەقىنیت و دوو

تبلەن دىزى هەر دوو
دەستا دلەقىن.

رەنگىن (جوپىن) سەمايى Forms of dance

گەله‌ك جورىن ژىك جودا يىن سەمايى ل جىھانى
يىن ھەين.

1. سەماكەرین تاپ Tap dancers

ئەۋىزى جوره شىمكە كا (پىلاقە كا) كانزاي (مەعدەنى)
دەنگە بەرخۇ دا دەنگە كى ژى پەيدا كەن دەمى شىمكە خۆل
ئەردى دەدن.

2. باليت Ballet

ئەقەزى شاھىيە كا گەله‌كاب شۇخ و شەنگە. چىرۇك
و دەھىتە قەگىران بۇ جەمماوەرى بىرەك مۇزىكى وى.

3. فولك يان فولكلۇر Country and folk

ئەقەزى جوره سەمايى كا (شاھىيە كە) ل ھەمى جىھانى
يان ب ناڭ و دەنگە. گەله‌ك ياب ب بازاق و تىير كەنى يە.

4. فلامېنکو Flamenco

سەمايى كا درامى يائىسپانى يە دگەل لىدانا
زەنگە كى دېرىشنى سەنچ castanet.

5. جاز Jazz

ئەق جوره سەمايى ئاواز و لىدانا مۇزىكى
بىكار دەئىنیت زېز دروستكىن سەمايىن.

سەمايا هندى Indian dance

سەمايا هندىيَا قەگىرانا چىرۇكە كى يە يان
ھەستە كى يە دېلىا لەقىن
و مۇزىكى دا. ئەق جۆرى
شەھىانى يان سەمايى ل
ھندى ياشەنەك بازاق و
لەقىنلەشى و دەربىننا
پىك ھاتى.

18- جلوپەرگ و مودىل Clothes and Fashion

جۇرىن قوماشى Types of fabric

1. پەمبى cotton. ۋ دارا پەمىسى چىدىتىت.

2. ئاقىرمىش silk. وەكىدا ئاچىن دەزى يې زراشە ۋ كرمى ئاقىرمىش چىدىتىت (دودە القز silk warms).

3. كەقل يان پىست leather كەقللى جانە وەرى چىدكەن وەكىچەرمى يان پىستى چىلى.

4. فەرو(پېرت) wool ۋ پېرتى پەزى چىدكەن.

5. نايلون nylon ماددىن كىميماوى چىدكەن.

تە ئەقرو چ كىرى بەرخۇ ؟
تىشىرتەك ؟ پەنتەلۇنەك ؟
كالەيىن وەرزشى ؟ ل
بەرخۇكىنا جلکا دىمەنلى تە
جوان دكەت. تو بىرىتكا جلکا
بەندەك كاراژى رادبى.

تو جلکىن ئېكىرەنگ دكەيە
بەرخۇ بۇ خاندۇنگەھى ؟

توج دكەيە بەرخۇ ؟

رەنگى ئەوان جلکا ئەقىن تو دكەيە
بەرخۇل سەر هندى دەيىنەت كانى تو
لەكىرى دىزى و توج كارى دكەي. خەلک
گەلەك رەنگىن ژىنگى جودا يېن جلکا
دكەنە بەرخۇ دالەشى و ان بەيىتە نخافتن و
گەرم كرن، ديسا هندەك رەنگىن تايىھەت دا
و درزشى پىپىكەن و پىپىچنە خاندۇنگەھى.

جلکین ئىك رەنگ Uniforms

پىيىتى يە هىندهك مرۆڤ (وان بقىيەت نەقىيەت) جلکەكى تايىبەت بىكەنە بەرخۇ، دېيىزنى جلکى ئىكىرەنگ (الزى الموحد). وە كو زەلاامىن تاڭرىقە مەراندىنى (إطفاء) كو جلکەكى ستوبىر دەنە بەرخۇ دا بەرەۋانىيا لەشى وان بەنیتە كرن ژگەرمى و ئاڭرى دىۋار.

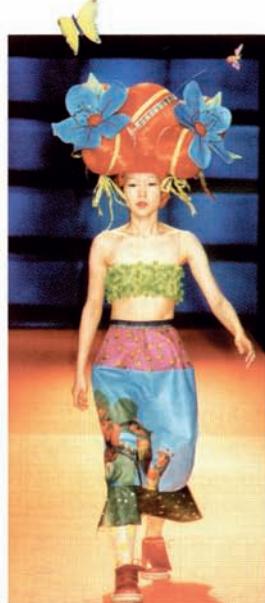

جلکين نەتهوھىي National dress

ھەر وەلاتەكى جلکى خۆبىي كەلتۈرى ھەيءە، دېيىزنى جلکىن نەتهوھىي، بەھرا پىرژ وەلاتىن جىهانى جلکىن نەتهوھىي بىتى دەلكەفت و قىيىستە قالان دا دەنە بەرخۇ.

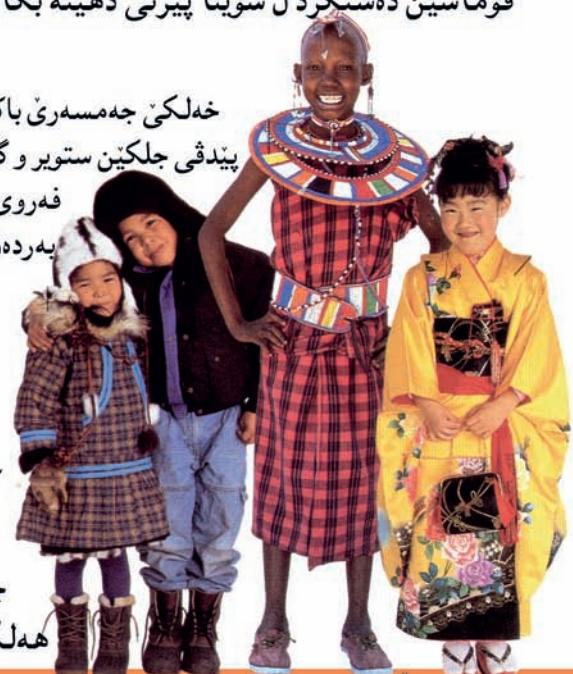
پىشانگەھىن مودىللا Fashion shows

هندهك مرۆڤ جلکا ب پەنگەكى وەسا نەخش دەن كونەدئاسايى نە لبەر چاقىيەن خەلکى. دېيىزنى نەخسکەرەن مودىللا. پاشى د پىشانگەھىن مودىللاقە نىشان دەدن دا خەلکەك بىيىنت.

جلکىن سەرمائى Clothes for the cold

ئەڭ جۇزە جلویه‌رگە ژ فەرويىن جانە وەرى ھاتىنە دورىست كىن، ديسا ژ پىيىتى وانلىق ھەرە سا ئەقرو بەھرا پىر قوماшиين دەستكىدل شوينا پىرتى دەھىنە بكارئىنان.

خەلکىن جەمسەرلى باکورى ژەميا پىر پىيىتى جلکىن ستوبىر و گەرمىن وە كو جلکىن فەروى، چىكى جەن وان بەرددوام بەفرە وىيى سارە.

جۇزە كولاشە كە.

۱۹- وەرزش و دەمىن ۋالا Sport and Leisure

تۈچ دىكەي دەمىن ۋالا دا ؟ تو خۇ مژوپىل دىكەي ب وەرزىھەكى ؟ يان ژى تو خۇب يارىيەن خۇقە مژوپىل دىكەي يان يارىيەن كومپىيوتەردى ؟

وەرزشىن بۆ دىتنى Spectator sports

ئەون كۆخىلەك حەز دىكەن بەرى خۇبىدەنى وەكتەپا پىيى [كودو ناڭب ئىنگلىزى ھەنە، خەلکىن بىریتانى دېبىزىنى فوتبۇل football و خەلکىن ئەمرىيەكى دېبىزىنى سۆكەر (soccer)] وەرگىر. دىسا گەلەك جۇرىن دېشى وەكتەپا پىيى يان ئەمرىيەكى America football، rugby، تەپا چەند يارىيەن دى. تەپا سەلكى Baskotball و گۆلەكتەپا Golf و گەلەكتەپا.

وەرزشىن تىمامە Team sports

ئەو جۇرە وەرزشىن مە بە حس كىرىن ل سەرى، ژ دوو تىما پىيىك دەھىن، ھەر تىمەك ژ چەند يارىيەن دەھىت.

باشكە Baseball ئىك ژ يارىيەن تەپكىن يە (تەپكە كا بچويكە)

تەپا سەلكى Basketball خالىن وى دەھىن ئەگر يارىيەكەردى تىما خۇبىشىت تەپكىن بکەت دەسلكى دا.

تەپا پىيى Soccer، ھەر تىمەك پىيکولىنى دىكەت تەپىي پىشىقە بىهت و دىرى تىما دى گۆلەكى توماركەت.

ھوكىيا سەربەفرى Ice hockey تەپكە كا بچويكە ب دەت و بۇ تىما خۇ گۇلان توماركەت.

رەگبىي Rugby، يارىيەكە توندە و پىيدىقى يە يارىيەكە تەپەكە كا و كەھىنەكى ب دەست بىگرىت ول مەيدانى بىھزىت و تەپىي بگەھىنەتە پشت ھىلا تو خىبىنى كەرەستاي و جلکىن تايىيەتى دا گورەپانى دا خالىن سەركەفتەن ب دەست تىما خۇقەبىنەت.

وەرزشا ژ دەرەقە Outdoor sports

گەلەك جۇرن وەك: خلىساندا

سەر بەفرى، ب سەركەفتاتا كەقىرىن چىايا، بەلەمەن بچويك يىين دوو كەسى، پاپورىن ب چەنگ و هەندەكىن دى. دىسا تو پىيدىقى هەندەك كەرەستاي و جلکىن تايىيەتى دا شىيى ئەقان جۇرە وەرزشا بکەتى.

تشتین یاری پیکرنۍ وه کوبیک و
ترومبیلکین نایلونی یان شیشه‌ی Toys.
زاروک همزړئه قی جوړی یاریا دکنه.

وه کوبه رکانی و شه ترنهنج و ګله کین دی کو دوو مرؤژه
یان پترنې دشین د ګهل ئیک بکنه.

Movies فلمین سینه‌هایی
ده می بوجارا ئیکی فلمین
نوی دهینه بهره‌هم ئینان، ل سه‌ر
سکرینه کی یان شاشه کا مهزن
دھیته نیشاندان. ئه قی زی دیېزني
سینه‌ما. ئه قرو ګله ک جوزین
فلمان همه‌نه و ګله ک بزاو و لقین و
کارتیکرنین تایبیده تیدا همه‌نه.

یارین کومپیوټه‌ری Computer Game

تو دشیئی ئه قان یاریا (گیما)
ل سه‌ر شاشا کومپیوټه‌ری ب
هاریکاریا کونترولی بکه‌ی.
کیژه‌هه می گیما بو ته خوشتله؟

ورزشین تاکه که‌سی Individual sports

د قان و درشا دا، ئیک یاریکمر دژی
ئیکنی دی دکمت. وه کو:

Tennis

یاریکه‌رل ته پکه کا بچویک ددهن ب دهستکه کی
ریکیت، ب مرجه کی ئه و ته په ڙ گوره پانا یان
مهیدانا یارین یا تو خیبکری نه ده رکه‌فیت.

Swimming

گروپه کی مله‌قانکه را به ریکانا ئیک و دوو
دکمن دنا چ مله‌قانگه هی دا.

Golf

ئه ژی یاری ب ته پکه کا بچویکه د ناف گوره پانی دا.

Running

به زوک به ریکانی دژی ئیک و دوو دکمن ل سه‌ر
ریکه کا تایبیده بوغاردانی.

Table tennis

تنهسا میزی
یاریکه‌رل ته پکه کی ددهن بریکا دهستکه کی داری
کوسه‌ری وی بی په حنه. پیدویی یه یاری ژی ل سه‌ر
میزی بیته کرن. و ته پکا وی ژی یا بچویکه.

بلیارد و تنهسا میزی.

٢٠- مرؤفین کارکهر Working people

ته دېت توچ کار بکهی ده می مهزن دي؟ ل هه می جيھانی، مرؤف گلهک کاريں ژيک جودا دکهن دا بشين پاره یه کې ب دهسته بینن و تشتین پيدافی پې بکرن وه کو خوارني، جلکا و خانيا.

فهله کناس Astronauts

ئهو مرؤفون ئه قین ل بوشاتيي يان ئاسمانى کاردکهن، ژبولىگەريان و كۆمكرا زانياريان ل سەر زيانا ۋالا يىنى يان ئاسمانى (فضاء).

ئەندازياز Engineers

ئهو کارکه رن ئەقىن ترۇمبىلا، فرۇكا، ئاميرا و ئاقاھيا دروست دکهن و ئاقا دکهن. هەتا تو بشىيى بىيە ئەندازياز، تو پيدافى شارەزايىھە کا مهزنى د بياقى زانيارى و ماتماتىكى دا و پيدافى يە تە باوهەرنا ما ئەندازيازىي ھەبىت.

فرۇشيارى دوکانى Market seller

ئەوه ئەقىن گلهک تشتال دوکانى دفروشىت وه کو خوارنى و چەخوارنى و هەمى تشتین پيدافى يىن رۇزانە و دوکان ژى ل هەمى گوند و بازىرا ھەنە.

نوژداری جانهومرا (نوژداری فیتیرنهری) Vets
 ئەگەر پشیکا تە یا نەساخ بیت، دى بە يە دەف نوژداری جانهورا (طیبب بیطری vet). ئەق نوژداره چاقى خۇددەنە جانهورىن بىنيدار يان نەخۇش. هندەك ژئەقان نوژدارا جانهورىن بىچويك ژى چارەسەر دەكەن وەكوبشىكىسا و سەيىا. هندەكىن دىيىشى ل باخچىن جانهوران يېن مەزن كاردەكەن دا چارەسەر يا جانهورىن وان بىكەن و هندەك ژى چارەسەر يابى جانهورىن كەھى يېن مىرگ و زەقىيا دەكەن.

Farmers جوتىيار

لەمەمى جىهانى جوتىيار رەز و بىستانان دەكەن و جانهوران بىخودان دەكەن و ھوسا بەرھەمەن باش ژى دەھىن، وەكوشىر و ھىك و گەلهكىن دى پاشى جوتىيار بەرھەمەنى جانهورى خۇدۇنى ھىنېرىتە بازىرا و فرۇشىت دا بشىت ژيانا خۇبرىقە بىبەت. هندەك جانهورىن مەزن وەكۈگاي ژى بۆكىلانى دەھىتە بىكارئىنان ژلايى جوتىياران قە.

Teachers ماموستا

كى يە باشتىرىن و خۇشتېتىرىن ماموستايى تە؟ ل خوانىدنةھىن، ماموستا قوتابى فيرى زانىنى و زمانى و گەلهك روھىشىن دى دەكەن. پىندقى يە ماموستا بچىتە كۆلىزى و بخوبىنىت دا پترىي ئاماھە و شەھەزازىت بۇ فيئركىندا تە.

۲۱- دیروکا جیهانی World of History

دیروک بومه چیرۆکین ئەوان کەسان قەدگىرىت ئەقىن دېرى دا زىيان. ئەو تشتىن وان ل پشت خۆ ھىلائىن، ئەم دشىيىن خانىيىن وان بىنىين، ئەو جۇرە خوارنىين وان، جلکىن ئەوان دكىنە بەرخۇ، ئەو كارى وان دكىرى و ئەو بىرۇبا وەرىن وان ھەين.

پادشاھىيىن ب دەستەلەت Powerful kings

گەلهەك شارستانىيەتىن ب ناۋ و دەنگ يىن ھاتىنە بىرەقەبرىن بىرىڭىكا پادشاھىيىن بەھىز و دەستەلەت قە، ژلايى ميسىرىيىن كەقىن، دگۇتتى (فييرعەونى). گەلهەك دگرنگ و ناقدارىيۇن بېنگەكى ھوسا خەللىكى نقىش بودكىن وەكى (خودى) وان.

داھىنەر (قەكۈلەن) Explorer

ژبەرى چەند چاخەكا وەرە، مرۇقا ھاتن و چۈزۈنلىن دویر دكىن ل دور جىهانى. دچوون دا جەپىن نوى ئاشكەرا بىھەن، گەلهەك تشتىن دى بىن بۇ بازىرگانىيەتى و ديسا بۇ سەركىشى يا (مغامرة).

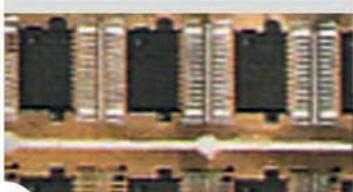
مرؤقىيىن بەرى Early people

بەرى (۱۰) دەھەزار سالان، خەلکى دەست ب ئاكنجىيىبونى كريە ول ھندهك جەپىن گونجاي رۈيىشتىنە. ديسا دەست ب ژيانا جوتىيارىي كريە و كىلانا ئەردى و بخود انكىرنا جانە وەرى بۇ خوارنى. خەلک فېر بۇو چاوا گەنمى بچىن بۇ خوارنى.

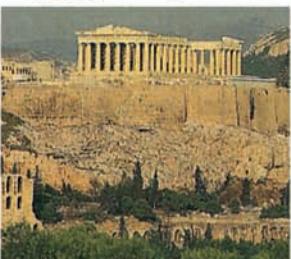
Quiz تاقیکرن

بهری خۆبده ئەف پارچین
وینهیین خواری (وینهیین
دیروکى) کا دى شىبى زانى هەر
ئىك ژوانل سەرج دەمى يە؟

گريکى (يونانى) و رومانى Greeks and Romans

بەرى نىزىكى (٢٥٠ دوو ھزار و پىنج سەد سالان، كەلتۈورى
يونانى دەست ب گەشەپىدانى كر.
پاشى بەرە بەرە رۇمانى (رومى)
مەزن بۇون و بەيىزكەتن، تا بۇونىنە
ئىمپراتورىيە كا مەزن ل (روم)،
پايتەختى ئىتاليا.

چاخى بىستى 20th century

ئەقى چاخى گەلهك پىشىكەفتىن و داهىنان دىتىنە. مروق بۇ
جارا ئىكى فېنە ئەسمانى (فضاء) تا گەھشتىنە سەربىانى
ھەيقى.

ئىكەمین فرۆكە يان روکىتتا بۇشاتىيى (فضاء) دەست
ب فېنلى سالا ١٩٨١ كەيىنەتلىكى كەيىنەتلىكى
كىرىو ب ناھى (كولومبىا).

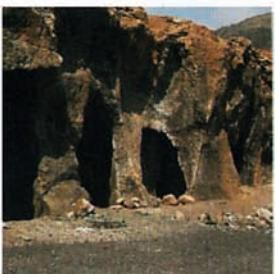
ل ناھەر است و باشۇرى ئەمېرىكا.

٢٢- مرؤقین بهری Early people

باب و باپیرین مه یین بهری ودکو مه یمینکا بیون. بهری بهره هاتنه گهورین بتو رهنگی نوکه و پاشی شیان باشتربیتچه بچن ل سه دوو پییا.

دهسپینکا هاتنا مرؤقی دزفریته نیزیکی (٢) دوو ملیون سالان. ئەم ب دروستی نزانین کا رهنگی وان یی چهوا بیو، بەلئی ئەم دزانین چهوا دژیان.

خانیین بهری (شکەفت) Cave shelters

مرؤقین بهری شکەفت بکاردئینان دا خوبپاریز ن و لهشی خۆگەرم کەن. هنده ک جارا، مرؤقد وی دەمى دا دیوارین شکەفتا بوياغ دىرن ب وینین جانه وەرا ئەقین وان دگرتین ل نیچیرو را قین خو.

The first farmers

مرؤقەتا بهری (١٠) هزار سالان دگەريان ژبپەيدا کرنا خوارنا خو. پاشی دەست ب چاندنا دار و بارا کرو ديسا بخودان کرنا جانه وەرا بتو گوشتى و شيرى.

ئامیرین کرنا ئاگرى Tools and fire

مرؤقی بهری (٦٠٠) هزار سالا شیا بوجارا ئیکی داهینانا ئاگرى بکەت بزیکا ئامیرەکى دەستى بی دېزب دارى يان بهری. بەلئی ئیکەمین ئامیرى وان بهر بیو و شیان بزیکا خلیشاندنا وی ئامیرى ئاگرى هل بکەت.

بازیرین ئىكەمین The first cities

دەمى خەلکى دەست ب چاندنا بەرھەمین خوارنى كرین، ئەو شیان ل جەھەكى ئاڭنجى بىن. لدویق را دەست ھافىتە ئافاكىندا خانيا ، گوندا، بازىرا. ئىكەمین بازىرەتىيە ئافاكىن جىرييکو Jordan بۇ ل ئوردونى.

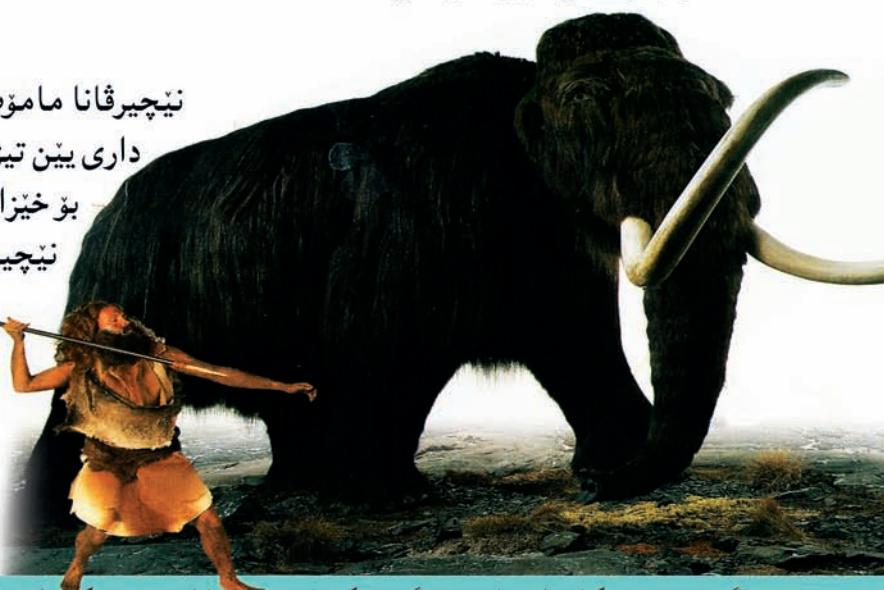
داھىنانىن بەردى Early invention

- ئەقىن خوارى ھندەك ژوان تشتانە ئەقىن رۇزانە خەلکى ب كار دئىنابىز. Dogs بۇنىچىرا دهاتە بكار ئىنان بەرى (١٠) ھزار سالان.
- ئاميرىن كانزايى Metal tools ئىكەمین مىتال بۇو ھاتىيە بكار ئىنان كوش مەعدەنى مسى چىكىرۇو بەرى (١٠) ھزار سالان.
- مەنچەلىن تەقنى clay pots ئىكەمین مەنچەل يان قازانا تەقنى بۇ كومكىندا ئاقى بەرى (٧) ھزار سالان يان ھاتىيە چىكىرن.

نېچىرەن Hunters

نېچىرەن مەرقىن بەرى ل سەر ھەرچىن شىكهفتا بۇون، ھەروەسا خەزا لا و گەلهك جانەوەرىن دى. ديسا فيقى و زەرزەوات و گرتنا ماسىپىا. زىدەبارى جانەوەرەكى گەلهك مەزن كودۇ شاخىن درېۋە دەنەكى درېۋە كوفىلا ھەبۇون دگوتىي مامۇت mammoth مەرقى ئەو جانەوەر ب رومىن دارى دكوشتن.

نېچىرەن مامۇت دكوشتن ب رومىن
دارى يىين تىۋە و گوشتى قى جانەوەرى
بۇ خەزىانەكى تىيرا سالەكى دك.
نېچىرەن وان ژى ب مەترسېيە كا
مەزن دهاتە ھەزمارتىن.

نَاگرِىن خۇبىيکا خلىشاندن و گەرمكىندا دوو بەرال سەر ئىك دكىن.

Ancient Egypt - ۲۳ میسرا کهفن

میسربین بهری بیین ژیاین بهر لیقین ریباری (نیل) بهری (۳۵۰۰) سی هزار و پینج سه د سالان. دهسته لاتدارین وان دگوتني فیرعهونی (فراعنة).

ههرم The Pyramids

میسربین بهری باوهري ب ژيانا
پشتی مرنی ههبوو. فيرعمونيا
هندهک ئاقاهيین ئەنتىكەبىن
مهزۇ داناپۇون دگوتني ههرم.

شارمزاھيین ئاقاکرنى Building skills

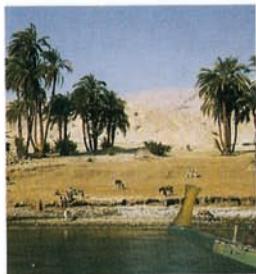
ئاقاکەرین میسرى ج ئاميرىن باش و رېخوشكەر نېبۈون ژۇئاقاھيین وان.
كېنگۈارىن وان بەرین گەلهک مەزن دئىخستنە سەر ھندەك ئاميرىن دارى
بىن درېز و چەند كېنگۈارەكە پېكىقە رادكەن ژ جەھەكى بۆ جەھەكى دى لەسەر
درېزماھىيىا روپىارى.

مۇمياکىن (دەرمانىكىندا لەشى مرى) Mummification

دەمى وى وەختى مەرقەكى ب ناۋ و دەنگ مەربا، داکەلەخى
وى مۇميا كەن (دەرمان كەن) و ھندەك بەشىن ژ ناۋلەشى وى
دەرئىخنە دەرقە.

پاشى دالەشى وى گىردىن ب ھندەك قوماشى دالەشى وى
نەرزى با.

ئاھرابوونا روپیارى نیلى The Nile floods

ھەرسال، ئاقا روپیارى نیلى زىدە تر و خۇشتەلى دهات و ئاخا رەش دەكتە سەرلىقىن روپیاري. جوتىاران چاندن لىسەرلىقىن روپیاري دىكەتە ئاقا وىشى بۇ ئاقداندا دار و بارا بىكاردىئينا.

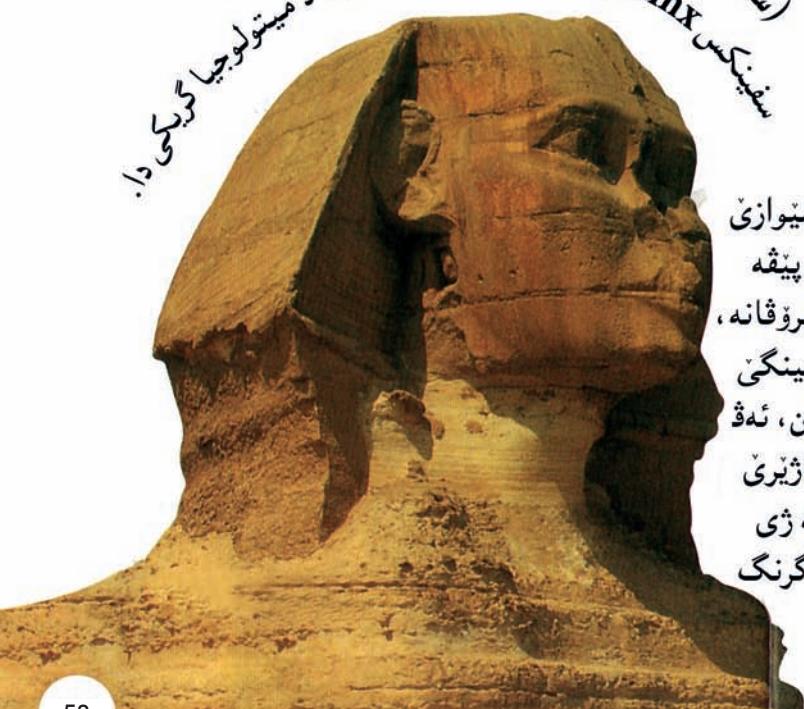

نېسينىڭ هېرۋەگلىيە Hieroglyphics

میسەرىيەن بەردى نېسينىتىن وىنەبى (شىكلى) بىكار دېئىنان، دەكتەنلى (ھېرۋەگلىيە). ھەندەك ھىما (سىمبول) وە كۆئەقىن خوارى نېشانى ھەندەك پىتا و دەنگا بۇوندۇ.

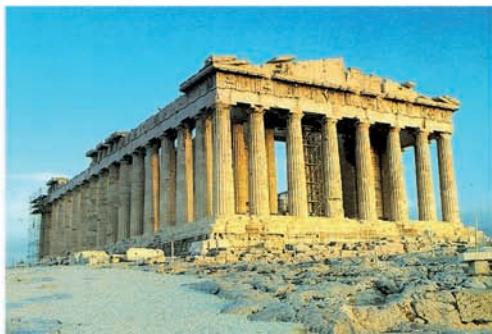
(سەپھينىكس تا نوكە ژى ل بىبابانى يېنى ماي)
سەپھينىكس Sphinx ، بونە وەرەكى ئاشۇپىسىدە مىستولوچىڭ كەنگىدا

ئەق بونە وەردى ئاشۇپى وە كوشىۋازى (شىرای يە و دوو چەنگ يېنى پېقە ھەين و سەرى وى وە كويى مەرۇقانە، و پىر وە كوشەرى ژىنى يە و سىنگى وى ژى دوو مەممەك يېنى ھەين، ئەق پەيکەرى بەردى تو دشىلى ل بازىرى (جىزە) بىبىنى ل میسەرى. ئەقە ژى دەھىتە ھەزمارتىن ژ شىنوارىن گۈنگ يېنى فيرۇھەنە.

٢٤ - یونانا کەقن (کریسا کەقн)

بەری نیزیکی (٢) هزار و (٥٠٠) سالان، گریس (یونان) خودانا بھیزترین بازیارال جیهانی دهاته هژمارتن وەکو ئەسینا و سپارتاتا کو هەردەوکا گەلەک شەرییەن دەزی ئیک و دوو کرین.

ئاڤاهیین گریکى Greek buildings

یونانییەن کەقن گەلەک تەمپلیین جوان ئاڤاکىرنە کو جەبىن نشيڭكەرا بۇون تەمپلەکا ب ناۋو دەنگ يال ئەسینا ھەى کو ھاتىھ دروستكىن وەک رېزگەرنەک بۇ خودا وەندى وان يېنى بناقى (ئەسینا) بەرنىاس.

شانۇيا گریکى Greek theatre

ئەقە ڙى گەلەک تىشتەكى فەربۇو بۇ یونانییەن کەقن. گریکييان گەلەک شانۇ نقيسىينە ب ھەردەو جۇرا تراڙىدى و كومىيدى، و مەرقۇقا بەری خۇددا شانۇگەرىيەن وان يېتىن ژەميا خۆشتەل شانۇيىن مەزنىيەن ژ دەرەقە، وەکو ئەقى وېنەي.

شەرى تروپىانا (تروجانا) The Trojan war

د شەرەكى درىژدا دەزى بازىرى (تروى) Troy، گريکييا ھەسپەكى دارى بى مەزن بۇ خەلکى وى بازىرى كە ديارى. بەلى ئەو ھەسپ تىرى لەشكەر (سەرپاز) بۇون و ۋېنىشەكى قە هيپەش بىرنه سەرپازىرى دەمى خەلکى وى بى نىستى. لەشكەرپىن وان دگۇتنى (ھويلىتىس)، ھيلمت، ئانكۈ كولاقىن ئاسنى ل سەرەي وان بۇون و جلکەكى كانزايى برونى يى رەق و بەھىز دكىنە بەرخۇدا بشىن لەشى خۇپارىزىن ژ هيپەشىن دوزىمنى.

مېتولۇزىا گريکى

گريکييان گەلهك چىرۇكىن گۆتىن دەربارەي خوداوهندىن خۆيىن نىئر و مى ژوان:

زىوس zeus پادشاھىيەن ھەممى خوداوهندىا بۇو و سەرۆكى (۱۲) خوداوهندان بۇو Mount ئەويىن ل چىايى ئوليمپس Olympus دەزىيان.

ئەتىنا (ئەسىنە)، خوداوهندىا شەرى و ئاقلى و بازىرى ئەسىنابۇو. ھارىكارا قەھەرەمانا دكىر د شەرىدا.

پوسىيىدون Poseidon، برايى زىوسى و ھادىسى بۇو و خوداوهندى دەربىاى و بىشەلەرزا بۇو.

ئەفرۇدايت Aphrodite، خوداىيەن حەزىزىكىنى و جوانىي بۇو. ئەموى حەز ژئارىسى خودى شەرى دكىر.

ھادىس Hades، خوداىيەن دونياىي بۇو، جەن مەريپىان د ئەفسانەيىن گريکى دا.

جەنگاوهەر (شەركەر) Warriors

ھەر بازىرىكى لەشكەرلى خۆھەبۇو، شەرى د وى دەميدا گەلهك گرنگىيا خۆھەبۇو. بېيدقى بۇو لەشكەرلى ھەممى چەك و جلکىن شەرى بخۇ كېيىانە، و گەلهك جارا ئەو لەشكەر ژ خەنچىزانىن دەولەمەند ژى بۇون.

۲۵ - رومانی The Romans

رومما که قن و هکو کومه کا گوندیں بچویک ل سه دریزاهیا رویباری تایبیر Tiber ده سپیکریه. بهلئی د دمه کنی کورت دا بوز بازیزه کنی مهمن و بهیز و ئیمپراتوریه کا ب ناف و دهنگ و مهمن.

بازیزی روما The city of Rome
جهه کنی گله ک بین ب قهره بالغه ڙ مرؤفا، هه رڙ سه رده منی که قن و هه تانوکه. ئه گهر توئه فروکه سه ره دانا روما بکه، دی شیئی هنده ک ئاقا هیئین رومانیین مهمن بینی و هکو: شینوارین Forum و کولوسیوم و گله کین دی.

شہر کھرین بو مرنی Gladiators

کولوسیوم ئاقا هیئه کنی گله ک مهمنه ل روما، ل ویزی خملک بهری خو دده نه پیشانگه هیئن جانه و هرین کیقی و شہر کھرین (Gladiator) و گله ک جارا هه تا مرنی دهست ڙ شہری به رنا دهن.

- (۵۰) هزار مرؤف دشین روینه خواری و بهری

خو بدهنه گوړه پانا و درزشی (arena).

- گله ک جانه و هرین هو قانه و بهیز و هکو

(شیر) ای کیقی بین هاتینه کوشتنی د

پیشانگه هیدا.

جاددین رومانیا Roman Roads

دده می تهناهی دا، له شکه رین

روماني ده رفت هه بوو جاددا ئاقا کهن.

جادده گله ک دفره بون بوشه گوها ستنا

له شکه ری ل رهخ و رویین ئیمپراتوریه تئی

هنده ک جاددین راست بون کوهه تا

ئه فرو ڙی بکار دئین

قیللہ یا رومانی چ بوو ؟

زمانی لاتینی

رۆمانی ب زمانه کی دئاختن دگوتتی لاتینی Latin. زاروکین رۆمانی فیری نقیسینا لاتینی بون بیکا راکیشانا پیتا ل سهربورده کی داری.

ئیمپراتوریا رۆمانی

رۆمانی شیان ب سهربکه قنل سهربکه ئیمپراتوریه تا. شیان دیواره کی بدانن دنیشەرا ئینگلتمەرا و سکوتلمەندا دا ژبۇپاراستنا توخيبيي ئیمپراتوریه تا خو.

لەشكەرى رۆمانی

رۆمانیان باشترين لەشكەرل جىهانى هەبوو. لەشكەرى وان شیان سهربکه تىنى دزى لەشكەرل ئەنگىزى دەلاتان بىنن و ئیمپراتوریه تا خوبى سەربىخن. گەله ک جار لەشكەرل وان بۇدەمە کى درىز دشیان ب رىك و پىكى بچن لەدەپ رېنمایىن لەشكەرى ل وى سەردەمى.

رۆمانىيىن ب ناڭ و دەنگ

ئەقىن خوارى ب ناڭ و دەنگىزىن رۆمانى نە:

1. سپارتاكوس

ئەو بەنلىقى (عبد) بۇ يى سەركىشىا لەشكەرلە كى ژەنپانى كى دزى رۆمانىان.

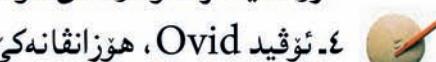
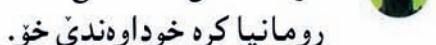
2. جولیوقيسەر Julius Caesar

ژەنرالە کى ناقدار بۇو سەرەب لەشكەرى رۆمانى قە و حاكمى رۆمان بۇو. ب دەستىن ھندەكا ھاتىھ كوشتن.

3. ئۆگەستەس Augustus

ئۆقىيد Ovid، ھۆزانقانە کى رۆمانى بۇو. گەله ک ھۆزان يىن نقىساین دەربارە ئەفسانەيىن رۆمانى.

4. ھادريان Hadrian

پاراستنا رۆمايىن.

٢٦- ڦایکینگیں ئه سکه نده نافی The Vikings

ئه قه به ری پتر ڙ هزار سالان یېن ڙیاين. شینوارین و ان ل ئه سکه نده نافیا بون (باکوری ئوروپا) به لئی دنادارن ب گهشتین و ان یېن ده ریا یی یېن دریث.

ڦایکینگیں که روک Viking travellers

به هرا پتر ڙ ڦایکینگان داهیئنه ربوون و گله ک هاتن و چوون
دکرن و هیرشین ب هیز دبرنه ل سه رؤژ نافیا یئه و روپا، ڙبو
مه ره مین بازرگانی و ديسا دا ئه ردین نوی ئاشکرا کهن و
دهسته سه ربکهن ولی بژین، هه ر چهند جهه کي دوي ر بایه ڙي
وه کو باکوری ئه مريکا.

ڦایکینگ شيان بگه هنه
باکوری ئه مريکا سالا
(١٠٠) ی زايبي، ثانکو
به ری پتر ڙ هزار سالان.

پاپوريں دریث Longships

پاپوريں ڦایکينگا
د گوتني پاپوريں دریث.
ئه وين هاتينه چيکرن
ڙ داري، گله ک د خيرا
و موکوم بون و دشيان
بگه هنه هه مي جها، هه تا
(٨٠) ڦایکينگ ڙي را دکرن.

خانيئن ڦایکينگا Viking homes

خيزانين وان د خانيئن داريشه يان ئاسنيشه يان
گيابي ڦه دڙيان. کونه ک يان کوله که ل سه
بانين خانيئن خو دهيلان دا دوكيلا چيکرنا
خوارني ڙي بدھ رکھ فيت. خه لک دروينشتنه
دناد خانيدا ل دهور و بهري ئاگري و
خو گه رم دکرن ول سه ر هنده ک جهين
بلند دنستن.

گازىكىرنا شەركەران Warrior duty

شارەزايى د شەركەرنى دا تىشىتەكى گىرنگ بۇول دەۋە
قایيکينگان، دا كوبشىئىن دەھەمى دەمان دا دئامادەبن
زىبۇبەرەقانىكەرنى دەقىيا هەمەمى دەما جىللىكىن شەرى
زىل بەر دا هەبان. رومىئىن ئاسنى و دارى، كولاقىنىن
ئاسنى، چاكىتىئىن زنجىرلىكى، مەتاللىن گۈرۈپ قىرىپىن
دارى، گورىئىن خورى يېن درېش، چاكىتىئىن ژپىستى
جانەودرى، پىلاقلابىن پىستى بىزنى.

كۇتنا چىرۇك Story telling

بۇ دەم بۇراندە كا خۇش دەڭەل ئېيك دا، قایيکينگان چىرۇكىن گەلهك
درېش بۇ ئېيك و دوو دەگۇتن دەريارەدى قەھەرەمانا، خوداوهندا و
شەركەرەن زىرىدەك. دەگۇته ئەوان جۆرە چىرۇكان (ساگاس). Sagas.

رانى Runes

قایيکينگان شىعىرەن خۇھەلدكولان و ھندەك ھىيما
بىكار دئىيانان دەگۇتنى رانى Runes. ھەر (رانى)
يەك ژ ھىيلە كا درېش چىدەك دا ب ساناھى
بەھىيەتە كولاندىن ل سەر دارەكى يان بەرەكى.

۲۷- ئەزتیکى، ئینكاسى، و ماياسى Aztecs . Incas and Mayas

سې شارستانىيەن مەزن ل ئەمرىكا كەقىن گەشەبۈينە، ئەۋۇرى (ئەزتىكى) و ئینكاسى و ماياسى(انه). ئەقان مرۇقا بازىرەن مەزن و پەرسىتكەھىن جوان بۇ خودايىتەن خۇئاڭاكرىنە.

ل كىرى دىزىان؟

ئەزتىكى و ماياسى دەستەلات ل زۇرىھى مەكسىيەن دىكى دىسا ئەمرىكا ناقيقىن. بەلىنى ئىنكا سىبىا ئىمپراتورىھەتا خۇل سەر درىزلاھىا رۇزئاڭا ياخىنارى باشۇرۇ ئەمرىكا زال كىرىوو.

Aztecs temple

وەكۇ شىۋازى ھەرەمانە، پىيسترەكە يان قادر مەيەك بۇ سەرى ھەرەمى دچىت تا دەگەھىتە جەنازەكى ل سەرى، ل ۋى

پەرسىتكەھى ئەزتىكى يا گەلەك مروقىيەن كوشتىن و كرينى قورىيان بۇ خودى رۇزى.

خودى و چاندن

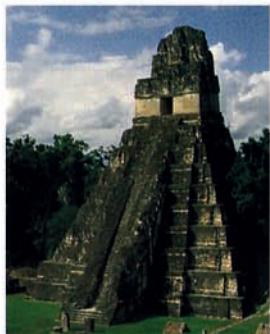

ئەزتىكى يا مىرگ دچاندن بۇ شىنكاراتىيا دار و بارا. گىنگىرىن چاندىن دەۋان گەنمە شامى (Corn) بۇون. جۆرە نانەك زى دروست دىرىن كودگۇتنى تۈرتىلا.

دا گىر كرنا ئىسپانى

ل چاخى (١٦) ئى، قەكۈلەرین ئىسپانى ھاتبۇونە ئەمرىكა. گەھشتىنَا وان دوماھىك ئىنانا ئىمپېراتورىيەتا ئەزتىكى يَا و ماياسى و ئىنكاسى يَا بۇو. گەلهك مەۋەھاتتەنە كوشتن و بازىرین وان هاتتە تەپرا و بەپرا و خرابىكىن.

بازىرین مايانى Mayan cities

مللهتى مایانى بازىرین مەزن ئاشاكىر بۇون ب بەرین بوها و تازە و پەرسەتگەھ و قەسر و گۈرەپان دروست كرىيۇن.

زىرى ئىنكاسى Inca gold

ئىنكا سيا گەلهك گىنگى ب زىرى دايە و گەلهك ماددىن وان ژى زىرى بۇون. حەزا ئىسپانى يَا بۇ بەدەستقە ئىنانا زىرى، بۇئەگەرى بىدوماھىك ئىنانا ئىمپېراتورىيەتا وان.

- لاماس Llamas گەلهك ل دەۋئىنكا سيا ياب بوها بۇو. دهاتە بكارئىنابۇ

خورى و هاتن و چۈونى.

- دەستەيىن زىرى Gold armbands ئەفەزى شەركەرین وان يىن زىرەك دىرنە

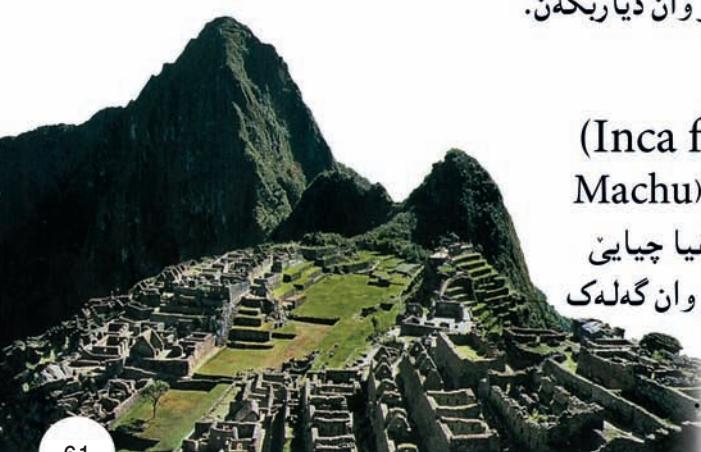

دەستتىن خۇ.

- پەيكەر Statues ئىنكا سيان پەيكەرین خودايىتىن خۆز زىرى چىدىكىن دا

دلسىزى و وەفاداريا خۆبۇ وان دىاربىكەن.

جۇتىيارىن ئىنكاسى (Inca farmers)

ئىك ژ بازىرین ئەنتىكە ماچوبىكچو (Machu

picchu) يە ئەوا دەكەفيتە سەر بلنداهيا چىايىن

ئاندىس (Andes) ل پىرو، جوتىيارىن وان گەلهك

جۇزىن دار و بارى دچاندن وەكى

فاسوليا و گەنمەشامىيا و كولنىدىن زەر.

٢٨- فیرس و کهله Knights and castles

هیرشن بن بوسه رکهله کی (قلعة) خوب فیرسین زیره ک زی یا ب زده مهت بود. دیوارین وی بین ستوبر پاراستنا مرؤفین وی دکر، و زیره قانین وی زی به رده و ام شیر و تیرین و ان ددهستی دا بون و د به رهه قبون بوبه رهه نگاریا هر هیرشه کی.

جوئین کهله Types of castle
ئیکه مین کهله ب داری یا هاتیه ئاقاکرن، به لئی بین بھری
بھیزتر بون.

-**کهله چاتیک یا فرننسی French chateaux**
باشترين جه بود بونه مالا شاهی (ملکی)، کوژ قانگه و قولله یا پیک دهات.

-**نورمان Norman Keeps**
ئەقەزی ژبه را چنکریه و دیواره کی گله ک بین ستوبرل دهور بھرین وی پیک دھیت.

-**کلهین ژاپونی (یابانی) Japanese castles**
ئەوژی هاتینه ئاقاکرن ژ لاين شەركه رین دهوله مهند و دهور بھرین وی ب جوانی
هاتینه نه خشکرن.

-**کهله سور The Red Fort**
ئەقکهله دکه قیته (ہند) ی ژ
دیوارین بھری بین مهزن ب
بلداھیا (۳۰) میترا، ئانکو
(۱۰۰) پیتا دهاته ئاقاکرن.

شیرانی Jousting
د دھمی تهناھی و خوشی دا،
شەركه رین و ان راهینانین شیرانی
دکرن دگوتتنی (جوست Jousts)
تاکود بھرھے قبن ژبو هەر شەرە کی.

سيار knights

ئه و سه ریاز بیون ئه قیین شه رل سه رپشتا هه سپا
دکرین. جلکتین گران یین ئاسنی ژی دکرنی ژ سه ری
هه تا خواری و چه کی وان ژی شیر و تیر بیون.

شهرکه رین سامورای Samurai warriors

ل ژاپونی، دگوتنه سیارین خو، سامورای. سیارین
شهرکه رین وان شه دکرن بۆ زه نگینین خو و پاراستنا
شهرهفا وان.

نه خشە کیشانا که لە

Castle design

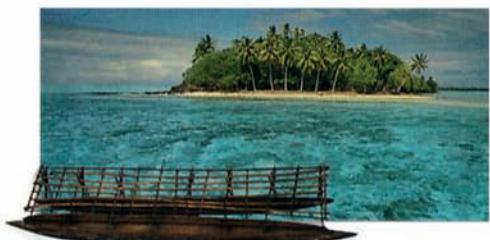
دیوارین گەله ک مەزن دهاتنه
نه خشکرن دا چ دوژمنا ئه و شیان
نەبان هیپشا بکەنە سه روان. گەله ک
کەلە ل سه رگرا دهاتنه دانان، دا
لەشكەری دوژمن شیانین
دا گیرکرنا وى نه بن.

ئه و زرپوش بیون ئه قیین ژ بازنکتین بچویک یین کانزای چىدكىن.

۲۹- داهینه، (قەکۈلەر) Explorers

ژهزاران سالان وەرە، خەلک يى پېكۈلا دەمن جھىن نوى دىاريكتەن؛ هندهك داهينەر هيقيا وان ئەو بۇ ئەردىن نوى ئاشكرا بىكەن و ھەرۋەسا تشتىن نوى بۇ بازركانىيەتى. هندهك ازىز حەز سەركىشىيە دىرىك (مغامەر).

داھينەرلەرن ئىكىنى Early explorers

بەرى ھزارەها سالان، هندهك مرؤفان كودگۇتنى پۆلەپسىيان ئوقيانوسا ئاشته وەر (المحيط الہادئ) ئاشكراكن، و شىان ھاتن و چۈونى ل سەر ئاقى بىكەن بىنگىكا بەلەمىن درېش و زرافچى و لدويفى را نىشته جى بىن ل گۈزىرتىن ئاشته وەر.

كەشتىن درېش Great expeditions

• مارکو پۆلۆ Marco polo

ئەڭكەسە شىا گەشتەكى بىكەت ژئيتاليا ھەتا چىنى ل چاخى (۱۳)اي.

• بۇرك و ويلس Burke and Wills

كەس بۇون د ئۆستوراليا ရا دەرياز بۇون ژ باشۇرلى بۇ باکورى ل سالا ۱۸۶۰ ئى.

• لويس و كلارك Lewis and Clark

ژ رۇزھەلاتا و يلايەتىن ئىكىگىرىتى چۈونىن رۇزئاتاڭى ل سالىن (۱۸۰۶ - ۱۸۰۶) اي.

• مىگلان Magellan

كريستوفەر كولۇمبوس

Christopher Columbus

ل مەها تەباخى (۱۴۹۲) اي، كريستوفەر

كولۇمبوس دەست ب گەشتا خۇكى بەرەۋە ئاسيا.

كريستوفەر د وى دەميدا گەھشتە جىھانا نۇريا ئەمرىكى.

ئەمۇندىن و ئىك ژ تىما
وى يى وېنا دىگرن ل قوتىنى
باشۇورى سالا ۱۹۱۱-ئى.

The South Pole
ئىكەمین كەس شىاي بگەھىتە جەمسەرلى باشۇورى
بى بەستى، گەرۆكى نەرويىزى بۇو بناقى رولد
ئامودسون Roald Amundson ل سالا ۱۹۱۱-ئى.
و ھوسا شىان بەرىكا شاندەكى بىرىتاتى بىسەركەدىيەتىا
كاپتن رۆبەرت سكۇت بگەھنە وېرى ب مەھەكى .

كوبىچايى Mug، قودىكا رۇناھىيى يارىم
تراشىنى Shaving mirror، كىرىك
. Matches، و زلکىن شخاتى Knife

بلنداھيا ئىقىرست
Edmund L گولانا سالا ۱۹۵۳-ئى، ئەدمۇند ھىلارى
Tenzing Norgay و تەنزيڭ نورگاي Hillary
ئىكەمین كەس بۇون شىايىن بىسەر بلنداھيا ئىقىرست
بىكەقىن، بلندرىن چىال سەر روپى ئەردى.

لىكەريانَا ڪويراتيا Exploring the deep
زاپايان ئامىرىن بن ئاقىكەر بكارئىنائىنە ژيۈلىكەريانى
د بىنن ئاقىن كوبىرەن ئۇقىانوسان دا. و شىان بىرىكا ئەقان
ئامىرىن پىشكەفتى گەلهك بۇونەودر و جانەودرەن ئاقىن
بىبىن كوكەسەكى بەرى ھينىڭى نە دىتىبۇون.

قاپۇتهكى ب كۆلاقى داپۇش كەرھاتىيە بكارئىنان ژلايىن شاكلىتونى
Shackleton دەمى پىكولىن كرىن خوبگەھىننەتە جەمسەرلى
باشۇورى ل سالا ۱۹۰۷-۱۹۰۸-ئى.

ئەمەريگو ۋىسىپۇچى Amerigo Vespucci

٣٠- چاخى بىستى 20th century

ئەو دەمە دنیقىبىرا (١٩٠١) ئى هەتا (٢٠٠٠) ئى. ل چاخى بىستى گەلەك رويدان و داهىنان يىن ھاتىنە ئەنجامدان و گەھورىننەن مەزن و بەرچاۋە دۈيانا مرۇقىدا پەيدا بولۇنىه.

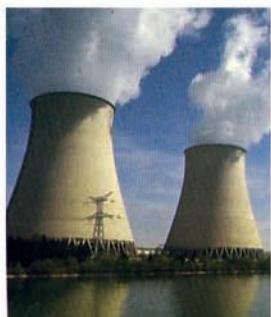
شەرىن جىهانى World Wars

ل چاخى بىستى دوو شەرىن مەزن ل جىهانى ھاتىنە رويدان.

جهنگى جىهانى يى ئىكى (١٩١٤ - ١٩١٨)

جهنگى جىهانى يى دووئى (١٩٤٥ - ١٩٣٩)

چەند مىليون سەربىاز و ۋەلاتى ھاتىنە كوشتن و بۇونە قوربانىن توندو تىشىيا ھەردۇ شەرا.

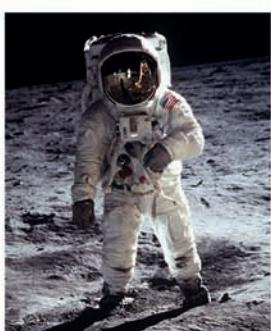

ھىزا ئەتومى Nuclear power

ئىكەمین ئىزىگى ھىزا ئەتومى ھاتىيە ئاقاكرن ل سالا ١٩٥٤ ئى بولۇ.

ئەفروكە، نىزىكى (٤٠٤) چار سەد ئىزىگىن ئەتومى ھەنە ل جىهانى.

ئەۋ ئىزىگىن ھەنى مەترسىيە كا مەزن ل سەرتەناھيا جىهانى پەيدا دىكەن. ھەنەك ھىزىدەن باشتىرە كۆئەۋ ئىزىگە بېينە دائىخىستن.

كەھشتىنە مەرقى بۇ سەر ھەيىشى

Man on the Moon

ل سالا ١٩٦٩ ئى، فەلەكتناس بۇ جارا ئىكى گەھشتىنە سەر

ھەيىشى. خەلکى ل ھەممى كۈژىيەن دونىيائى بەرى خۇدانە

ئەقى رويىدا دىروكى ل سەر شاشىيەن تەلەقلىقىنى.

نيلسون مانديلا Nelson Mandela

گەلەك گەھورىننەن سىياسى يىن گىنگ ھاتىنە ئەنجامدان ل چاخى

بىستى. (نيلسون ماندىلا) شىا بويىدەكى بەرھەنگارى سىيستەمى

سىياسىي باشۇرۇ ئەفرىقيا يىن نەرەوا بىكەت. پاشى شىا بىيىتە

سەرۆكى باشۇرۇ ئەفرىقيا ل سالا ١٩٩٤ ئى (پشتى دەمەكى دىرىز

بوراندى د زىندانىيەدا ژپىيغەمەت مللەتى خۇئازاد بىكەت ژ زۇرداريا سىياسى).

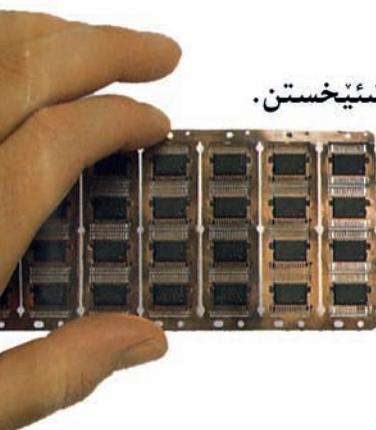

موزىكا پوب Pop music

ئەقە ئىرەنگە موزىكە كا دەنگ بلندە وەك بىناقۇ دەنگلىرىن موزىكىل چاخى بىستى هاتىيە توماركىن. ل سالىئن شىيستا ژ چاخى (٢٠) ئى مiliونەها مىرۇقا كاسىتىن ئەقى رەنگى موزىكى كېرىنى. ھەلبەت توماركىن ئەقى موزىكى و نىشادانا وان ل سەرشارىشىن تەلەقزىيونا بۆئەگەر ئىپتەر بىناقۇ دەنگىغا وى. ئەق موزىكە هاتە ژىيك جوداكرن و ژىكقە كرن بۆگەلەك رەنگال سالا ١٩٧٠ ئى.

تەكنولوژىا (تەكنىكارى) Technology

ل چاخى بىستى گەلەك رەنگىن نوى يىن تەكنەلۆزىيا يىنى ھاتىيە پىشىئىخىستن. مايكروچىپس (Microchips) ھاتىيە داهىننان ل سالىئن پىنجىيا (٥٠). ئەۋۇزى دەھىيە بىكارئىنان د ئاميرىئىن كومپىيوتەرى و تەلەقزىيونى و گەلەكىن دىدا.

كىنگەتىرىن پىشىكەفتىن ئەققۇنى مەرۇقى :-

- تەلەفونىن موباييل و ئەنترنېت ژبۇ بسانا هيکرنا پەيوەندىيەن خەلکى دەڭەل ئىك و دۇو.
- چارەسەر يا نۇژداريا سەردەمى: دا ھارىكاريا مە بىكەت ژبۇ چارەسەر كىن ئىش و بىرىننەن گران.
- داهىنانا ئاميرىئىن مەزن بۆ خۆشكىرن و بسانا هيکرنا ھاتن و چۈونى و رى كورتكىنى وەك فرۇكىيەن ئەسمانى.
- وەرزش بۇويە تىشتەكى زۇرىيى فەر و گىنگ، و گەلەك مەرۇقىيەن وەرزشچان بىناقۇ دەنگ بۇويەنە ل سەرتا سەرى جىهانى.
- داهىناتىن زانسىتى نۇژدارىيى و تەكنولوژىا يىنى دا كرىيە.

World of life ۳۱- جیهانا زیندی

ئوهه کو ههه تشهه کتی ب گیان بیت، وهکو دارو بارو جانه وهرا و مروقلا سهر رویی ئهه ردی.
ئهه جیهانا ل دهه روبهه ری ته و تو تیدا دهه جهه کتی گلهه کتی خوش و سهیر و حیبهه تیهه.

دارو بار (رووهه ک)

وهکو گولین رهنگا و رهنگ و ههتا توب گههیه دارین
گلهه ک مهزن. دارو بار و شینکاتی مروقی دپاریزنه
ژ مرنی و زیانه کا دریز ددهته مه، چونکه
ئهگهه دارو بار نهبانه چ خوارن و ئۆكسجین
ب دهست مه نه دکهه فت.

گلهه ک رهنگین گوچه
بیههین خوتق (تیپنگ)
دھلکه ک جوان ددهته
پیشیمیه

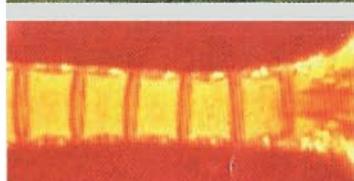
Fungi فونگی یان که رهو

گیایین کثارک و بزقین چیایی toadstools نه.
ئهه گیایه نه جانه وهرا و نه گیا و دارو باره ژی، بەلکو
تشهه کتی تایبەتی زیندی يه. هشیار بە چ جار ئەقى
زیندە وهري نه خو، چنکى هندەک ژوان د ژهه راوی نه.

Quiz تاقیکردن

بهرهٔ خوبده ئەقان نەخشىئن ل
خوارى ل سەر زيارا ھەمى
زىنده وەرا پاشى هزرا خوبكە كا
دى زانى كىش وان بۇچ زىنده وەر
دچىت.

Animals جانه وەر

جانه وەر گەلەك ژىك جودانە ژگىا و دار و بارا
چونكە جانه وەر پىدىقى يە ئەو بخۆل خوارنى
بگەرىيەن. ھندهك جانه وەر شىنكا تىا دخون و
ھندهكىن دى ژى ل سەر گوشتى جانه وەر دىزىن.

ھرچەكى مەزن ياهەي

ئەۋىزى ھرچا قاوه يە دېيىزنى (مەمال)
mammals كىشاوى (۵۰۰) پىيىنج سەد
كىلۈگرام و گەلەك بەھىزە، ئەۋھەرچە ب (انينو كىن)
خۇرھىيەن دارا ھلدكىشىت و ديسا ھندهك
بۇونە وەرپىن ناقھئاخى دەردئىخىت و دخوت.

مرۆف (ئادەمى زاد)

Humans

توبخۇ جۆرەكى ژ جانه وەران كو دېيىزنه تە (مرۆف)،
ب مiliاران مرۆف لىسىر روپىي ئەردى دىزىن، بەلىنى
ئىك بتنى ژى وەكۈئىكى دى نىنە.

ناقەكتى دى يە بۇھرچا رەنگى وى رەمادى يان قادەبى.

Plant life - ۳۲ - زیانا دار و دره ختا

ئەق جىهانە مالا پتىز (۳۵۰) ھزار رەنگىين زىك جودايىن داروبارا يە، بىگە ژ بچوپىكترىن گيابىي دەريايى هەتا دگەھىيە دارىن مەزنىين وەكى كەلما.

دارىن كوللا Flowering plants

ھندەك دار گولىين جوان و رەنگا و رەنگ پىتشە شىن دىن، بەشى گولى گەلەك يى فەرە، چونكە تۆق پىتشە دەھىت و دېنە ئەگەرلى شىنبۇونا دارىن نوى.

ديسا زيانا دار و بارا ھەسارا ئەردى دپارىزىت ژ پىساتىنى دا ھەرمىنيت ساخلمەم.

ھەروەسا مىشىن ھنگقىنى و گەلەك مىش و مۇرىن دى ئاقى قەدەخون. ئەقەزى ھارىكىارىيەكە بۇقە گوهاستا ھەلالى ژ دارەكى بۇ دارەكادى.

دار و بارىن گوشتخور Meat-eating plants

فينوس- فلاي- تراپس venus- fly- traps

رەنگە دارەكە كوھنەك جۆرىن گوشتى دخوت. دەمى مىشە وەرەك سەر بەلگى وى يى دورماندور ب ستى دكەقيت، ئەو جەنگىين خۆلىكىددەت و ئەھى مىشە وەرە دناۋەلگى خۇدا ئاسى دكەت و دجىت هەتا دەھىرىت و دكەتە خوارنەكا تەر.

شوينبۇون growing

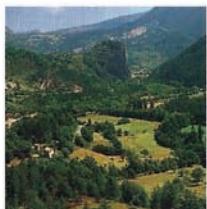

ھەر وەختەكى تۆق گەھشتە ئەردى، ئىكىسىر شوين دېيت. رەھەك بەرەق خوارى دچىت دناۋە ئاخى دا و رەھەكادى سەر ئاخى دكەقيت و بلند دېيت بەر رۇناھيا رۈزى.

دارىن ڪاكتوس Cactus plants

ل بەر گەرماتىي و بىبابانىن ھشك چىدىن. ئاقى دناۋە كەقلى خۆبىي ستىردا كۆم دكەن و بىرەكى ئەھى ئاقى شوين دىن. لەشى قى دارى ھەمى ستى دەھىت بەرەقانىا خۆبىكەت ژ جانە وەرىن برسى.

Fresh air بايي پاقز

داروبار دبنه ئەگەرئي بايي پاقز، چونكە دووهەم ئۆكسىدى ئاربونى (CO_2) وەردگەن و ئۆكسجينى بەردەدن (O_2) دا مرۇق و جانمودەرەنناسى زى وەرىگەن و بەردەۋام ژيانا خۇبىنە سەر. ئەقەزى ئەركەكى ب مفایە داروبار پى رادىبىت و ژيانى ئاقەدان دكەت.

Water based plants دارو بارىن ل سەر ئاقى دېزىن Water based plants

هندەك دارو بارل سەر ئاقى دېزىن. بەلگىن وان ب سەر حەوزىن ئاقى دكەقىن، دوى دەمیدا كورھىين وان دناڭتەقنى دانە.

ژيانا دارو درەختا ئەردى ساخلىم دكەت چىكىرنا تۆقى Making seeds

ژ دارو درەختا تۆقى چىدېبىت دا هندەك دارو درەختىن دى لدويف وانرا شىن بىن.

- پەرينىن گولى (Petals)، بەشى زەھەميا روونترۇ تەنگىترە ژ گولى. مېشەمۇرا دكىيىشىنە خۇداڭ دېقرا ھەلالى (لقاح) ژ گولەكا دارەكى بۇ گولاڭ دارەكا دى بىهن و بېھىنە ھەلالە كرن.

ھەلالە (لقاح)

رەنگى وى يى زەر و هوپىرە د نافكا گولان دا شىن دېبىت.

تۆقى Seeds

برىكىا جانەدرا و باي دھىيەنە قەگوهاستن. ئەقىندىكا تۆقى يا هوپىر دېبىتە ئەگەرئي شوينىكىدا دارەكا نوى.

- داروبار رەھىيەن خۆبكار دېئىن تاكو ئاقى و خوارنى ژ ئاخى بىيىن و وەرىگەن بۇلەشى دارى. (ھەر وەكى دەھىيەنە قەگوهاستن). وەرگىر.

تاقىكىرنەك بۇ زارۇكى

زارۇكى دەلال

ئەگەر تە بقىيت تىشتەكى شوينىكەي، شويسەيەكى مورەبايى پەيداکە. پاشى تىرى ئاخ بىكە. ل دېقرا جۈرەكى تۆقى بەردە ناۋئا خا وى شويسى. ل دوماھىيى ئاقەكى بەردە سەر وى ئاخى، دى بىسى كۆھىدى هىدى دارەك دى شىن بىت. تو دشىيى زىيى دارەكى بىزانى، ئەگەر تو خەلەكىن قورمى وى دارى بەھەزمىرى.

جۈرە گولەكا گەلهك مەزنە دېيىزىنى: رافلىسيا (rafflesia). ئەقەزى مەزنەرەن گولەل دونيمايى.

Trees and Forests ۳۳- دار و دارستان

دار جوړه شينکاتيې که د ګډل قورمه کنی ګله ک ستير و چهق ژی دچن. هنده ک دار و ډکوم (گروپ) پیکټه مهزن دبن و دارستانه کنی پینک دینن. دارستان ژی ل همه می کوشیین دونیا یېنی ههین.

دارین به لگین په حن (مهزن)
 دارین به ریبی، مهزن (oaks)، دارا زان (beech)، و دارا قهیقمب (maple) به لگین په حن و مهزن یېن پیقه. د زفستانیدا به لگین و ان دوهريېن. ل پائیزی، به لگین هشك یېن مری، رهندگین زیرین و قهههويېن یېن قهشنهنگ ژی دهملن و ئه ردی دارستانی سور و زهر دکه ن.

مهزنترین دار Record - breaking trees

مهزنترین دارل جيہانی، داره کا کمناري يه ل کاليفورنیا (USA)، دېیشنی redwoods دریزا هيا ئه قان جوړی دارا د ګههیته (۱۱۰)

میترا، ئانکو (۳۶۱)، پیسا.
 وهسا دیاره هه تا ترؤمبیل
 یېن دبن قورمی ویړا دبوورن

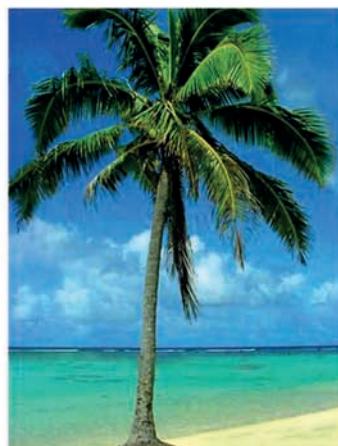
دارین کاڻي Conifers

ئه و ٻڌنگئي دارو درهختا ڀه کوبه لڳين وان د زراڻ و تيڙن و هنده ک قوچه کين رهق پيشه دهين جهئي به لگا و گولا و فيقي. ئه ڏاره ل جهين سار شوين دبن.

دارين خورمئ Palm trees

داره کا دريشه، قورمئن وان د زراڻن و دهمني بايه کئي ب هيٺ لئي بدھت، دجهئي خودا دلشيٽ. چهقين وان ڙي ديٻڙنئي تاکين دار خورمئ (fronds). ئه ڏاره ل دهقه رين گهرم شوين دبن.

دارين بمفا Useful trees

گمله ک بهره همئن گرنگ ڙ دارا دهين؛ پلاستيك ڙ دارا پلاستيکي چيڊبيت. خورمه و قهسپ ڙ دارا خورمئ شوين دبن. ئه ڏاره پهريء رين کتييا ئه قين ئه مل سه ر دخوينين، ڙ دارا کاڻي چيڊکهن.

٣٤- دارو بارو خوارن (شینکاتی) Plants and Food

ته ئەقروکە چەند فیقیئى دارا خوارىيە ؟
ھەمى جانەوەر، ژوان مروق، پشتېستىنى لسىر دارو باران دكەن بۇ خوارنى. ئەو دارو
بارىن شوين دىن بىرىكا باي، ئاقى، و رۇناھيا رۆزى.

خوارنا دارو بارى

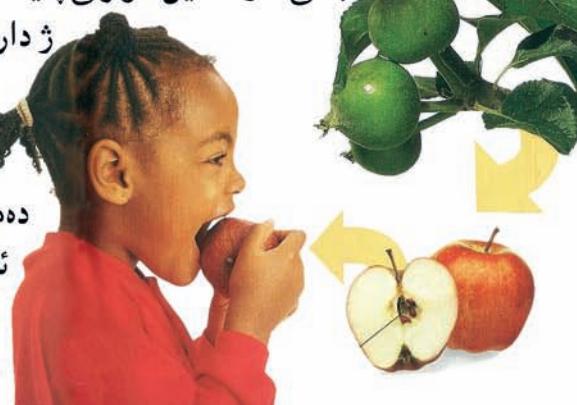
دارو بار ئاقى ژئاخى دەيىزىت و دوودەم ئۆكسىدى كاربونى (CO₂) ژ باي وەردگىرىت. رۇناھيا رۆزى بكاردىئىن داكو ئاق و گازا بگەھورىت بۇ خوارنىن شەكر. ئەق پروسېسە دېيىشنى پىكئىنانا رۇناھىيى (التركيب الضوئي) photosynthesis.

The food chain زنجира خوارنى

دارو درەخت ب خوارنى مەزن دىن، مروق و جانەوەرا ژى پىددىلى ب خوارنى ھەنە، بەلنى ئەو نەشىئەن خوارنى پەيدا كەن، ئەگەر دارو بار نەبن، گەلهەك تشتىئىن دېيىزى ژ دارو بارا چىدېن، يان ئەو جانەوەرىن دارا دخون.

Juicy fruits فیقیئین ب ئاڭ (تام)

دەمى تو لەقەكى ل سېقى دەھى، تو فیقیئى سېقى و ئاڭا وى دخوى. تو دشىيى ھزرا خۇد جۈرەكى دېيىي فیقى دا بکەي كوبۇ خوارنى يې خوش بىت ؟

چاندنا كەنمى planting crops

ل ھندەك جەھان، گەنمى بىدەستى بەلاڭدەكەنە

سەرئەردى كىتىلاي. ئەق جوتىيارىن تايىلەندى يې بىرنجى دچىنل زەقىيەكى. گەلهەك جۆرىن بىرنجى پىددىلى گەلهەك ئاقى نە هەتا شوين بىن. ياهەزى يە بىزانى ئەو نانى رۆزانە تودخۇي ژ گەنمى دئىيىتە چىكىن.

دارو بارو خوارن (شینکاتی)

ئەقىن ل خوارى گرنگىرىن رەنگىن دارو بارانە يىين كۈ مرۇف رۆزانە دخون.

- تۇشكىن دارو بارا Plant seeds

ئەقىن دھىنە خوارن وەكى تۇشكىن گولبەرۇز sunflower seeds

- فاسولى و نوووك Beans and peas

دۇو جۆرىن تۇقىن دارو بارانە، ئەم وەكۈزەرۈزەوات دخوين.

- بەلگە و چەق Leaves and stems

وەكى كەلەمى، خەس، كەرەفس و ئەقەزى دھىنە خوارن ژلايىن مروقى قە.

- تىوبەر Tuber

وەكى پىتاتا سېيىف بن ئەردا و گىزەرا، ئەقەزى وەكى رەhanە ل بن ئەردى شوين دبن.

- گۆيىز و باھىيى Nuts

ئەقەزى رەنگەكى دىيى تۇقىن دارو بارانە. ھندەك ژوان دناۋە تىقلەن رەقدا چىدىن.

- فيقى Fruits

وەكى سېيىف و پىرتەقال، كۆئەقان ژى تۇفك دنىقەكا واندا ھەنە. ئەقىن مە گۇتىن و دگەل گەلەك رەنگىن دىيىن فيقى دساخلەمن بۇلەشى مروقى.

جۇتىيارى Farming

ل ھەمى جىهانى، خەلگ دارو بارا دچىن، دا خوارنى ژى پەيدا بىكەن.

درىنە كەنمى (دەخلى) Harvesting crops
ئامېرى درىنە يان دەرسا درىنە combine harvester
بەلگىن گەنمى كوم دكەت ل دىقرا دندكىن گەنمى ژبەلگ و پىشى وى جودا دكەت.

فيقى يە، چونكە تۇشكىن دناۋەدا.

۳۵- گروپین جانه و هرا Animal Groups

پتر ژ ملیونه کا رهندگین جانه و هرا بیین ههین. تاکوب سانا هیتر بنیاسی،
بیین هاتینه دابه شکر بوقه ند گروپه کا.

۱- تهیر و ته وال Birds

جانه و هرین ب په پ (جهنگ) دا بشین بفرن، به لئے
هه می نه شین بفرن. تیزکین تهیرا ژ قملپی هیکنی
دهردکه قن و ماکین وان ژی د هیلینادا دپاریزن.

۲- خشوك Reptiles

ئه و جانه و هرن ئه قین خوبل سهر زکی خود خشینن چونکه هندک ژوان و هکو
ماری دبی دهست و پی نه و هندک کین دیشی و هکو (تیمساح) ای دهستین وی
دکورتن. ئه قان جانه و هرا پیسته کی هشک بی ههی و به هرا پتل سه رویی
ئه ردی دزین. ئه قان جانه و هرا ژی هیکا دکه ن و تیزکین وان
ژ هیکنی ده ردکه قن.

جانه و هرین شیری Mammals

ئه و رهندگی جانه و هرایه ئه قین شیری ددهنه تیزکین
خو، به هرا پتر فهرو (پیرت) بی ب سه رو لهشی
وان قه ههی.

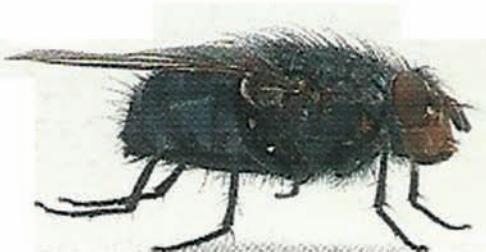
هشکافی (برمائی) Amphibians

ئه و جانه و هرن ئه قین دنا شناشی دا ول سه ره قی
ئه ردی ژی دزین. پیسته کی نویسه ک و تهربی ههی
و ئه قرنگه جانه و هرا ژی هیلکدرن. به ق نمونه یه که
بوقه قی رهندگی جانه و هری هشکافی.

Quiz تاقیکرن

به رئی خوب بد پارچه وینهین
خواری و هر ئیک ژوان
دەستتیشان کە بۆ مەبەستا وى.

Insects میشەمۇر يان میشەمۇر

وەکو میشا شەش پى يېن پىقە و لەشى ويىزى يى
دابەش كربە بۆسى پىسکا. میشەمۇر مەزنتىرىن
گرۇپىي جانەوەرایە، و دشىن ل ھەمى جەھان بىزىن.

ئەو رەنگى جانەوەری يە كودشىت ھەمى ژيانا
خۆ دناڭ ئاڭى دا بىزىت و بىهەنا خۆبىنىت و بىھەت،
ب رىكاكى ئەندامى ھەناسا
ماسى. ديسا دشىت ب پەرىن خۆمەلەقانيا
بىھەت. ماسى د دەرىادا دىزىن، و دەرىاچە كا،
روبيارا، و گۆمىن ئاڭى.

Fish ماسى

۳۶- شیردهر Mammals

ئەو جانە وەرن ئەقىن لەشى وان داپۇشكىرى ب فەروى (پېرتى)، شىرى دەدەنە تىيۈكىن خۇ. وەکو فيلى، مەيمىنىكى، نەھەنگى، چەكچەكىلە، گورگ، ديسا مەرقۇزى ۋ شىردهرا دەھىتە هەزمارتىن

تىيۈكىن شىردهرا mammal babies

بەھرا پىرژ شىردهرا وەکو مەيمىنىكى، پشىكى، و سەيا دەمى تىيۈكى دئىنن، ئەو تىيۈك گەلەك شىيۆي يان سىيمايى دەيك و بايىن خۇ دەدەن. ئەو تىيۈك د زكى دەيكى خۇدا مەزن دېيت و دەردكەقىتە سەر دونيايى.

پريمات (جانەوەردى سەرولك) Primates

ئەقەزى تۆخمى جانە وەرین شىردهرا كومۇۋە و مەيمىنىكى ھەردووا دىگرىت. گەلەك رەنگىن ژىك جودايىن مەيمىنىكا ھەنە: ژوان شەپانزى، گوريللا، ئورانگ ئوتانس .gibbons، orang-utans

سەرىرى Hibernation

ھندەك جانە وەرین سەرۇكى ھەمى زقستانان، دەمى سەرمایى دنۋستىنە. زېھر ھندى گەلەك خوارن نىنە بخۇن. دەمى بوھار دەھىت، ژنۇي ۋە خەر رادىن و قەستا كۆمكىرنا خوارنى دەھەن.

ئەو شىردهرىن ھىيکا دەھەن Mammals that lay eggs

دوو شىردهرىن سەرەنچ راکىش ھەنە كودشىن ھىيکا بەھەن و تىيۈكىن وان ژ ھىيکا دەرىكەقىن ئەۋۇزى: پلاتيپوس Platypus كو جانە وەرەكە ل ئۆستۈرالىيا دېيت و دەمى وى وەکو دەمى قازىي يە. شىردهرى دى ئەنتىاتەرە يان دېيىزنى مىرىپخۇر (أكل النمل)، و شىيۆي وى گەلەك بىي ئەنتىكەيە. تىيۈكىن وان ژ ھىيکا دەردكەقىن. ئەنتىاتەر ھىيكتىن خۇ ددانىتە دكىيەكى بچوبىكىدا ل سەر زكى خۇ. بەلنى پلاتيپوس ھىيكتىن خۇ ددانىتە ھىيلىنىن سەرلىقىن روپىارا.

شیردهمین دهربیای

نه هنگ، دولفین، و سهیبی دهربیای، ئەو جانه و هرن ئەقین دئاقا دهربیای دا دژین. ئەقان جانه و هران لەشە کى نەرمى هەمی و شینا دەست و پییان، پەرین پېشقە. دەھینە سەر رویى ئەردی دا بشین هەناسى بکەن.

Flying mammals

ئەق جانه و هرەل هەوايى ل مېشەمۇرا دگەرىيەت و هەروەسا فيقى بو خوارنى. ئەۋۇزى چەكچە كىلىھىيە كۆپىستى ھەر دوو جەنگىن وى ژىك قەدبىن ل سەر درېزاحىا تىلىن وى.

شیردهمین ب تىرك with pouches Mammals
هندهك شیردهر، وەكۈنگەروى و كوالاي، تىركەك ل سەر زكىن وان ھەيە، تاكوشىن تىڭىزىن خۇبکەنە تىيدا و شىرى بىدەنلى و مەزن كەن.
ئەق ھەر دوو جانه و هرەل ئۆستوراليا دژين.

چاڪىتىن پېرتى Fur coats

شیردەرا ھەميا فەرو (پېرت) يېن ب سەر چەرمى (پېستى) وان قە ھەي زېنگەرمىكىنا لەشى و پاراستنا وان (قەشارتنى).

۱- رېقىيى جەممىسىرى باكۇورى arctic fox

ئەو جانه و هرە وەكۇد زەستاناندا پېرتى لەشى وى سېپى دېيت دا رەنگى وى دگەل بەفرى تىكەل بىيت و خۇدناقىدا بقەشىرىت و بپارىزىت.

۲- پلنگى نىچيرقان cheetah

پېرتى لەشى وى نوقتك (منقوط) كىرىھە و هندهك جار بزەحمدەت دەھىتە دىتن.

۳- گايى تىبىت yaks

گا رەشكى مەزىنە ل چىايىن سار دژىت. لەشى وان دەمەنەت گەرم ژېھر چەرمى وان بى ستوبىر.

۴- كەرى خەت خەت (الحمار الوحشى) zebra

لەشى وى بى خەت خەتە و دشىت خۇدناقىغا رانە كىيدا بقەشىرىت ل بەرچاقيىن جانه و هرەن نىچيرقانىن خۇيىن بىرسى وەكۈشىرى.

۳۷- هشکافی Amphibians

بەق، بەقا چیاى toads، مارگىسک salamanders، و بەقا سالاموندار newts، ئەقە هەمى رەنگىن جانەوەرین هشکافى نە. بەھرا پتر ژقان جانەوەرال سەرئاشى و ل سەرئەردى ژى دىزىن. بەلۇي ھېكىن خۇدا ئاقىدا دەكەن.

Frogs and toads

بەقا چەرمەكى لووس و حلى يىنەمە و ديسا پىينىن وى د درىزىن ژبۇ بازدان و خۇھلاقيتتى. بەھرا پتر ژ بەقىن چیاى چەرمەكى سەخت و دوو پىينىن كورت ھەنە دا بشىت خۆ بخشىنىت.

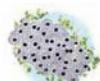
Caecilians

ئەقە بۇزىنەوەرەكى (سەيرە) و رەنگىن ھندەك كرماددەت، بەلۇي جانەوەرەكى هشکافى يە. ئەۋجانەوەرە سەرى خۇبو كولان و كويركىن ئاخى بكاردىئىنیت دا كرمىن ئاخى ژى بکىشىتە دەرقە و بخوت.

گەورىنا فەرخى بەقى بۇ بەقى Tadpole to frog
تىڭىكى بەقى د گوھورىنەكا سەير و ئەنتىكەدا دېيتە بەق.

1- خەرزى بەقى

ئەۋ خەرزە يىن تىرى يە ژ كۆمەكا ھېكىن رەش.

2- تىڭىكى (فەرخى) بەقى: ژھېكاكا دەركەقىن ل دەسىپىكى لەشى وى ھەمى پىك دېت ژ سەرەكى گۈفر و كوريەكا درىز.

3- پىن كورت small legs: قوناغا لدىقرا دوو پىينىن كورت پىقە دچىدېن و بەرە بهرە وەكوبەقەكا بچويك دەيتە بەرچاڭ.

4- تىڭىكى تەمام يىن بەقى

دشىت بالقىت و ل سەرتاڭى بىزىت. پشتى ژىيىن چەند حەفتىيەكا دى شيان ھەبن ژنانڭ كومىن ئاشى بىدەركەقىن بۇ سەرئەردى.

مارگیسک و سمه‌له‌مندمر Newts and salamandars

ئەقەزى جۇرەكى مارگیسکىن هشکاوشى نە. لەشەكى درېزىسىنى، كورىيەكى درېزى پىيە، و دىگەل پىيەن كورت. ھندەك ژوانل سەر ئاقى دېزىن، ھندەكىن دېزى ل سەر ئەردى. ھندەك ژوان چەرمەكى رۇونى رەنگا و رەنگ يىھى و زەھراوى نە.

بازداانا پىيا Leaping legs

ئەقەزى جۇرە بەقە دشىئن بۆبىاڭەكى درېزى بازدهن و خۆبەلاقىزىن زېبەر قاچىكىن وان يىن درېزى ب تايىمەت ئەقىن ئەفرىقىي و دەنپىن وان درېزى كودشىن (۱۶) مەتران ئانكى (۵) پىيەن دئىك جاردا بەقاڭىزىن و ل سەرپىيەكى. تو دى چەند شىئى خۆھلاقىزى ؟

داب و نەرىتەيىن خوارنى Eating habits

بەق ب ھەمى رەنگىن خۇقە، دشىت بىرىكى ئەزمانى خۇيى درېزى و نويسەك، مىشەمۇرال ھەوا بىگىت و بخوت. ب شەقىزى دشىت لۇولپىيچا (شەيتانوکا) بىگىت.

دىسا بەقى تايىمەندييەكى دېزى ھەيە كوھارىكاريا وى دكەت ژېۋ خۇھلاقىتىنا وى ل سەر چەقىن دارا ئەۋۇزى نويسەكىيا تېلىن پىين وى و پىيەنisiyanan وان ب داراڭە دانە خلسىت و بىكەقىت.

ھەروەسا بەقى دوو چاڭىن گەلەك مەزن و ھەستىيار يىن هەمین بۆھارىكاريىكىندا وى بۆپىتى دىتتى مىشەودرا.

تاقىكىرنەك

پرسىارا ھەقالەكى خۇبىكە، ھارىكاريا تە بىكەت بۆپەيدا كىندا خەرزەكىن ھېيکىن بەقى دناظ گومەكى دا. پاشى بىكە دناظ شوېشەيەكى مەزنا مورەبائى دا و بەرى خۆبدە قۇناغىيىن گەھۈپىنا وى خەرزى دەمىي دېيتە تىرەكەكى بچوپىكى بەقى.

بەقا تىرا ژەھراۋا The poison - dart frog

۳۸- خشونت Reptiles

وهکو مارگیسک، مارین مهزن ئەقین چەند میترە کا د دریز. بەھرا زیدە تر ژ خشونتى ل جھین گەرم دژین چونكى پىيىدى ب تىرىڭا رۇزى نە دالەشى وان بىمېنیت گەرم.

تۆخمىن وان Reptile groups

نېزىكى (۶۵۰۰) شەش هزار و پىنج سەد رەنگىن خشونتى ل جھین چەند مهندىن دابەشكىن بۇ ئەقین خوارى.

۱. مارگیسک Lizard

۲. كىسىلە Tortoises and turtles وەكىسىلە لىپىارد ل ئەفرىقيا.

۳. تىمساح alligators - crocodiles وەكوتىمساحى ئەمرىكى.

۴. مار snakes وەكومارى شىرى milk snake ل ئەمرىكى.

سالوخەتىن خشونتىن Reptile features

ئەق جانەورە دەھىتە دىتن بگەلهە ک قەبارا، بەلىنى هەميان چەرمەكى نەخشىرى يېھى دەھىتە غاردان و هاتن و چۈونى بىكەن، خۆبەردەنە جەھىن نزم، و مەلەقانىا ژى بىكەن. بەھرا پەتھينىكا دەمن و ل سەر ئەردى تىرىڭا دەيىن.

بەھىزلىرىن و مەزنتىرىن خشونتىن Record-breaking reptiles

كومود و دراگون Komodo dragon مەزنتىرىن مارگیسکە ل جىھانى. تىمساحى مەزنى ئاقا سویر مەزنتىرىن خشونتىن ل سەر ئەردى. درىزلاھيا ئەقى تىمساحى دگەھىتە (۱۰) دەھىتە مەيتىرا (۳۳) پىيىان و گەلهە ک يېھى ب مەترسى يە.

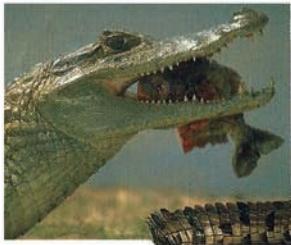
دەركەتنا فەرخى خشونتىن ژەتكىن Hatching from eggs

بەھرا پەتھىن خشونتىن ھىيىكەرن. كىسىلە كى لىپىارد. دەمى ئەنافى تىۋىكلى ھىيىكى دەردە كەقىت. تىرىڭ پىيىدى (۲) رۇزانە هەتا بشىت ئەنافى تىۋىكلى گەلهە کى رەق دەركەقىت.

ئەو كىش مارە ژەميا درىزلىر جىھانى؟

خشونک

گوشتخور Meat - eaters تیمساح crocodiles و تیمساحی ئەمریکى alligators دوو نیچیرقانین زیره کن. خۆ دناڭ ئاقىدا قەدشىرن، پاشى دى ژىشكەكى فە خۇھا قىزىنه نیچىرا خۇ بدەقىن خۇ ددانىن خۇيىن تىيىز گرن. تیمساح حەز ژ خوارنا ماسيا و كىسەلا و تەپىرا و ھەممى جانە وەرىن شىردىھەر دەھەن.

ژيانىن درىز long lives ژىيىن هندەك خشۇكا پترە ژ هندەكىين دى. كىسەلە دشىت پترىز (۱۰۰) سەد سالان بىزىت. تو دشىيى ژىيىن وان بخوبىنى ل سەر ئەوان خەلەكىن هوپر ئەۋىن ل سەر دەقىقى رەققى پشتا كىسەلەن نەخشە دېن.

گەورىنىن رەنگى Colour change

پىستى گەلەك خشۇكان بىي كەسکە يان قەھەۋىي يە دا بشىئن خۆ دناڭ كەسكاتىيىدا دار و بارا و سەر ئاخى قەشىرن. هندەك ژوان دشىئن رەنگىن خۆبگەھەرن بىشىوەكى هوسا كونەھىئە دىتن. وەكو جۇرەكى دېيىشنى چامىلىيون Chameleons، ئەقە ژى وەكو شىپۇي تیمساحى يە بەلى ژ هندەك لايىن قە بىي جىاوازە وەكوسەرى. ديسا چاقىيەن وى هند ب ھېزىن دشىت پشت خۆزى بىيىت. هەروەسا دكارىت رەنگىن خۆبگەھورىت بۇقاوهىي و كەسکى و زەرى و گەلەك رەنگىن دى دىنېقىبەرا وان رەنگىن ناقېرى دا.

Fish - ۳۹ ماسی

ئەق جانە وەرین ئاقى ل ئۆقيانوسىن سوبر دژىن، و روپىارا،
دەرىياچەيا، و گۆما. نەھەنگ مەزنترين جۇرى
ماسىا يە و ماسىا كودبىزنى دوورف
. dwarf goby گۆمى
بچويكترين ماسىا يە.

سالوخەتىن ماسىيان

Fish features

گەلەك ماسىيان چەرمەكى تەحسوکى حلى بىن هەي و
ھندەك پەريىن بچويك بۇ مەلەقانىا دناۋ ئاقىدا
دېبىزنى (Fins)، گەلەك ماسى خەرزى ھىكا دەكەن و
كۈمەكە مەزنا فەرخىن ماسىا ژى دەردكەقىن. ماسى
ھەناسا د بن ئاقىدا دكەت ب رىكا تورەكە تايىھەت ل
جەن گوها دېبىزنى گىل (Gills).

ھەسپىن دەريايى

ھەسپىن دەريايى يى نىير بابهەكى باشە. مىيىن وان پىكولى
دەكەن ھىكىن خۆبکەنە د تىركەكىدا ل سەر زىكى بىن نىير.
پشتى چەند حەفتىيەكى، تىيزكىن ھەسپى دەريايى ژى
دەردكەقىن و ئىكىسىر ھەر ئىك بخۇدى مەلەقانىا دناۋ
ئاقىدا كەت.

ماسىيىن فلات (پان)

وەكۆ ماسىيىن (موسای) بىن لاکىشە يە كوب ئىنگلەيزى دېبىزنى
(sole) سۆل و ماسى بىن پلهيس (plaice)، ل دەسپىكى بۇونا
وى وەكۆ ماسىيەكى نورمالە، پاشى بەرە بەرە لەشىنى وى بەحن
دېيت، رەنگى وى ھارىكاريا وى دكەت ژىنپاراستنى ژنه يارا.

ژخوبه‌ره فانیکرن self defence

ماسی خوارنا ماسیین قرش و همه‌می جانه‌وهرین دی بیین نیچیرقان بیین ئاقى يه. گله‌گ سالوخه تیئن ژیك جودا و فیلیئن لده‌د ماسیان ههین کو هاریکاريا و ان دکه‌ن ژبۇ دویرکرنا دېمىنیئن وان.

۱- پورکیزیئن puffer fish يان پوفه‌ر ئەقە لەشى خۇپۇق ددهت وەکوبالوونەکى دا ژلاپىن جانه‌وهرین دی قە نەھىئە خوارن.

۲- سترینگ رەپى stringray تايىيەتمەندىا ئەقى ماسىي ئەوە كورىيە كا تىۋا درىز يا هەى، سەرلى كورىيا وى وەکو كىيركى يان خەنچەرى يە و نەيارى خۇپى دكۈزۈت. (ل سالا ۶۰۰ ئى، بناۋو بانگتىرىن بن ئاڭكەرەكى ئوستورالى ب كورىيا ئەقى ماسىي هاتە كوشتن) وەرگىر.

۳- ماسىي بەر stonefish وەکوبەرەكى يىن روينشتى يە د دەرياي دا، بەلى گله‌گ يىن ب مەترسىيە چونكى يىن ژەھرافىيە.

ماسیین ب ھەستى Bony fish

پەيكەرلى زورىيە ماسیان يىن پەر ھەستى يە. وەکويىن مەۋقان. ھندهك جارا كومىئن مەزن ژقان ماسیان پىكىفە مەلەقانىا دكەن دېيىزنى بەتەللىۇنَا ماسیا (shoals)، تاكونەيارىن وان ژى بىرسن.

ماسىي قرش shark

و ماسىي رەيس rays

پەيكەرلى ئەقان جۆرە ماسیان ژكىركەكا چەماندى و رەق پىنگ دەھىت و بىنى ھەستى. ھەر وەکو ولۇ كىركەكا ب سەرلى دەفتە قە. شارك يان ماسىي قرش ب ھېزىزلىن نىچىرقانى ئۆقىيانوسى يە، بەلى كىيم ماسىيئن قرش ھېرشا دېنه سەر مەۋقان و دخون.

٤- تهیر و تهوال Birds

نه جانه و هرده ل همه می پارچین دونیا یی دژین. به به غا parrots و توکان toucan ل ناذ دارستانین بارانی دژین. پینگوین (بطريق) Penguins ژی ل جهین به فرل جه مسمری باشوروی دژین. ته والین و هکوت هیری دهنگ خوش: رویین robins و بالنده کی دی یی رهش و قاوه دی ب ئینگلیزی دبیزتی thrushes ل با خچا دژین.

ته و تهیرین دفرن flying birds

هندہ ک تهیر بُو دویراتیه کا دریز دفرن دا بشیئن خوارنا خو و جهه کی بُونیشتہ چیکرنی دایین بکهن. زیره کترین و چله نگترین تهیر، تهیرین جه مسمری باکوری نه کو دشیئن بفرن ژ جه مسمری باکوری هه تا جه مسمری باشوروی و جاره کادی بزقنه ژه. ئانکو دویراتیا (٤٠,٠٠٠) چل هزار (کم). (٢٥,٠٠٠) بیست و پینج هزار مایل.

سیما یین تهیری Bird features

هه می تهیرا پهرين ههین و به هرا پتر ژی دفرن، به لی نه همه می. ژنا ژ جانه و هردا، تنی تهیری په ره موچکینن پیشه ههین ب چه نگین و ان ژه. تیزکینن و ان ژه یکا در دکه قن، پشتی دهینه دادان دهیلینا دا.

په ره موچک Feathers

نه قه ژی له شنی تهیری گهرم دکهت و هاریکاریی دکهت بُو فرینی. پهرين و ان قاوده کی ساده دیه و تهیر دشیئن بشیوه کی و هسا خوب گهورن کونه هینه نیاسین. هندہ کین دیزی گله ک ره نگا و ره نگن و هاریکاریا و ان دهینه کرن کو هه قالان بدہ ست خوفه بینن. بُوزانین به هرا پتر تهیرین نیرد ره نگا و ره نگن.

مه زنترین و بچویکترین تهیر

نه عامه (ostriches)، مه زنترین تهیره ل جیهانی. نه شیئن بفرن، به لی دشیئن ب خیرایی بیه زن. بچویکترین تهیر، ب ئینگلیزی دبیزتی هیومینگ بیرد hummingbirds تنی (١) سه نتیمه تره.

نیچیرقانین شهقى Night hunters

هندەک تەپر، وەکوبوم، بىشەقى نیچيرا خۇ دەن. بومى چاقىن مەزن و دویرىبىن
ھەنە ھەروەسا ھەستەکا بېيىز يا گوھلىبىونى كوھارىكاريا وى دكەت ژبۇ نیچيرى
داتارىنى دا، خوارنا وان ژى تەپر و شىرددەرىن بچوپىكىن.
ئىك ژ تايىھەنمەندىن تەپرا، ھەستىيەن وان ژناناڭدا دفالانە، ئەقە ژى ھارىكاريا
لەشى وان دكەت يى سقك بىت بۆ فېرنى.

دم يان دەنۈوك Beaks and Bills

تمەوال دەنۈوكىن خۇ بىكاردىيىن بۆھەمى كارىن خۇ. وەکو خوارنى، پاقىزكىندا پەرەن خۇ،
چىكىندا ھېلىينا و بەرەقانىا خۇ دىزى نەيارى (دوۋەمنى).

جۇرەن دما (دەنۈوكا)

١. تەپرى باز **Eagles** دەمەكى تىز و خار (چەماندى) ھەيدە بۆگرتىا نیچيرا خۇ و
پىت پىرتىكىندا وى بۆچەند پارچەيەكا.
٢. تەپرى كەرافى **(pelican)** دەمەكى پەحن و درىز و مەزن ھەيدە ژبۇ ھلگىتن و
كۆمكىندا ماسىيا.
٣. دەمى بەبەغاى يى كورتە و شۇرە، ئەقە ژى ھارىكاريا وى دكەت بۇ خوارنا فيقى،
دندىكىن گەنمى و گەلهك خوارنىن دى.
٤. توكان **Toucan** ژى دەمەكى تىز و درىز پىيغە
ھەيدە بۆگەھاندىن ئەوى جۇرى فيقى، ئەوى
شەشارتى دناڭ بەلگىن دارا فيقى دا.

ھېك و ھېلىينىن تەپرا

گەلهك تەپر ھېكىن خۇ دانىنە د ھېلىينا. دروينە خارى ل
سەر ھېكىن خۇ دا گەرم بىن ھەتا دىنە چويچىك (چىچەلۈك). چويچىكىن
وان ل دەسپىكىكا ھاتنا وان ژناناڭ تىشكىلى ھېكى، دېبى پىرتن و نەشىن
بىرن. دايىك و بايىن وان خوارنى بۇ وان دېئىنە د ھېلىينىن واندا.
ھەلبەت چويچىكىن تەپرا دى مېئىنە دناڭ ھېلىينىن خۇ دا ھەتا پىيچەكى
مەزن دېن و بىشىن بىرن و ئەو بخۇل خوارنا خۇ بىگەرىيىن.

٤١- میشهمور و تهقپیرک

Insect features

نهقهڑی ل همه می دونیا یې دڙین. پتر ڙ ملیون ٻڌنگیں میشهمورا هنه. ئانکو ڇمارا ڦان پtern ڙ همه می ٻڌنگیں جانه و هر ڦن دی ٿه گهه ره میا کوم بکهن.

سیما یېن میشهمورا همه میشه و هر کی (٦) شهش پی یېن ههین. لهشی وان یېن دابه شکریه بوسنی پشکا : سه ر head، سینگ thorax، و بهشی خواری یېن ڙ همه میا مه زنتر ڪ abdomen. گله ک ڇفان میشه و هرا په پرین ههین و هندہ ک جارا لهشی وان یېن نخافتی یه ب تیفکله کتی رهق.

Types of insect

به هرا پتر ڙ میشه و هرا گله ک دھوین، دیسا دقم باره و ٻڌنگی دا گله ک جودا هی دنیقپهرا واندا هه یه. هندہ ک نموونه ڙ میشه و هرا : کولی، میش، میری، میشا هنگفینی، بہلاتینک و گله ک ٻڌنگیں دی.

Insect workers

ب سه دها میشین هنگفینی دخانیا دا ڏڙین دیزین شانه یېت میشا هنگفینی. هندہ ک ڙوان کارکه رن (workers) و ئه رکتی وان ڙی ئه وه کو (شیرا فا) کوم بکهن تاکو هنگفینی ڙی دروست بکهن.

spider features

تو دشی بیڑی ته قبیرک یا جودایه (جیاوازه) ڙ میشهمورا چونکه ته قبیرکی (٨) ههشت پی یېن ههین شینا شهشا، دیسا لهشی وان ڙی تنسی (٢) پشکن نهک سی. - سه ری ته قبیرکی و سینگی وی گله ک دوو د پیکفنه و ئیک پشکه.

تهقنى ته قبیرکی spinning webs

گله ک ته قبیرک توری خو یان تهقنى خو ڙئافرمیش چیدکمن دا میشه و هر ڦن بچویک پی بگرن و بکنه شیقا خو. چونکی تهقن یېن نویسه که، هر میشه و هر کا بچویک بمینته پیچه نه شیت خو ڙی قورتال که ت و دی بیته خوارنا ته قبیرکی.

خیزانانه تهقپیرکی spider relations

ئەگەر بەری خوبدەبىي، ل دويىش شىوازى، تەقپيرك گەلهك ژىك جودانە؛ دىپىشك scorpions، پېشىيا خوينمىز ticks)، خوبىك mite، ژى خیزانانه میشهەورىن تەقپيركىن. ھندەك جور وەكى (دىپىشك) ئى د كۈزەكىن و ب جانەوەر و مروقا قەددەن ب رىكا كورىا خويا ژەھركىرى.

بايانا ژيانا بهلاتىنكا Butterfly life cycle

گەلهك میشهەور، وەكوبەلاتىنکە كا ئەوروپى دېيزىنى Europeon swallow butter-fly دەگەرەنەكە ئەنتىكە دا دېرەيت دەمى مەزن دېيت.

- ھىك egg: مىي يا قى میشهەورى ھىكىن خۆدى دانىتەل سەر بەلگەكى. پاشى

ئەو ھىك دى دۇنانا غىن گەرەنلىنى دا دەربازىن و دى بىنە (كرمۆكە) caterpillers.

- كرمۆكە caterpillers

ئەۋ كرمۆكە دى ژېلگى خوت هەتا مەزن دېيت.

- كريسهيلز chrysails

ئەقەزى ژ كرمۆكى چىدىت. پاشى قۇناغا دوماهىي بهلاتىنک دى ژئەقى كرمكىن بچوپىك دەركەفيت.

- گەھشتى Adult

ھەلبەت تېشكىلى كريسهيلزى قەدبىت، بهلاتىنک ژى دەھىنەدەر.

جۆرەكى دىن كرمۆكە دېيزىنى Minibeasts

ئەفە ژى ئەو كرمن ئەقىن درىز و زراقل سەر ئاخى خۇدخشىن، ھەرچەندە وەكى میشهەورانە بەلى نە ژ خیزانانه میشهەورانە.

Earth warms

كرميان ئاخى

millipede
مەللىپىيد

centipede

سینتىپىيد

woodlice

slug

گولى و چرچىك.

۴۲- داینه‌سور

نهف جانه‌وهری خشکی مهزن بی ژ بهری (۲۲۵) ملیون سالاً زیبای و ههتا نهمانا وی بهری (۶۵) ملیون سالاً.

بهلی نه شیوی وی دزانین بی چهوا یه ژبه رپاشماوین وی.

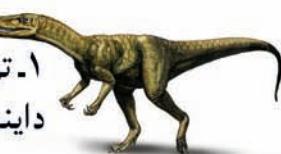
گوشتخور Meat-eater

هندهک داینه‌سورا حمزه ژ گوشتی هندهک جانه‌وهرا دکر. جوزه داینه‌سورهک دگوتني: تایرانوسورز *Tyrannosaurus* شهپیلکین دهقی وی گلهک دریز و مهزن بعون و دگهل ددانیت وی بین تیز ژیکه دبوون کوپتر هاریکاریا وی دکر بوقه چراندنا نیچیرا وی.

دیروکا داینه‌سورا Dinosaur dates

قهکوله رده مین داینه‌سوری دابهش دکنه سی سه‌رده‌ما:

۱- تریاسیک Triassic

داینه‌سوری نهقی سه‌رده‌می دگوتني هبربروسورز *Herrerasaurus* نهفه‌زی بهری (۲۰۰) ملیون سالاً دزیبا و ههتا نهمانا وی بهری (۲۰۸) ملیون سالاً.

۲- جیوراسیک Jurassic

داینه‌سوری نهقی سه‌رده‌می دگوتني: ستیگوگسورس *Stegosaures* کویی زیبای ژ بهری (۲۰۸) ملیون سالاً و ههتا بهری (۱۴۶) ملیون سالاً.

۳- کرتاسیوس Cretaceous

داینه‌سوری قی سه‌رده‌می دگوتني ئیگولنودون کو بهری (۱۴۶) ملیون سالاً دزیبا و ههتا ئه و سه‌رده‌می داینه‌سور نه ما یه ل دونیا یی بهری (۶۵) ملیون سالاً.

تیزکین داینه‌سوری Dinosaur babies

داینه‌سوری هیک دکن. هندهک می بین وان هیلین چیدکرن بوقتیزکین خو و چاقین خود دانی تا مهزن دبوون.

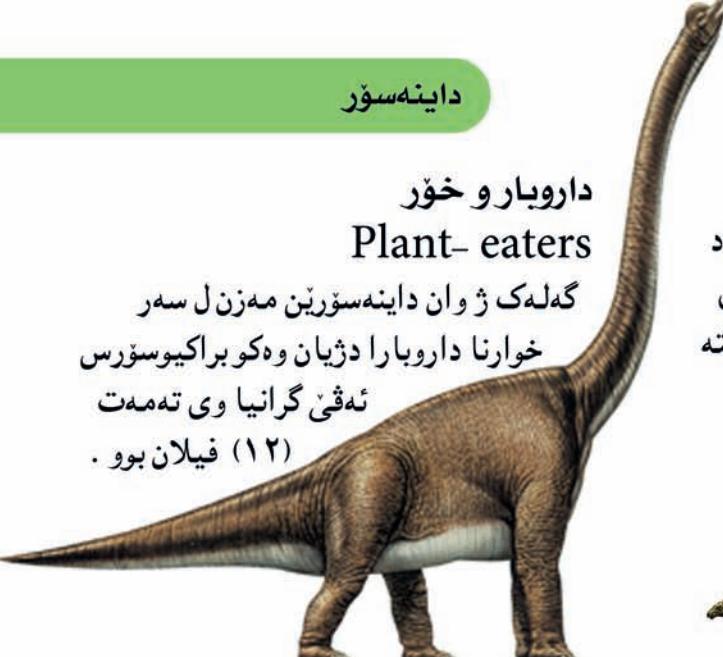
- نهف تیزکین (تو دوینه‌ی دا) دیینی ژ تیقکلین هیکی ددرکه تین دیتیزنى: ترودن *Troodon*.

داروبار و خور

Plant-eaters

گەلەک ژوان داینه‌سۆرین مەزن ل سەر خوارنا داروبارا دېيان وەکو براکیوسورس ئەقى گرانيا وي تەمەت (۱۲) فيلان بۇو.

ھندەک داینه‌سۆر وەکو

(براکیوسورس)، ھەر وەکو د وىنەی دا دیار ستۇوپىن وى گەلەکتى درېزە تاكوبگەھىتە بەلگىن دارا.

بچويكترين مەزى

ستيگوسورس) ئىك ژ داینه‌سۆرین داروبارا خور بۇكى درېزاهىيا وي دگەھىشته (٩) مىترا. بەلىنى تىشتى سەير و سەرنجراكىش ئەم بۇو مەزىتى ئەقى داینه‌سۆرى مەزن ھند يى بچويك بۇو كۆتۈمەت قەبارى باھىقەكى بۇو.

روخسارىن داینه‌سۆرى

گەلەک ئەم داینه‌سۆرین ل سەر خارنا دار و درەختا دېيان شىوازەكى تايىھەت ھەبۇو بۇ پاراستنا خۆز گۇشتاخواران.

- ستىرۆكۆسور Styrcosaurus دفنا خۇيا وەکو شاخەكى تىۋىشكاردىئينا بۇبەرەقانىكىرنى ژ دۇزمىنى.

- ۋىلۆسىپر اپتۇر Velociraptor

- كورىتۆسور (Corythosaurus) تاجا ب سەرلى وېقە و رەنگى تاجى يى زەردە.

مرنا داینه‌سۆرا

بەرى نىزىكى (٦٥) مiliون سالاً، داینه‌سۆر مەزى ھەندا بۇو ل دۇنيا يى. ھندەک بىسپۇر و تايىھەتمەند دگەل وى بۇچونى نە كۆئەگەرى نەمانا داینه‌سۆرا زېھر ئەھوئى ھشکاتىيا دوزۇوارا كەفتىيە ل سەر روپى ئەردى كۆبۈيە ئەگەرى مرنا قى جانەوەرى ژ برس و تىپەندا

مارگىسىكى ب ترس (ترسىنەر).

٤٣ - لهشی مرؤُقی Human body

بهري خوبده خوديکا روتاهيي، تودي چ بىنى؟ تودي لهشى خوبىنى، و هەر تشتەكى ئەنتىكەيى ب لهشى تەقە. هزرا خود ھەرتىتەكى دابكە لهشى تە بشىت بکەت، وەكوغاردانى، خۆھلاقيېتنى، و گۇتنا سترانا ھەركەسەكى پەنجه مۇزىن (Fingerprints) ژىك جودا يېن ھەين، چىنكى ھەركەسەك يى جودايە ژ كەسەكى دى.

نهخشى لهشى Body map

لهشى تە ژگەلەك پشكا يى پىنکەتىيە. ھەرپشکەك ژلهشى تە گۈنگىا خۆھەيدە و بكارەكى رادبىت. ھەمى پىشكىن لهشى تە پىكقە كاردەن تاكوبەردەوام بشىي بىزى و يى ساخلمەم بى.

پەيکەرى لهشى Skeleton

ئەۋەستىيەن ھەنى، ھارىكاريا مۇزۇنى دكەن بولقىنى و خوگرتا لهشى لسىرئىك. ديسا ھەستىيەن تە پاراستنا پىشكىن دېيىن لهشى ژى دكەن.

رەنگى سەرى تە يى چەوايە؟
موى (مى) hair ب سەرى
تەقە دەيىن.

خويينا تە Your blood

خويينا تە خوارنى و ئۆكسجىنى (02) فەدگوھىزىتە ھەمى پارچىن لهشى تە.

- دل The hearts ، خويىنى پالىددەتە دناظ ھەمى پارچىن لهشى بىرىكا دەمارىن خويىنى (بۇرىيىن خويىنى).

- خرۇكىن خويىنى يېن سۇر ئۆكسجىنى ژھەردۇو سىيھىن تە وەردگەن، ئەو ئۆكسجىينا بەردەوام لهشى مە يى پىدۇقى.

- خرۇكىن خويىنى يېن سېپى ھارىكاريا لهشى تە دكەن ژېۋى بەرەقانىكىرنى ژھەرنەخۇشىيەكى.

- پلەيتلىيتس Platelets ھندەك خرۇكىن گەلەك هويرىن دشىئىن بىرینا بىگەن و لهشى بىریندار ساخ دكەن قە.

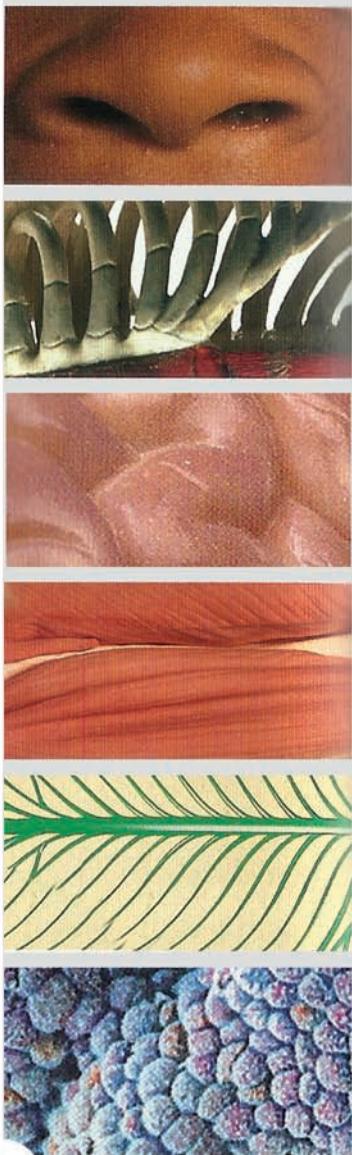

ماسۇللىكىن تە،
ھارىكاريا تە دكەن
توپى بىزاشى بکەي.

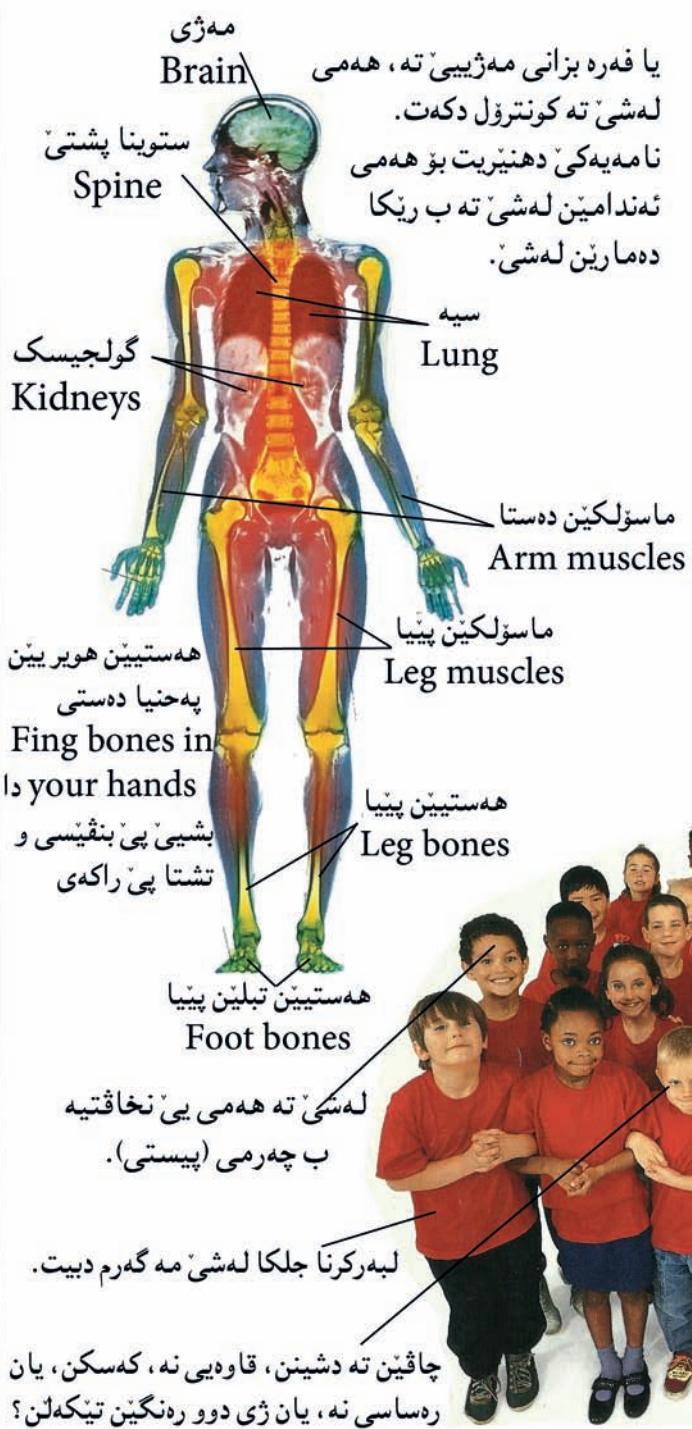

Quiz تاقىكىرن

بەرى خۇبىدە پارچە وىنەيىن خوارى ل سەر جىهانا زىندى. و ئاشكەرا بىكە ھەر وىنەيەك لسەر كىش بابهەتى فەيە.

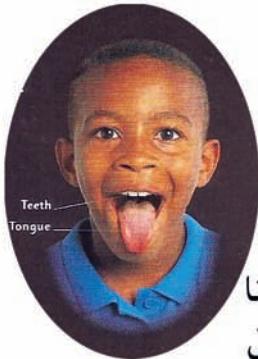

ھندەك پشکىن گۈنگ يىن لەشى.

٤٤- خوارن و (حهليانا خوارنى) Eating and Digestion

لەشى تە پىندۇقى ب خوارنى ھەيە تاكوبەردەوام كارىكەت. بەلى ئەو خوارن پىندۇقى يە باش بھېتە جىتن و حەليان.

Mouth

ل دەسپىكى خوارن دچىتە ددهقىدا، ددانىن مروققى دى وى خوارنى باش ھيركەن، تەراتى يان تفا ددهقى تە دا دى ھارىكاريا تە كەت خوارنا تە تەركەت و زويىر بجىت. پاشى خوارناتە دى دبورىھەكىدا بەردۇ خوارى چىت دگەریا تەپرا و تا دگەھېتە ئاشكى تە.

ئاشكە (كەمەدە) Stomach

ئاشكى تە ودکو تىركەكى يە، بىن تىرى خوارنە، خوارنا تە و قەخوارنا تە ھەمى دى كۆم بن دناظ تىركى ئاشكى تەدا. پاشى دیوارىن ئاشكى ژى دى ھندەك شلەميا بەردەتە ل سەر خوارنا تىكەلكرى Mixture تاكوپتر بھېتە جىتن.

Riyishi ke Intestines

ل دېقرا، دى خوارنا تە ھېتە قەگوهاستن بۇ بورىيەكا درېز، دېيىزنى رېيشىك. دناظ ئەقان رېيشىكادا دى خوارنا ب مafa و پىندۇقى ھېتە قەگوهاستن بۇ ناظ خوبىنا مروققى، بېرىكى دیوارىن رېيشىكى. پاشى خوبىنا تە دى ئەمە خوارنا ب مafa و سوود بەخش ھنېرىتە ناظ ھەمى لەشى تەدا.

Small intestine

مەبەست ژپەيچا (small) نە بچوپىكە، بەلكۈزۈرافە

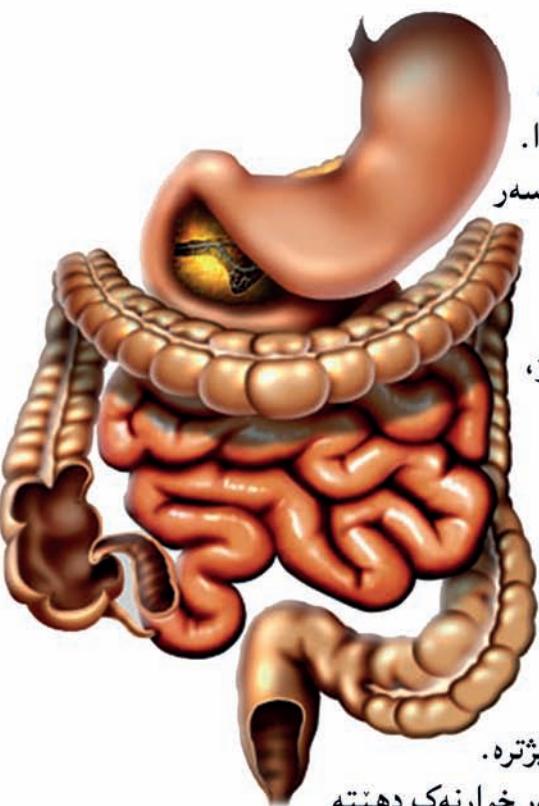
(narrow). ھەرودسا ژھەمى كۆئەندامىن جىتنى درېزتە.

- دەرىيختىنا پىساتىا Getting rid of waste ھەر خوارنەك دھېتە

قەگوهاستن ژرېيشىكى زراق بۇ رېيشىكى ستوبىر (Large intestine).

پاشى دى ھېتە كۆمكىن د رېيشىكى ستوبىر دا بەرى تو بچىيە دەست ئاقى (toilet) بۇ دەركىننا پىساتىيى يان

پاشماوى خوارنى ژ دەرقەي لەشى خۇ.

خوارن و (حهليانا خوارنی)

ههژی يه بیشین: دهق و ئاشک و رېچیک د لهشى تهدا كۆئەندامىن جىتنى نه (الجهاز الهضمى). The digestive System

تەپازيا تايىبەتا خوارنى تەپازى خوارنه کا ب مفای، دا ئەو خوارن ياتىكەل و رەنگا و رەنگ بىت و يى بېيىز و ساخلم بى. دېيىزئە ئەقى كارى: سىستەمى تايىبەتى خوارنى.

١- كاربۆهيدريت Carbohydrates

وهكى پاستا pasta، برنج rice و نان كۆئەقە گەلهك بزاقي بولەشى تەپەيدا دەكەن.

٢- پروتئين Protein

وهكى شيرى كودىيەتە ئەگەرئى مەزنبوونا مرۇقى و بېيىزكرنا ھەستىيا و ھەمى لەشى.

٣- فيتامين Vitamine

دەفيقى دا و زەرزەواتى دا ھەيء و خوارنا مرۇقى بوقىقى و زەرزەواتى دى پىتر لەشى مرۇقى ببازاڭ و ساخلم بىت.

٤- فاييەر Fiber

ئەو تشتىن ژگەنمى دروست دىن وەكونانى، فاييەرى تىدا ھەى كۈپتەرەتىكاريما جىتنا خوارنا تەبكەت.

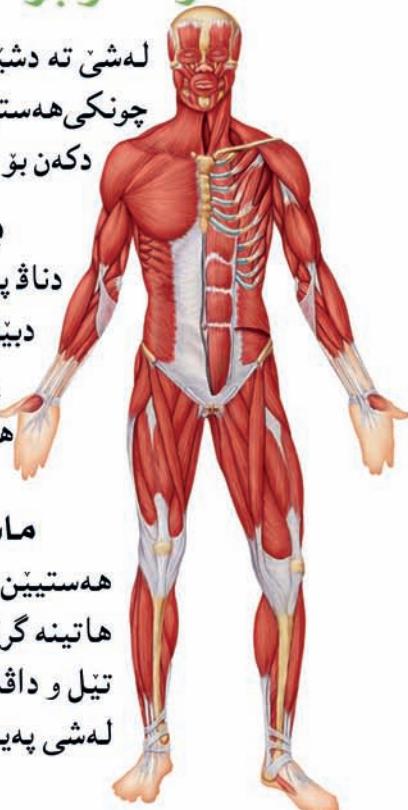
٥- قەلەوى Fat

وهكى نىشقىكى و پەنیرى، بزاھەك و لقىنەك باش دى دەته لەشى تە. بەلىنى گەلهك قەلەوى ياخابە بولەشى تە.

٤٥- ماسولکه و بزاق Muscles and Movement

لهشى ته دشیت غاردهت، خو بهلاقیشت، و بازدهت. ئەقەزى چونكى هەستى و ماسولکه يىن دناڭلەشى ته دا پىكىھە كار دكەن بۇ لقىنا لهشى ته.

Skeleton
دناڭپىستى مرۇقى دا، مادددىيەكتى رەقى هەى دېيىشنى هەستى. پارچىن هەستىيەكەمى پىكىھە دگرىداينە ژبۇ چىكىرنا بنياتەكتى هەستىيا كو دېيىشنى پەيكەرى هەستىيان.

ماسولكىن ته Your muscle

هەستىيەن ته هەمى داپۇشكىرىنە ب ماسولكى. ئەوين هاتىنە گىيدان و بەستاندن ب هەستىيافە بىرىكا ھندەك تىيل و داشا. ماسولكىن ته ب هارىكارىيا هەستىيا لقىنا لهشى پەيدا دكەن.

ژمارا هەستىيەن لهشى ته دگەھنە نىزىكى (٢٠٠) هەستىيا.

تە نىزىكى (٦٤٠) ماسولكى ھەنە.
گرانيا ئىك ژ سىبىي ژ لەشى تەيە.

ئاڭاكرنا ماسولكى Muscles building

ئەگەر تو گەلهك مەشقىرنى (راھىنانا) بکەي، ماسولكىن ته دى مەزنترلىتى هىين. مەزنترىن ماسولكە ژ لەشى ته، ماسولكىن خوارىنە (پشتى)، ديسا ماسولكىن رەھنا (ل سەر جۈكان).

ماسولکە چەوا ڪارىن خۇ دكەن How muscles work

دەمى تە بېقىت دەستىيەن خوبىلۇنى، مەۋىسى تە نامەيەكتى دەنەنەرىت بۇ ماسولكىن دەستىيەن تە. پاشى ماسولکە دى ھىنە كىيىشانى بۇ سەر هەستىيەن تە و پىكىھە دى لىقلىقىن.

سمرو چاڭ Making faces

بۇسەر و چاڭىن مەرڻقى پىر ز (٢٠) ماسولكىن دەنە،

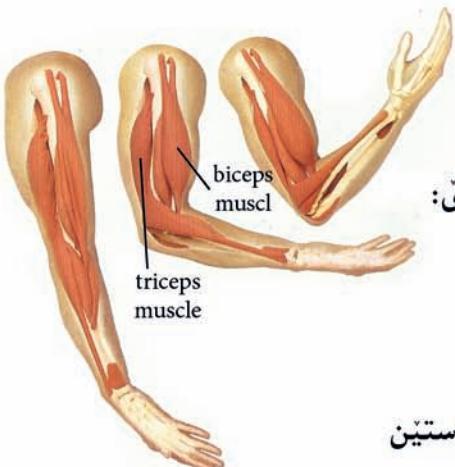
- كەنى Smiling - كەنى تودىكە يە كەنى، توھەر دوو كۈزىيەن دەقى خۆبۇ پاشقە دېبى.

- گرژبۇون Frowning - ئەگەر تو ماسولكىن ئەنیا خۆ Forehead بكارىيىنى، دى ئەنیاتە لوق بىت، ئانكى دى خىچك كەقنى (wrinkles).

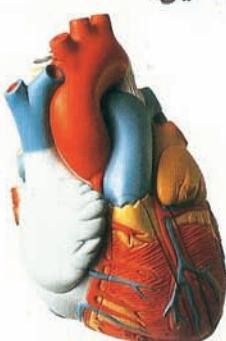
- ماسولكى ئەزمانى (tongue)， دەمى تو ئەزمانى خۆز دەقى دېبى يە ژ دەرقە.

ماسولكىن زەندكىن دەستا پىك دەيت ژ ئەقىن خوارى:

١. ماسولكىن ترايسىپ triceps muscle ئەو پشکە ئەوا دكەقىتە لاينى پشتى ژ زەندكە تە.

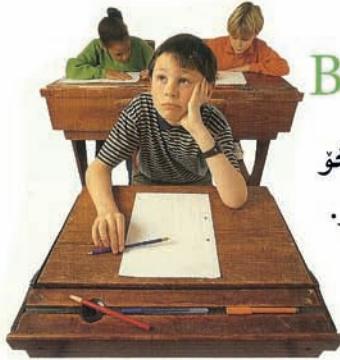
٢. ماسولكىن بايسىپ biceps muscle ئەو پشکە ئەقا دكەقىتە لاينى سىنگى ژ ماسولكىن دەستىن تە (زەندك)، د درېزترن ژ يىن پشتى. دەمى تو دەستى خۆبلەند بکەي (وەكۈزمارە ٧)، ماسولكىن تە مەزنەرلى دەيىن.

ماسولكىن تاييهت Special muscles

ھندهك ماسولكە نە يىن لقىنى نە. بەلىنى دى ھەناسى دەتە تە و ديسا ژېۋىجىتنا خوارنا تە. دلى تە ماسولكە كە تايىتە كۈخىنى پالدەتە ھەمى پارچىن لەشى.

- ماسولكە يىن دلى ج جار ناوهستىيەن و ژكارى ناكەقىن.

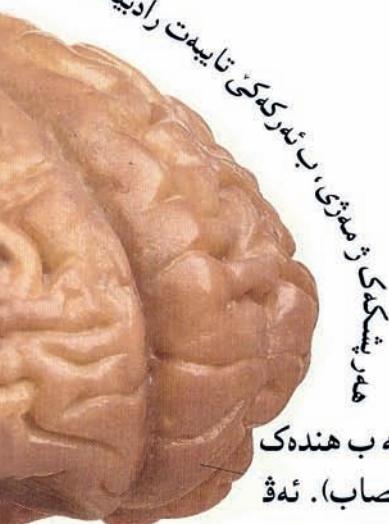
٤٦- مهڙی و ههست Brain and Senses

مهڙیي ته ئهو پارچا لهشى ته يه ئهوا توبکار دئيني ده مى هزرا خو بکهی، ههستکرنى دشته کي دا بکهی، و تشته کي بینييه بيرا خو. ديسا هاريکاريا ته دكهت توکاري خوب رىك و پينکي بکهی.

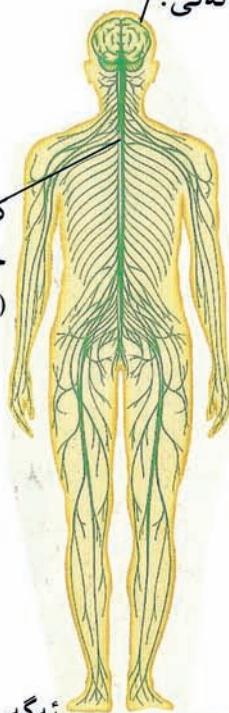
Your brain مهڙيي ته

مهڙيي ته يي نخافتى يه دنا ڦ سهري تهدا. و هکو مادده يه کي نه رمه و خيچ خيچه. (ههـر و هکو ئهـم دـبيـشـنـ شـيـوـيـ کـاـلـکـاـ گـيـزـيـ دـدـهـتـ). و هـرـگـيـرـ.

كلوخي (جمجمه) سهـرـيـ تـهـ
يـيـ رـهـقـ وـ بـهـيـزـ، پـارـاستـناـ
مهـڙـيـيـ تـهـ دـكـهـتـ ڦـهـهـرـ
زيـانـهـکـيـ /ـ

کـوـمـهـ کـاـ دـهـمـارـگـيـرـيـنـ تـهـ ڦـ مـهـڙـيـيـ تـهـ بهـرـهـ
خـوارـيـ دـچـنـ ڙـ لـهـشـىـ تـهـ بـؤـسـتوـبـنـاـ پـشتـاتـهـ.
(العمود الفقري backbones).

Nerves دـهـمـارـگـيـرـ

لهـشـىـ مـرـؤـشـىـ بـهـمـىـ پـارـچـيـنـ خـوقـهـ گـرـيـدـاـيـهـ بـهـنـدـهـ
ريـشـالـوـکـانـ دـبـيـشـنـيـ (دهـمـارـ) يـاـنـ دـهـمـارـگـيـرـ (أعـصـابـ). ئـهـ
دهـمـارـگـيـرـ نـامـهـيـهـ کـيـ ڦـ هـمـىـ پـارـچـيـنـ لـهـشـىـ دـهـيـنـيـرـنـ بـوـ مـهـڙـىـ،
وـ جـارـهـ کـادـىـ وـيـ نـامـيـ دـگـيـرـيـنـتـهـقـهـ.

ئـهـگـهـرـ توـ تـبـلـهـ کـاـ دـهـسـتـىـ خـوـلـ سـتـرـيـهـ کـيـ بـدـهـيـ، مـهـڙـيـيـ تـهـ دـىـ
کـارـکـهـتـ کـوـ توـ هـهـسـتـ بـ ئـيـشـانـهـ کـيـ يـاـنـ ئـازـارـهـ کـيـ بـکـهـيـ.

كارـفـهـدانـ Reflex action

ئـهـگـهـرـ نـشـكـهـ کـيـ قـهـ دـهـسـتـىـ تـهـ ڦـ سـتـرـيـهـ کـاـ تـيـزـ بـگـريـتـ،
ئـيـكـسـهـرـ مـهـڙـيـيـ تـهـ، دـىـ تـهـ ڙـ وـيـ زـيـانـيـ هـشـيـارـکـهـتـ وـ
تـهـ پـاشـفـهـ بـهـتـ ڙـ جـهـيـ زـيـانـيـ. دـبـيـشـنـهـ ئـهـقـيـ ڙـيـ:
.Reflex actions

Your senses

تودزانی کا چ چنڊبیت و دھیته رویدان ل رخ و رویئن ته ب دیتنی، ب گوھلئی بوونی، ب بیهنه، ب تامی، و ب دهستکرنی دیئزنه ئهڻی ڙی (ھهستکرن).

چاڻ و دیتن Eyes and Seeing

چاڻین ته هندہک دهمارگیرین تاییهٽ ههنه کو دشین رُوناھیئ و وریگرن. نامهیه کئی بُو مهڙی دھنیئن دهربارهٽ ئهڻ تشتی چاڻ دیبنیت، پاشی مهڙی دی بیژیته ته کانی تو بهریخو ددهیه چ تشتی.

گوھ و گوھ لیبيون Ears and hearing

گوھی ته دنگی دگرت و دهنیریته دناڻ سهري تهدا، پاشی دهمار دی نامهیه کئی ل سه دنگی بُو مهڙی هنیریت.

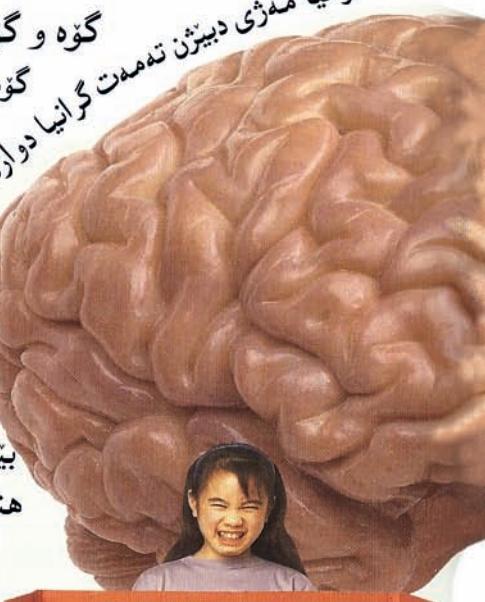
- گوھین ته ههمى دنگین نزم و بلند و هردگرن.

دفن و بیهنه Nose and Smelling

دهمارگیرین دناؤ دفنا ته دا دی بیهنا تشتی بُو ته بیژن. هندہک تشت وہ کو (گولی)، بیهنا وی یا خوشہ. هندہک تشتین دی بیهنا وی یا نه خوشہ.

ئهڙمان و تام Tongue and Tasting

توب ئهڙمانی تاما خوارنی دزانی.

چهرم و دهستکرن Skin and Touch

دهمارگیرین لهشی ته، ئاگهه داریا ته دکهن، بُو هه رتشتے کئی ب هیزیان نه رم یان گه رم یان سار ڇارچه کا لهشی ته بگرت. دیسا دی ئاگهه داریا ته کهن ئاگهه رتشتے کئی مهترسی زیانا ته بکهٽ، تاکو تو خوڙی بدھیه پاش.

- تو دی شیئی زانی تودهستین خو دکھیه چ تشت، بیئی تو بهری خو بدھیئی؟

نه خیئر، مهڙیبی هه رمروقان وہ کئی ئیکه دقمبارهٽ دا.

٤٧. جيھانا زانستي World of Science

تو زانستي دخوينى ل خواندنگە هي؟ زانست هاريکاريا مە دكەت ئەم د جيھانا خۆ بگە هيin. ديسا هاريکاريا مە دكەت دەرمانيي چارە سەرىي چىكەيin، پترى بەرھە مىيەن خوارنى پەيدا بگەيin، كەرەستىيin پىدەقى بۇزىيانى بەدەستخوقة بىيin، و ژىنگەها خۆز زيانا و مەترسيا بپاريزىن.

چەوا زانا ڪارى خۆ دكەن How Scientists Work

زاناب كارەكى گەلهك هوير رادين و بىرىكە كا لوژىكى، پاشى هەركارەكى ئەو بجه رېيىن ل دەق خۆ تو ماردەكەن، دېيىزىنه ئەققى: چەندى بىردىز يان تىۋور (theory). زانا ب ھندهك تاقىكىرن و ئەزمۇونا رادين دابشىيئن ئاشكەرا كەن تىۋورىا وان دروستە و د جەن خۆ دايىه يان نە.

تاقىكىرنىين زانستى Science experiments

ب رېيىكا تاقىكىرنا، زانا ئامىرىن پىشانى بكاردىيىن دا باش بەرى خۆ بەدەنە رويدانما، پاشى لەدەق خۆ دى نەقىسىن و لەدېقرا دى بىريارا خۆل سەر دەن كانى ئەنجام لە دەيىف بىردىزىن وانن، يان تىشىتەكى دى نىشادان دەدت كەمفايەكى دى ژى وەرىگەن.

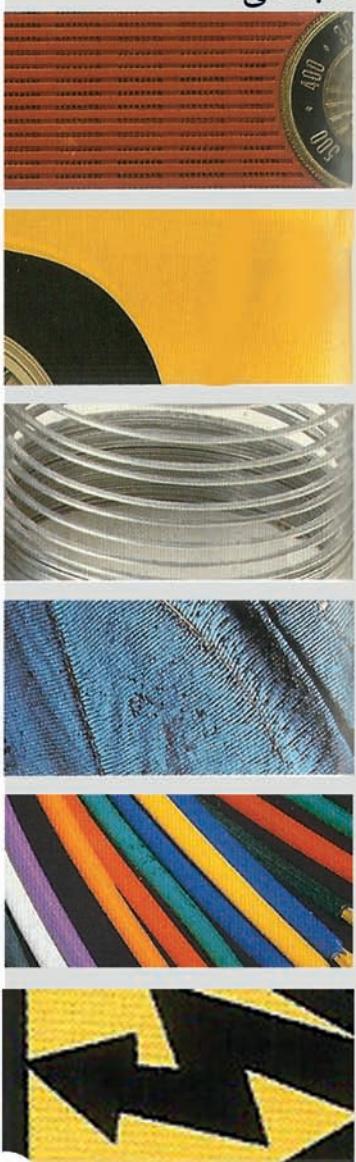

ئامىرىي ميكروسكوبىي (Microscope)، بۇ مە گەلهك تىشىتەن هوير بەرچاڭ دكەت وەكىو: خۆكىيەن خوبىنى يېن سۈر.

تاقیکردن Quiz

بهری خوب بدنه قان پارچه
نه خشنه یعنی دهرباری زانست و
ته کنولوژیایی، پاشی
دیاریکه، کا هر ئیک ژنان
نه خشنه یا تایبیه ته بوج
مهبہستی.

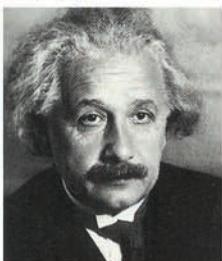
تیوریئین ماددهی Theory of materials

- ماددی رەق (Solids) قەبارى وى ناهىيىتە گھورىن. پىرە کا بھرى نموونە يە كە بۆ ماددی رەق.
- ماددی تەپ (Shell) Liquids، دھىينە رېتىن و قەبارى ئەھى ئامانى وەردگىرىت ئەقى تو دكەيى. وە كورىزە يە كا ئاققى دناۋىپەردا خەدا ئاققەخوارنى دا.
- گاز Gases، گەلەك يى سقكە، زويىكا بەلاقە دېيت دەھەر جەھە كى دناۋىدا وە كوناۋىز زۇرەكى.

زانايىن ناقدار Famous Scientists

نانايىن ھندهك زانايىان ل ھەمى جيھانى دەنگ قەدaiيە چونكى ئەو شىايىنە داھىنائىن باش بىكەن. ئەلبرت ئەنيشتايىن (Albert Einstein) ۱۸۷۹-۱۹۵۵ ئېك ژ بناقۇدەنگىرىن زانايىان ل جيھانى يە. شىايىه ھندهك تىورىيان بىدانىت بۇ ھارىكاريا مەرقۇ بىكەت ژىبو تىگەھشتىنا دىنتايى.

- ئەنيشتايىن كەسە كى گەلەك زىرەك و تىگەھشتى بىو د فيزىيا و ماتماتىكى دا.

تىورىئین زانستى Scientific theories

زاناياب ھزارەها تاقیکردن بۇ بىردىزىن خۇ كىرىنە ل گور ئەقى جيھانا ئەم تىيدا دىزىن. ل سالىن (۱۶۶۰) آن، (ئىزاك نيوتن) ئى، تىورەك نېتىسا بىو، ل دەربارى ھندى بۇچى تىشت دكەقەنە خوارى ل سەر روپى ئەردى. دگۇتنە ئەھى بىردىزى: تىورىبا راکىشانى (الجاذبية). Theory of gravity.

۴۸ - هیز، ووزه Energy

ئەگەر تو خوارنی نەخوی، تو نەشیئى بزاھەکى يان يارىيەكى بکەی يان بشىئى خۇل سەر خۇبگىری، يانشى هزرىن خۇد تىشتەكى دا بکەی! هېیزپىنگەتەيى سەرەكى يە درويىدا نا گەلەك تىستان و چ كار بچە-ناھىيە ئەگەر مروۋەھېيزا خوبكارنەئىنىت.

- گەرمى رەنگەكە ژھېيزى، هېيزا گەرمى دېيتە ئەگەر ئى لىيانا خوارنی د فرىيدا.

- رۇناھى ژى رەنگەكە ژھېيزى (ووزە). ئەو رۇناھىا ژورىن مە، رۇناھىا گلۇيى يە.

شىوپىن هېيزى Forms of energy

ھېيز ب گەلەك رەنگ و شىوازىن ژىك جودا دەھىت. گەرماتى ژئاگرى، رۇناھى ژگلۇيەكى، دەنگ ژزەنگلەكى ھەممى رەنگىن جودا يېتىن هېيزى ئەو كارهبا گلۇيەكى يان لايىتەكى ھەم دەكت دىسا جۆرەكە ژھېيزى.

ھېيزا لەشىنى

Moving energy

ئەو تىشتى بۆ سەرى دېچىت و ژسەرى ژى بەرەق خوارى، هېيزا ھەمى چونكى دېشىت ژجەن خۇبلۇقىت. ئەقى رەنگى ھېيزى دېيشىنى ھېيزا لەشىنى . Movement energy

Fuels سوقەمەنى

دار، پەترول، و رەزى ھېيزا تىيدا ھەمى و ئەم دېشىين ھېيزى ژى دەرىيixin.

ھېيزا د پەترولى دا ترۇمبىيلا ژە- دلەشىنىت و بىرىقە دېھت.

- تو دېشىى گەلەك بازدەي ئەگەر تو ئەوئى ھېيزى بىكارىيىنى ئەوا دناتخ خوارنا تە يا سېپىدى داھەي؛ ماسۇللىكىن لەشى تە كۆم دەكەن بۆلەشىنى.

خوارن وهکو سوتەمهنىي لەشى مەرۇقى
گەلەك خوارنىن وەكوانى گەنمى، سېقى، شريناھيا، چەرەزا، شىرى،
و شەرىيەتا پرتەقالى، گەلەك هىزى تىيدا ھەي. بۇ نمۇونە، سېق هىزى ژ
رۇناھيا رۇۋىزى وەردگىرىت داشوين دىبىت.

عەمباركىن يان كۆمكىندا هىزى (وومزى) Stored energy

خوارن وەكوسوتەمهنىيا لەشى تەيە. دەمى تو خوارنى دخوى، هىزەك دلەشى
تەدا دەھىيەتە كۆمكىن. هىزەينىگى دەردەكەقىت دەمى ئەم پىدەقى ئەھىي هىزى بىن.

كەھورىنا هىزى Changing energy

ئانكۇ گەھورىنا هىزى ژەنگەكى بۇ ئىكى دى. ئەقەزى چەند نمۇونە يەكىن:

Electric motors

ئەقە ژى هىزى ئەلەكترونى (كارەبى) دگەھورىت بۇ هىزى لەلچىنى.

گلۇپىن رۇناھىيى

هىزى ئەلەكترونى دگەھورىن بۇ هىزى رۇناھىيى.

Solar panel

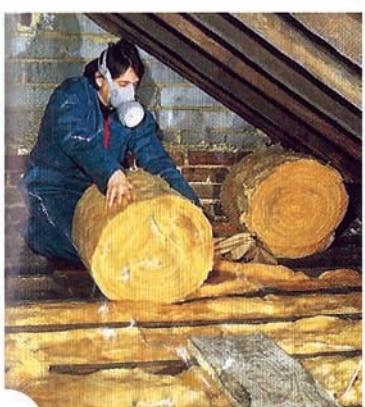

ئەقە ژى دەھىيەتە بىكارئىنان تاكو هىزى رۇناھىيى بەھىتە گەھورىن بۇ هىزى كارەبىن
(ئەلکترونى).

Drams

هىزىالقىنى دگەھورىت بۇ هىزى دەنگى دەمى لىدانما وى.

Loudspeaker

ئەۋزى هىزى كارەبىن دەتكەتە هىزى دەنگى.

عەمباركىندا هىزى Saving energy

گەرمكىندا خانى ل زقستانى پىدەقى بەھىزە كا زىنده نەھەيە.
دانانا پىنمىچەكى ب هىزىل سەربانى خانى، دى گەرماتىيى
پارىزىت د ژۇرىن خانى قە و وەناكەت گەرماتى بەدەركەقىتە
ژ دەرقەي خانى.

٤٩ - کارهب یان کارهبا Electricity

چ روی ددهت دهمنی تو روناهیه کنی ههل دکهی، یان ژی کومپیوتەری خۇفەدکەی؟ کارهب دەستپى دکەت دېچىتە دناڭگلۇيى دا یان کومپیوتەری دا.

- کارهب بىرىكا چەند ماددەيە کا يا پەيدا بۇوى؛ رەزى، گاز، یان نەفت. ئەق ماددە دەھىئە سۆتن تاكوبىنە گەرماتى، ئەقچا ئەو گەرماتى دېبىتە کارهب.

ھىزا کارهبى دناڭ ماڭ تەدا Power to your home

کارهب دەھىئە قەگوهاستن دناڭ و ايرىن ستورىدا. ھندهك وايىر ژ دەرقە ل سەر ستويىتىن کارهبى دېھىتىنە (وەكۈوەلاتىن مە)، و ھندهكىن دېشى دىخافتىنە دناڭ ئەردى دا (وەكۈوەلاتىن ئەوروپا) - وەرگىر.

گەيىنەر و نە گەيىنەر

Conductors and insulators

كىيلىن کارهبى Electrical cables، ۋىنادى كانزايە و ژەرقە پلاستىكە. كانزا رىخۇشكەرە بۇ دەربايزىكىن ھىزا کارهبى، دېشىنى گەيىنەر (Conductors). ئەو پلاستىكاب سەرقە ژى پاراستىن مەۋھى دکەت ژ مەرسىيا ھىزا کارهبى، چونكى ماددى پلاستىكى ناگىرت، لەوا دېشىنى: نە گەيىنەر (Insulators).

مؤکناتیزین کارهبايی

کوبله کنی وايرا بینی کارهبکری ل همه می به رو پشتین وی، دبیژنی مؤگناتیزین کارهبايی (electromagnet). ئەۋايره همه می وە كوبەكەرەكى ل سەرپارچە كا ئاسنى ل دورماندور دگىردىيە.

خۆلا کارهبايی

خۆلا یان سېرىكىتى کارهبايی، بازنىيەكە کارهب ل دورماندورى وی دچىت. کارهب د قى بازنىيدا دچىت دا دوو گلۇپ بشىئن رۇناھىيى بىدەن.

چىكىرنا کارهبايی

کارهب پەيدا دېيت ژەڭىزى، گازى، و نەفتى یان ژۇنۇھىيا رۇزى، ھەواي، و ئاققى.

۱. ھايدرۆئەتكىرىك Hydroelectric

دەيىتە بىكارئىنان بۇ چىكىرنا کارهبايی ژئاخى.

۲. خۇكىن ھەتافى Solar cells

ھىزىا گەرمىيى دەكتە کارهب.

۳. پانكا ھەواي (بای) Wind turbines

ھىزىا باي دەگەھورىت بۇ ھىزىا کارهبايی.

۴. دىنەمۇيى کارهبايی یان (مولده) Wave generators

چىكىرنا ھىزىا کارهبايی ژپىلىتىن ئۆقىانسى يېن بەھىز.

٥٠ - رُوناهی و رهنگ Light and Colour

رُوناهی تشتہ کی سہیرہ، مرغ ف تشتی دبینیت ژبه رئوی رُوناهیا دچیتہ دچاپین مہدا.
رُوناهی دگھل گله ک رهنگین جوان و قہشہنگ دھیت.

- دھمی رُوناهی تشتہ کی یان لہشہ کی دگریت، دی سیبے رہک ل پشت وی تشتی یان لہشی پھیدا بیت، وہ کو قہباری وی و سیما یی وی.

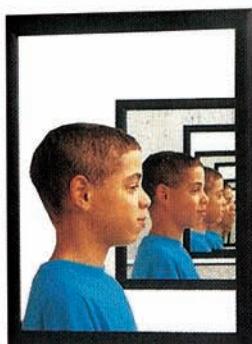

تیڑکین رُوناهیی Light rays
رُوناهی دھرباس دبیت ل سہر ھیلہ کا راست، دبیٹنی تیشکا رُوناهیی. تیشکا رُوناهیی نہ شیت د کوڑیا دا دھربازیت ژبه ر سبیہ ر ژی پھیدا دبیت ل وان کوڑیبین رُوناهی ژی نہ گرتی.

- دھمی رُوناهی تشتہ کی یان لہشہ کی دگریت، دی

سیبے رہک ل پشت وی تشتی یان لہشی پھیدا بیت، وہ کو قہباری وی و سیما یی وی.

ژیدھرین رُوناهیی Sources of light
گله ک ژ وان رُوناهیبین ئہم دبینین، ژ رُوزی دھین. دیسا رُوناهیا گلقویا ب ریکا کارہبی.

فہگھراندنا رُوناهیی Bouncing light
ئہم تشتا دبینین چونکی تیشکین رُوناهیی، رُوناهیی چدگھرینیت بؤ چاپین مه. پاشی چاپین مه پھیا مہ کی دھنیریتہ بؤ مہڑی و پاشی ئہم وینہ دبینین.

رهنگین رُوناهیی Colours in light

رُوناهیا رُوزی ژ گله ک رہنگین ژیک جودا پھیدا بسوینہ.
دھمی دبیتہ باران، تو دشیتی پھلگا زیرین یان کھسکھ سوڑی (قوس قزح rainbow) ل ئہ سمانی ببینی کوڑ گله ک رہنگا پیک دھیت.

تاقیکرنہ ل بؤ دیتنا پھلکا زیرین یان کھسکھ سوڑی Rainbow

ل بھر رُوزی براوہسته، پاشی مہ ریپیچی ئاقنی بینہ و ئاقنی ل هموای بڑھشینہ ل باخچنی خول مال، پاشی بھری خوبدی کانی دی چند رہنگا بینی.

روناهیا چه ماندی

دهمئ تیشکا روناهیئ ڙ رویی شویشه کئی دگرت،
دئی شویشه ئه وئی تیشکی خوار که ت. ئه قه ڙی
دبیتھ ئه گھری هندی کوئه و شویشه قه باری تشتی
مه زنتر لئی بکھت ڙ قه باری سروشتی.

Mixing Colours

تیکه لکرنا رهنگا دوو رهنگا دنا ڦئیکدا،
دئی بیتھ ئه گھری پهیدا کرنا
رهنگه کئی نوی.
رهنگین سه ره کی سئی نه:
(سُور و زهر و شین).

بکارئینانا رهنگا

مرؤف، دار و درهخت، و جانه و هر، رهنگا بکار دین دگله ک ریکین ڇیک جودا دا.

- سُور: ئانکو تشتہ کئی مه ترسی بی ههی، بدھی خوب بدی.
وه کو سیگوشاب هیلین سُور و هک نیشانه ک دهاتن و چونونی دا.
- کھسک: ئانکو (بهلی) تو دشیئی بچی.
- زهر: ل سه ر پیستنی بهقئی، ئانکو (من نه خو، ئهز یا ژدھراوی مه).
- په پین رهنگا و رهنگ: ل سه ر په پین تھپری، هار بکاریا وی دکھت پتھی.
- خوشتیقی بیت بو هه قالینی.
- گولین رهنگین: سه ر نجا میشہ مور و تھپران بو خوار د کیشین ڇبو مه ره مین
دھرمانکرنی یان تھلقيحی.

Sound - دهنگ ۵۱

هه می رفزان، دهنگین سروشتی دهینه گوهین مه، و هکو دهنگی بای، و گلهک دهنگین دی، و هکو دهنگی ترمه بیلا و فروکا. دیسا ئەم گلهک دهنگا پىكىھ ددانىنە دگەل ئېك ژ بۇ پەيدا كرنا موسىقى.

دهنگی بلند و دهنگی نزم Loud and quiet sounds

هەزبىانىن مەزن يىن باى گلهک بەپىزىن و دهنگەكى ب ھىزىزى دېھشىت. هەزبىانىن بچوپىك يىن باى، ھىزەكا كىمتر ھەيە: دهنگەكى بەپىزىزى ناپەشىت.

Making Sound دهنگى

دهنگ پەيدا دېن دەمى تشت ئېك دگرن يان ل سەر ئېك دەھزبىن بشىوهكى خىرا بۇ بەردەپشتى و سىنگى، ئەو دهنگ وەكۆپىلا دناۋى باى دا بەلاق دېن. پاشى مروقى گوھل دهنگى دېيت دەمى ئەو پېت دگەھەنە ناۋى گوهين مروقى دا.

دەمى تول چەرمى تومبىلكا موسىقى دەدى، پىلىئىن دهنگى ب دەنگەكى بەپىزىزى دچن كو ئەگەر پاودەرەكى وەكوشەكى بدانىيە سەر، دى دندكىن شەكى خول باى ھلاقيش.

تو ماددەيەكى ل سىتىيە كا
كانزاي بىدەي دى دهنگ
ژى هيەت.

دهمبىكى موسىقى ب چەند
پشكەكا پىك دېت و ژ
ئېك و دوو دگرن.

تىلىئىن ئاميرى
موسىقى دەنگ
ژى دچن دەمى
تولى دەدى.

دهنگىن بلند و دهنگىن نزم
High and low Sounds
لەرزىنا ب خىرا يا دهنگى، دېيتە
پەيدا كرنا ھۆسى و دهنگىن بلند، وەك
فيتك لېدانى (Whistle). ئەگەر لەرزىنا كېم بىت،
دهنگ ژى دى كىمتر بىت، وەكوقىشى يان كەنىي roar.

چوا دهنگ ژ تىلىئىن كەمانى (ئاميرى موزىكى) دېيت؟

ریزین دهنگی Sound levels

بلنداهيا دهنگی ب چهند ئاسته کا هاتيye پیشانی. دهنگی گلهک بلند دېيتە ئەگەر كوزيان بىگەھىتە گۆھان.

- كەتنا بەلگىن دارا Falling leaves

ئەۋەكەتنە دېيتە ئەگەر ئىپيداكرنا خشەخشەكى، پلا پیشانا وى دىگەھىتە (٢٠) پله يا.

- ئاخىتنى Talking دەھىتە پیشان بۇ (٦٠) پله يىن دهنگى، ئاخىتنى هيدى بۇ (٣٠) پله يا.

- ئاميرىنىڭ كارهىنى يىن راكرنا گلىشى پیشانا دهنگى وى دىگەھىتە دناقىبەرا (٦٠) پله يا.

- ئاميرىن فروكى Jet engines دهنگى وى زورى يىن بهىزە و پیشانا دهنگى وى دىگەھىتە (١٤٠) پله يا.

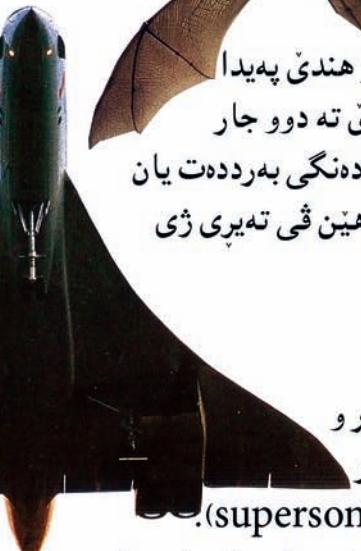

دهنگىشەدان Bouncing Sounds

تەج جار گۆھەلى نەبوویە دەمى دەنگ قەددەت (echo)؟ ئەو ژى ژەندى پەيدا دېيت دەمى دەنگەك ژەدیوارەكى دىگرىت يان بەرامبەر نەھالەكى، دى تە دوو جار گۆھەل دەنگى بىت. تەپىرى چالچالوک (چەكچەكىلە) چىنەكى بلند يى دەنگى بەرددەت يان دەنگىشەدانى و گۆھەن خۇ دەدەتە دەنگىشەدانى وى ژېزىدىتىنا نېچىرە خۆ. گۆھەنلىقى تەپىرى ژى گەلەك بەھىزەن بۇ گۆھەلىيپۇندا دەنگىشەدانى.

لەزاتى يان خىراتىا دەنگى The speed of sound

دەنگ ب خىرايەكى زور دەھىتە قەگوهاستن كونىزىكى (١٢٠٠) ھزار و دوو سەد كيلومەتر ترا دېچىت دەمزمىزەكى دا؛ ئانكى (٧٤٥) مايلا ھەر دەمزمىزەكى. ئەو تشتىن خىراتىر ژەنگى دېيىزلى سۆپەر سونىك (supersonic). وە كولەزاتىا فروكى كودېيتە سەدەمى پەيداكرنا دەنگەكى زور بەيزىز ھەواي، ئەو ھەيزا دەنگى دېيىزلى سونىك بۈوم (sonic boom).

دهنگىن جانەمەرا Animal sounds

جانەوەرلەن وەك تەپىرا، دولفينا، وسەيا دەنگىن خۆب كاردىن تاكود ئىك و دوو بىگەن. هندهك جانەوەر دەنگى ئېكتىر گۆھەلى دىن، بەلى مە گۆھەلى نابىت. دەنگى سەي وەك مە گۆھەلى دېيت گەلەك يى بەھىزە.

گەراندىنا دارى لىدەنانى لىسەرتىلان.

۵۲- هیز و لشین Forces and Movement

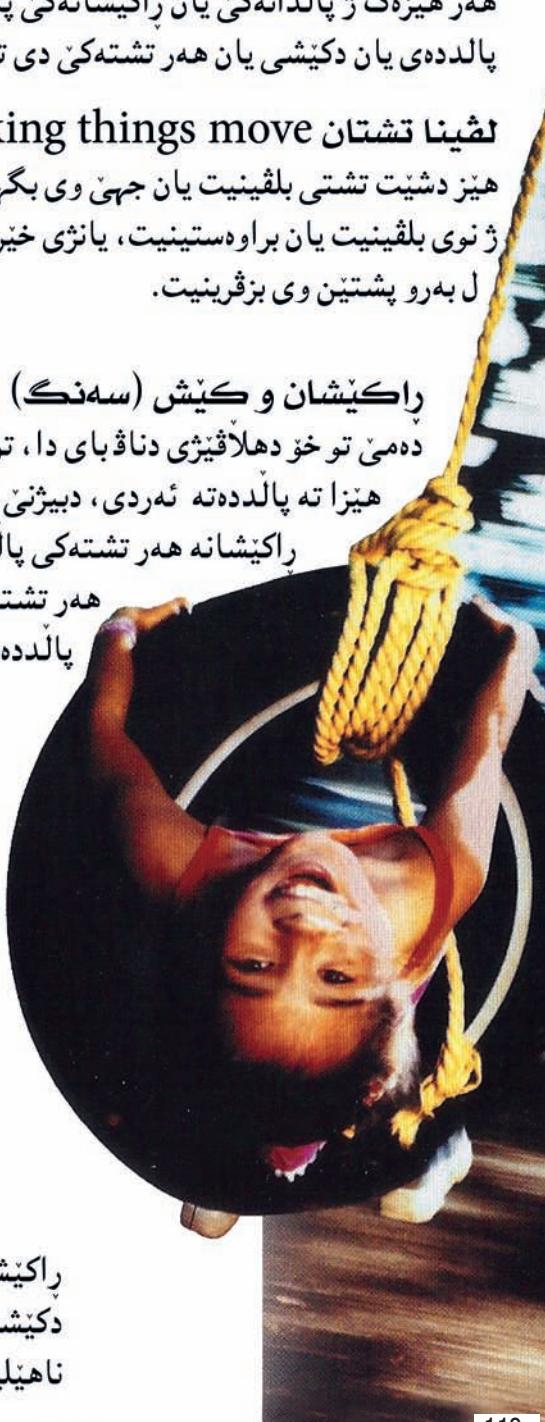
هر هیزه ک ژ پالدانه کی یان راکیشانه کی پهیدا دبیت. دهمنی تو درگه هه کی پالدده دی یان دکیشی یان هر تشه کی دی تو چهند هیزه کا پهیدا دکه دی.

لشینا تشتان Making things move

هیز دشیت تشتی بلقینیت یان جهی وی بگهوریت. هر هیزه ک دشیت تشه کی ژ نوی بلقینیت یان براؤه ستینیت، یانزی خیراتر یان هیدی تر لیبکهت، یان تشتین ل بهرو پشتین وی بزفرینیت.

راکیشان و کیش (سنهنگ) Gravity and weight

دهمنی تو خوده لاقیزی دناق بای دا، تو جاره کادی دی که قیه سه رئه ردی. ئه و هیزا ته پالدده ته ئه ردی، دبیزنی راکیشان (الجاذبیة Gravity). ئه ق راکیشانه هر تشه کی پالدده ته بهره قه ئه ردی. کیشا (سنهنگ) هر تشه کی ئه و هیزه ئه قا کریارا راکیشانی پالدده ت بو خواری.

راکیشان (الجاذبیة)، هه یقی بوبه ره ئه ردی دکیشیت. ئه ق داکیشانه هه یقی دراؤه ستینیت و ناهنیلیتر جهه کی بوجهه کی دی بچیت دبوشایی دا.

هیز و لفین

Bending and Stretching

هیز دشیت قهباری گله ک تشتا بگهوریت. ئه گهر تو لاستیکه کی بکیشی، دى دریترلی هیت. ئه گهر تو سپرنگه کی بکفیشی دناۋئیک دا دى کورتترلی هیت.

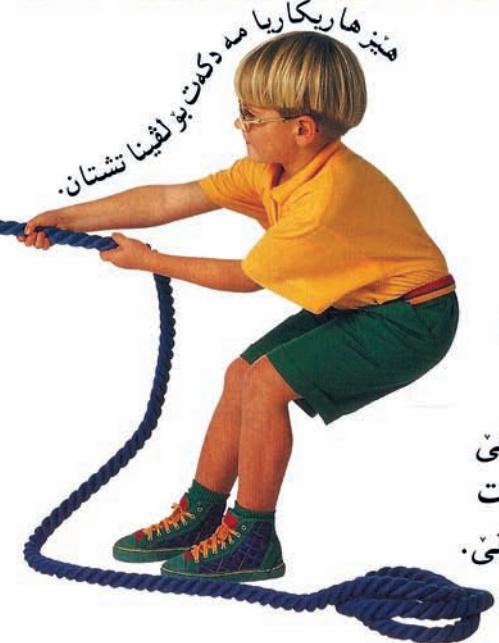

Pressure

فشار ئه و هیزه ئهوا دھیتە پالدان ل سەر رویە تشتەکی. وەکو فشارا تول سەر دەمبوسەکی دکەی و دېبەیە خوارى ل سەر رویە ماددەیدى. ئه و ماددە چەند رەقتربیت تو پىتە پىدىقى هیزا پالدانىي.

Magnets

مۇگناتیس ماددەین وەکو ئاسنى دکیشیتە خۆ. ھەر مۇگناتیسەکى دوو جەمسەرین ھەين: جەمسەری باکورى و جەمسەری باشۇرى؛ يان ژى دووین باکورى و دووین دى يىن باشۇرى.

مۇگناتیسىنى نالا
ھەسپى ھندەك بىزمارا
دکیشیتە خۆ.

ھەر مۇگناتیسەک ھیزەکى
پەيدا دەكتە بىنى ھەر ز
تشتەکى بىگرىت.

دەمى ئەۋگورە وەرسى دکیشیت ھیزەک پەيدادبىت دېیزىنى
لىكخساندن دناقبەرا پىلاقىن وى و ئەردى دا. ھەلبەت
ئەو لىكخساندن پىلاقىن وى دراوەستىنيت ژە حسانىنى.

پىكولان (پىكولىن) get into it

پىكولى بکە وەرسەکى بشىدine ب دارەکى قە. تو چەند بھىز بکىشى، دى وەرس ب ھىزىر بۇ پىشتى چىت. ھىز بەر دەوام كاردەكتە ل سەر دوو تشتا پىكقە.

چونكى راكىشان ل سەر ھەيقى ل او از ترە ژ سەر ئەردى.

۵۳- پیشه‌سازی و داهینان Industry and Invention

ئەو خوارنا تو دخوی، ئەو پاسا تە دبەتە خواندنگەھى، ئەو سوتە مەنیین مالاتە گەرم دەکەن، ھەمى دەستكىردن و پیشه‌سازىي سوتە مەنیین هاتىنه چىتكىن. ئەو ئاميرە و ئامرازىن بچوبىك يېيىن توبكاردىنى، ھەمى يېيىن هاتىنه داهینان (اختراع) كرن ژلايىن كەسان قە.

كاركىرىدەك يىى
كاردەكتەل سەر
ئافاھىيەكى.

پیشه‌سازىيىن مەزن Big industries

ئەقىن خوارى ھندەك مەزنلىرىن پیشه‌سازىيىن جىھانى نە:

۱- بەرھەم ئىينانا (Manufacturing)

تشتىن دەستكىرد، ھەمى جۇرىن ماكىنە و ئاميرا چىدەكت، ئەقىن ئەم بىكاردىنىن. وەكۆ ترۇم مېلى.

۲- لىيگەريانا كانزايىل بن ئەردى (Mining)

كەقرو پەزى، ئەم گەلهەك مىتالا ژى پەيدا دەكەين.

۳. نەفت (oil) و گاز (gas)

دەھىتە بىكارئىنان و گەلهەك پەزىزىن دى.

۴- ئاقاھى (construction)

ئەقە ژى بۇ ئاقاھىندا خانىا و ئاقاھىيىن بلند (skyscrapers) و پرا، و تونىيلان و سىركان (سد-dam).

۵. خوارن و چاندىن

Food and farming

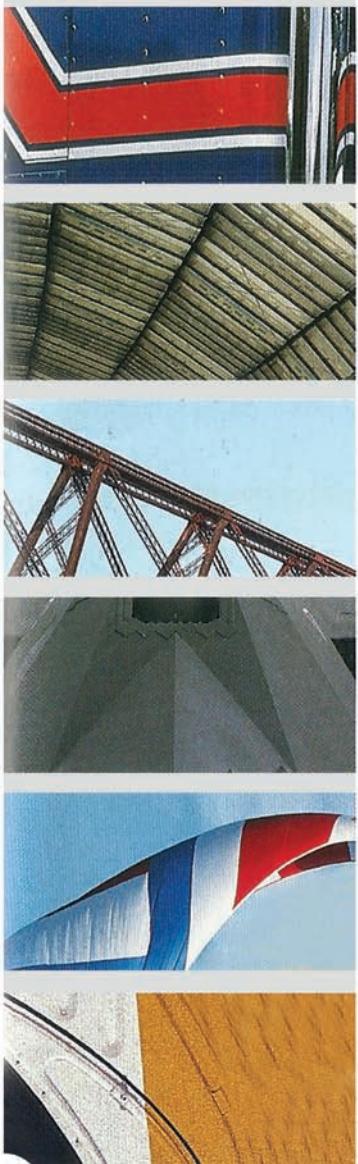
ئەقە ژى بۇمە دەخل و دان (crops) ژى دەھىتە بەرھەم ئىيان، ديسا گوشت و گەلهەكىن دى.

ئەو كاركىرىيىل ھەوا و
ل سەر دەپەكىي كانزايىي
خوگرتى تاكوبىشىت ل
بالىداها ئاقاھى كارىكەت.

تاقیکردن Quiz

به‌ری خوب‌ده به‌ریه‌رین زانیاری
و ته‌کنولوژیا تاکوئه‌ق پارچه
وینین خواری دهستنیشان بکه‌ی.

داهینانین گه‌هاندنی

Communication inventions

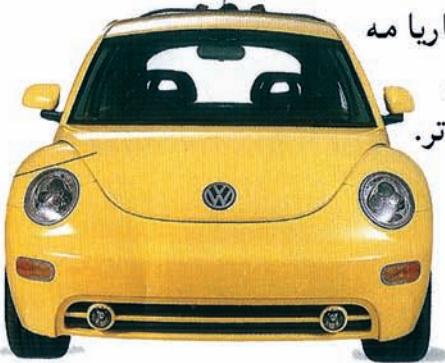
تله‌فون، سه‌تل‌لایت، و ئەنترنیت، ھەمی
داهینانین گه‌هاندنی نه (اتصالات).
ئەذگه‌هاندنە بۆمە رىكى خوش دەن
ب ساناھیتر دگەل ئىك باخثين.

داهینانین هاتن و چوونى

Transport inventions

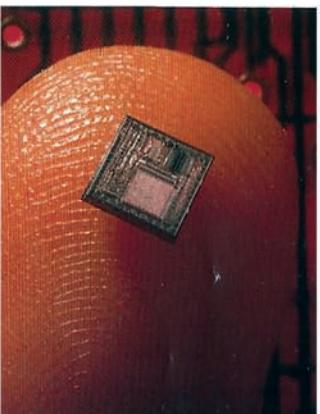
ئاميرین ترۆمبىلى و فرۆكى و پاپورى، ۋ داهینانین هاتن
و چوونى نه، ھارىكاريا مە
دەن بلەز ڙ جەھەكى
بگەھىنە جەھەكى دى تر.

مايكروچىپ

The microchip

ئەگەر مايكروچىپ نەهاتبا داهینان كرن، كومپيوتهر،
ياريتىن كومپيوتهرى، ئاميرين ستريلو و ديسا گەلهك
ئاميرين دىيىن كارهېنى، ۋى
نە دهاتنە دروستكرن.

- شىوى مايكروچىپى وەك
سركىتەكى كارهېنى بىن گەلهك
ھويىرە، يان بچوپىكە.

٥٤- ترۆمبیل، لورى، و شەمەندەفر Cars, Trucks and Trains

ئەق جۇرىن ئامىرە و ترۆمبىلان مەرقان و تشتىن دى قەدگۇھىزىنە جەپىن جودا ل دەورو بەرىن جىهانى. ئەق ئامىرەنەتىن و چۈونى ل سەر جاددا و ئاسنېن تىرىنى بىرىقە دەن.

ئىكەمین ترۆمبىل The first cars
ئىكەمین ترۆمبىل نەيا خىرا بۇ. زەلامەك دال بەراھىا ترۆمبىلىنى كەفيت دەكەل ئالايىھەكى تاكو ھشىارىا خەلکەكى لەدەر بەرى خۆبىكتەكى ترۆمبىل يَا دەيىت.

ترۆمبىلىن ئەقرو Cars today

ترۆمبىلىن نۇى (مودىرن) مەكىنەكى باھىز يَا هەى ژ مىتالى. و ھەرسال ب ملىونەھا ترۆمبىلىن نۇى دەھىنە چىكىرن.

لورىن مەزن Big trucks

مەزىتلىن لورى دېيىشنى لورى با پىكىفە گىرىدای articulated trucks تەراكىتەك ب سىنگى قەھەيە و كورىيەك يان عەربانىيەكى (trailer) مەزن ب پاشتا و يېشەھەيە.

- ئەقى جۇرى تىرىلەرلى، دېيىشنى تىرىلەردا داپوشىكى ب پەردا curtain sided trailer .

- گەلەك تايىرەن مەزن پىققەنە تاكو عەربانى وى بشىتتىشنى گران راکەت.

جۇرىن ترۆمبىلا

1. ترۆمبىلىن كلاسيكى (كەقىن) classic cars

ئەقروكە ئەق ترۆمبىلە ئەگەر ھەبن ژى تىلى پىشانگەھا دەيىنە نىشادان.

2. لورىيەن دىو Monster trucks

ئەو لورى نەققىن تاييرىن وان گەلهك دەمەزىن.

3. لي Mizzin Limousines

ئەو ترۆمبىلىن خوش و زېھاتىنە كوھەر چەندە وەك ترۆمبىلىن ئاساىي
نە، بەلى ددرىزتن و پىرنەفەرا را دەركەت.

4. ترۆمبىلىن كارهبايى Electric cars

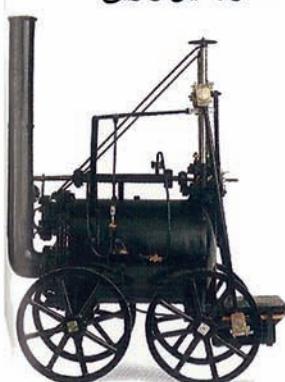
ئەقانا موتورەكى كارهبايى يىھى دناۋ ماكينا وىدا.

ترىنەكى دى ژ مودىلىنى كەقىن،
ياھاتىيە چىيىكىن بەرى (٢٠٠)
دۇسەد سالا ژبۇپالدىنا
عەرەبانىن رەزىي.

ترىن (شەممەندەفر) Trains

ل سەرھىلىتىن ئاسنى دچن. ھاتىيە دروستكىن ب مەكىنە كا
ھەلمى يان (بۇخارى). ھەرودسا ترىنەن نۇى ژ مەكىنەيىن
كارهبايى پىك دىن. يان
ژى يىن نەفتى (diesel).

تىرینا بىریتانى: يوروستەر
(Euroster) گەلهك بلەز
دچىت، ژ بىریتانىا بۆئەوروپا
ب رىكا قەناتى (تونال)
(Channel Tunnel).

ترۆمبىلىن بەريكانى

Racing cars

ئەق جۇرىن ترۆمبىلا دشىن (٣٠٠ كم / دەمزمىرىي
دەمزمىرىي يان (١٨٦) مایل / دەمزمىرىي
دا بچن.

تىرینا ئىسىپانى (AVE)، خىرايا وى دگەھىتە پىتر ٣٠٠ سى سەد كم / دەمزمىرىي ئانكى (٦٨١)
مايل / دەمزمىرى.

۵۵- ئاميرىن بالەفر Flying machines

فروكە هەتا بەرى نىزىكى (۱۰۰) سەد سالاً ژى نەھاتبۇونە داھىنانكىن. ئەقروكە، ب ملىونەھا مەرقىيەتىن و چۈونى ب فروكەن دەھەر رۇزىكى دا بۆگەلەك جەھىن ژىك جودال دونياينى.

فروكەن چاروووكەدار (شىراعى) Gliders

فروكە كا بىن ئاميرىدە. ب رېتكا ھەواى دەرىت. ئەق فروكە، دېيىشنى فروكە چەنگا (پەرا) hang-glider چونكى فروكەن (طىيار) خوب پەرىن وىقە دىگرىت.

ھەلىكۆپتەر Helicopters

ئەق فروكە دشىيت بۇ سىنگى و پشتى بچىت، ھەر دوو لايا بچىت، بچىتى سەرى و بھىتى خوارى ول دور رەخ و رۇپىن خۇزى بىزقىرت.

ھندەك ھەلىكۆپتەر دەھىنە بكارئىنان ژبۇقۇرتالىكىندا مەرقا ژ مەترسىيىان، وەكى خەندقاندىن دەرىايەكى دا، يان ژى مەترسىيا كەفتىن ژ چىايەكى.

پىكەتەيىن ھەلىكۆپتەرى.

۱- پانكە Rotor: ئەق پانكە ژ (۳) دەقا پىك دەھىت، گەلەك بلەز دىزقىن. ئەق پانكە دەھىتى پشكا سەرى ژ ھەلىكۆپتەرى و ب رېتكا وى، ئەق فروكە ل ئەسمانا دەرىت.

۲- كۆپكىت Cockpit: ئەو پشكا سەرەكى ياخىندا مەزنىتە كودكەتى سىنگى ھەلىكۆپتەرى و فروكەنلىرى رادكەت.

۳- پىپكىن فروكەن Skids: دوو پارچە ئاسىنلىن درىۋىز زراقن، ھەلىكۆپتەر خۆل سەر دىگرىت، يان دەرادوھەستىت ل دەمىن دادانا وى ل سەرئەردى.

فروكىين لەشكەرى Military Planes

ھيزىن ئەسمانى (القوات الجوية) فروكىين شەرى، فروكىين سىخورىيى (التجسس)، و فروكىين نەفەرلار يېنىن هەين. فروكى ئەنتىكەيا لەشكەرى (F-117) يە.

گەلەك جۇرىن چەكى رادارلىق و شىپواز و قەبارى فروكى، بەرنىگەكى ھۆسا ھاتىيە دروستكىن كۆئاميرى رادارلى بەزەممەت تىبىينى بکەت يان بىيىن.

دەبابون و دادان Take off and Landing

فروكە بەرە بەرە دى ل سەر ئەردى بۇ دەمەكى كورت چىت، پاشى دى بەرە ئەبلنداھىيى قە فېيت. ل دوماھيا فەرينا خۇھىدى ھىدى دى خۇنۇزىكى جەنە دانانى كەت ھەتا داددەتە سەر ئەردى.

جۇرىن فروكى

ھەر جۇرەك بۇ كارەكى يە. گەلەك ژوان ھارىكاريا مەرۇقى دەن تاكو كارىن خۇبىين رۇۋىزانە بىنە سەرى.

1- فروكىين سەشك Light aircraft

فروكە كا بچويكە كۆھنەدەك جارا مەرۇقى دەپن بىتىنى ژېۋىكەيفى.

2- سۆيەر سونىك Supersonic

ئەڭ فروكە بلەزتر دەن ژەلەزاتىيا دەنگى.

3- فروكىين دەرياي Sea planes

ئەقان فروكان ھندەك چۈپىن تايىيەت ھەنە، شينا تايىرا، تاكوشىيىن داددەنە سەر ئائى.

4- فروكى بارھەلگر Cargo planes

فروكە كا مەزنە ژېۋەلگرتىا بارىن مەزن.

۵۶- پاپوره و بهلهم Ships and Boats

توجاره‌کی دهرباز ببوویه ل سه‌ر دهربای ب ریکا پاپوره‌کی یان بهله‌مه‌کی؟ به‌هرا پترز پاپورا
بارین گران دهلگرن. بهلهم ژی و هکوپاپوری یه بهلی بچویکتره.

پاپور Ships

پاپور ب سه‌دها ماددین کانزای رادکه‌ن.
پشکا سه‌ره‌کی ژ پاپوری دیئرنسی هول (hull).
دناف هولی دا ئه‌ردی پاپوری یه دیئرنسی
نهوم (decks).

ستافی کونترولی د پاپوری دال
ژوره‌کی نه دیئرنسی پر (bridge),
سه‌ری پاپوری ژ بنی قه یئی تیزه تاکو
بساناهی ریکا خو دناف ثاقبی دا بکه‌ت.

بهلهم Boats

گله‌ک رهنگین بهله‌ما هنه؛ هنده‌ک ژوان ریقینکا (نه‌فه‌را) رادکه‌ن یان همر تشتین دی،
هنده‌کین دیزی بو هنده‌ک کارین تاییت دهینه بکارئینان، هنده‌ک ژی هنه بتني بوکه‌یف و
خوشی.

۱- بهله‌مین ماسیا Fishing boats

توبین مهزن ژبو گرتنا ماسیان دکیشیت.

۲- بهله‌مین قورتالکرنی Lifeboats

ژبو قورتالکرنا ئمو مرؤقین دمه‌ترسیا خندقاندنی دا دهمی باهوزین مهزن چیدبن
ل دهربایا.

۳- بهله‌ما سوراندنی Hovercraft

ئه و بهله‌مه بله‌ز د سه‌ر ثاقبی را دچیت ول هه‌وای خو دهه‌لا قیشیت.

۴- گالیسکا ثاقبی Jet skis

بهله‌ما که‌یفی یه و د سه‌ر پیلینن ثاقبی دچیت.

۵- بهله‌ما شیراعی Sail boards

وهکو رویی تەخته‌کی یه، دگه‌ل دار ئالا یه‌کی ب سه‌ریقه.

پاپورین شمری Fighting Ships

ئەقان پاپورا دبىزنى فريگيت (frigate). تەنگ و مۇوشەك پىچە ھەنە ژۇ بەرەنگارىكىنا دوزمنى. دېشتى دانۇما ھەلپۈشەرەكى يە و ئاقاھىيەكە بۇ عەمىباركىندا فۇركى.

بهلهمىن شيراعى Sailing boats

دەمى بايى بەيىز رادىت، تو دشىي بچىي دەتى بهلهمى دا. با دى دارئالا يَا ئەقىي بهلهمى پالدەت و بهلهمى زى دى بۇ بهەۋسىنگى چىت. ئەۋ جۇرە بهلهمى بۇ يەرىكانييەن مەزن دەھىنە بكارئىنان سينگى ئەقىي بهلهمى سىكۈزۈيە كا تىزە دبىزنى سپىننېكەر (Spinnaker).

بن ئافكەر، نقووم كەر Submarines

پاپورەكە دشىت نقووم بىتە دبن ئاقى دا. ئەق ئامىرى بن ئافكەر ئەپلىكىرى؛ مۇوشەكە رادىت بۇ ھېرىش بىندا سەرپاپۇرین دوزمنى.

نقووم كەر Submersible

زانايىن دەريايىا، نقوومكەرین بچوبك بكاردىن دبىزنى (submersible) تاكو كويراتىيا ئاقى بىۋىز (ئاشكەرا بىكەن). ديسا دبىزنى سىتىرا كويراتىيى (deep star) كەر دشىت نقووم بىتە كويراتىيا (١٢٠٠) هزار و دوو سەدد مىتىرا، ئانكىو (٤٠٠٠) پىنيا دبن روپى دەريايى.

۵۷- ئەندازىيارى Engineering

نه خشەدانان و دروستكىنا ئاميرىن، وە كۆ ترۇمبىيلا يان ئاقاھىن گەلەك بلند دېيىشنى ئەندازىيارى. ئەو كەسى ب كارى ئەندازىيارىي ژى رادىيەت دېيىشنى ئەندازىيار (مەندىس) كۆپىدىقى يە د زىرەك بن د زانستى و بىركارىي دا.

كەرهەستىن ئەندازىيارىي Engineering Materials

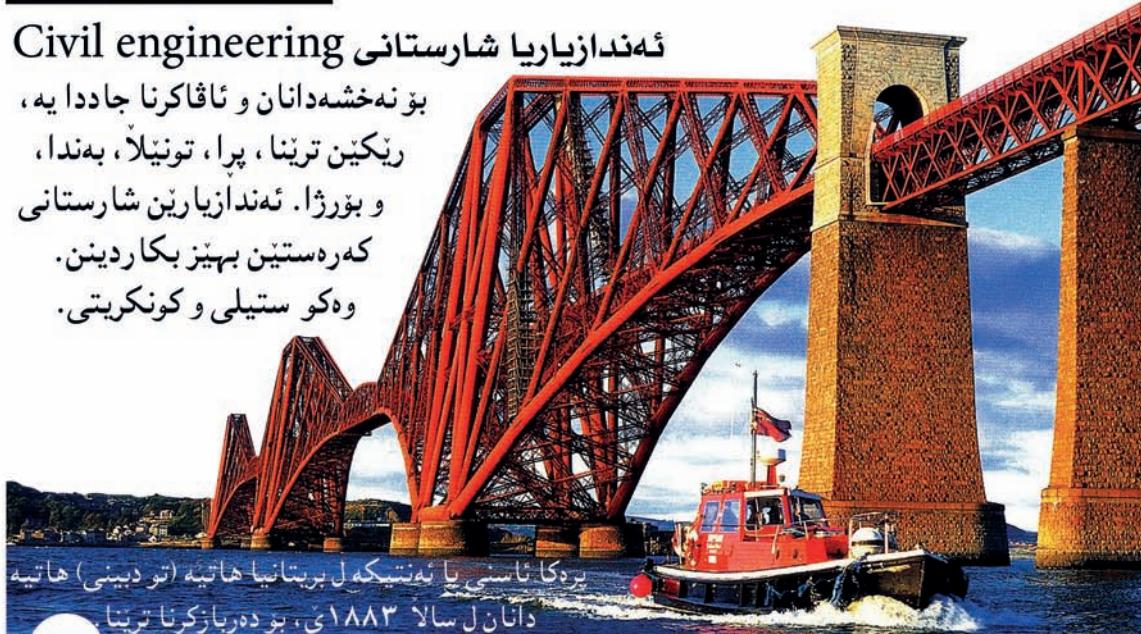
ماددىيەن رەق و بەيىز دەھىئە بكارئىنان دەقى بوارى دا، وە كۆ: كانزاى، پلاستىكى، و دارى. ئەقۇينەيى سالىئن ۱۹۳۰ ئى كىرىكارەكى ئاقاھىيا نىشامە دەدەت، كا چەوال سەر ئاقاھىيەكى بلند كاردەت.

ئاميرىن ئەندازىيارى Engineering machines پارچىيەن ئاميرىا گەلەك جار پىنگىكە گىرددەن ب چەند ئاميرەكىن دى. (وە كۆ د وىينەيەكى دا دىارە) كارگەھەكى با بەرھەمىن ترۇمبىيلا ئەم دېيىنن كۆ ترۇمبىيلى يىلى ل سەرھىلەكى بىرېقە دچن و رۇبۇت يىنى پارچىيەن ئاميرىن ترۇمبىلىلى ئىتكىدەت و بوياغ دەت.

Civil engineering شارستانى

بۇ نەخشەدانان و ئاقاکرنا جاددا يە،
رېكىيەن ترىتىنا، پرا، تونىيلا، بەندىا،
و بۇرۇزا. ئەندازىيارىن شارستانى
كەرهەستىن بەيىز بكاردىن.
وە كۆ ستيلى و كونكريتى.

بۇ كاتانسى يَا تەمتىكەل بىرەتانيا هاتىئە (تو دېيىنى) هاتىئە دانان ل سالا ۱۸۸۳ ئى، بودەربازكىن ترىتىنا.

ئەندازاريا ل ئەسمانى Engineering in space

فەلەكناس ل ئەسمانى (فضاء)، كاردىكەن بۇچىكىرنا سەتەلايتا ئىزىگەھىن (محطة) ئەسمانى. ئەندازىيارىا ل ئەسمانى كارەكى بىزەممەتە، چونكى ئەندازىيارى وى پىيدقى يە گەلەك جلکىن تايىيەت بىكەت بەرخۇ وەكوبەدلا چووب كو با دناقدابىت و هەشقاريا وى بىكەت وەكوباللوونى يې سىك بىيت، ديسا كولاق و دەستتگورك و گەلەكىن دى.

ئەندازىيارىا ميكانيكى Mechanical Engineering
نەخشەدانان و چىكىرنا ماكينا، و پشكىن ماكينا (ئاميرا) دېيىزنى ئەندازىيارىا ميكانيكى. ديسا ئەۋەندازىيارىيە ئەوان ئاميرا دروست دىكت، ئەقىن دكارى دا خراب بىووين.

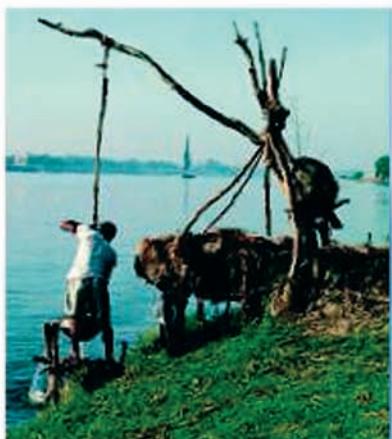
نەخشەدانان ب رىيکا كومپيوتهرى

نەخشەدانان كومپيوتهرى بناشقى (CAD) كومپيوتهرى بكاردئىن زېۋنەخشەدانان گەلەك تشتان، وەك ترۆمىنيلار. كومپيوتهرى دياردكەت كا ترۆمىنيل دى چەوا ھىتە نەخشەكرن و رەنگى وى دى يېن چەوا بىت بەرى بەھىتە بىدوماھىك ئىنان.

۵۸- ئامیرە و كومپيوتەر Machines and Computers

ئامیرە ئەو تىشن يىبن هارىكاريا مە دكەن ژۇئەنجامداナ كاران، ئاميرە يىبن وەكى (مەقەسى) تىشىتەكى ئاسانە. وەكى كومپيوتەرى تىشىتەكى ئالۆزە و بىزە حەمەتە.

ئاميرىن سادە Simple Machines

ئەقان ژى دېيىزلى شادوف (shadoof). ئەمۇ ئاميرەنە ئەقىن دەقندال سەر دەمى جووتىيارىن مىسەرىيەن كەفن دەاتە بىكارئىنان بۆب سەرئىخستنا ئاقى ژ روپىارا و قەگوهاستنا وى بۇناڭ مېرگىن خۆ. گەلەك ئاميرىن وەكى دەرنەفييس و پلايسا ژى، ژ ئاميرىن سادەنە.

كومپيوتەر رىن دەسىپىكى The first Computers

ئەق كومپيوتەرە قەدگەرنە سالىن (۱۹۴۰)يى، گەلەك دەمەزن بۇون (وەكى دويىنى دا)، ئۆددەيەكاكا مەزن بەھەمى دیوارىن خۇقە دەگرت. بەلىنى نەدىشيان بوان كاراپابن ئەقىن كومپيوتەر رىن ئەقرو دەكەن.

كومپيوتەر Computers

ئەو ئاميرە داشت پىيزانىنا (data) دناظىيردانكا (memory) خۇدا كۈم بىكتەت. هەر كومپيوتەرە كى مەزىيەكىن كارەبايى ھەيە كۆئەركىن وى ئەمە هەمى پىيزانىنا (data) بە قەگوهىزىت بشىۋەكىن گەلەك بلەز.

پشکىن كومبيوتەرى Parts Computer

ب رىكا ئەقان پارچىن كومبيوتەرى تودشىي كومبيوتەرى كونترۆلکەرى و پىزانىينا بىكەيە تىدا و ژى دەرىيىخى.

1. مۇنىتەر Monitor

شاشا كومبيوتەرى يە كۈپەيىف و وينا نىشان ددەت.

2. مشك و تەختە Mouse and keyboard

ئەقە ژى بۇنىيىسىنا پەيچا د كومبيوتەرىدا دەھىتە بىكارئىنان.

3. سكانەر Scanner

ئەركى قى ژى گەورىنا نەخشەيا و وينەيا بۇ دەيتا (data) د كومبيوتەرى دا.

4. چاپكەر Printer

ئەقە ژى پەيىف و وينا كويى دەكت ژ سكرينى (شاشى) بۇ سەر كاغەزى.

ئاميرىن ناف مالى Machines at home

وەكۇ باقتىكمەرى گلىشى (vacuum cleaners)، ئاميرى جىك شويشتىنى و گەلهك ئاميرىن دى يىن پىيدىشى بوناف مالى و باخچىن مالى. هەميا ژى مۇتۇرەك دناشدا هەي داكوبىشىت ھەمى ئاميرىن وى بىيخىتە دكارى دا.

ئاميرىن ئافاكرنى Construction machines

تودشىي گەلهك ئاميرىن ئافاكرنى ل سەر جەھىن ئاقاھيا بىنى كۆكونىن مەزن ل ئەردى دەكەن و كەرسەتىن مەزن ژ جەھەكى بۇ ئېيكى دى بىبەن.

۵۹- ته‌له‌قزیون و راگه‌هاندن Television and Media

ته‌له‌قزیون، رادیو، روزنامه، گوخار، و ئەنترنیت ھەمی پشکین راگه‌هاندنی نە. بۇمە دەنگ و باسا، و پىزىنپىنا و دلخۇشىا قەدگوھىيىن.

Teh-leh-qazion

بىزەر، وينەگرى كامىرى، ئەندازىيارى دەنگى، دەرھىنەر، و بەرھەممىنەر، ئەقە ھەمى بەرنامىيەكى ته‌له‌قزبونى پىك دىن. بەھرا پەر ژېرناما (پروگراما) د ئۆددەيەكىقە چىدكەن، دېيىشنى ستوديو (studio).

Newspapers

ب ھزارەها رۆژنامەيىن ناخۆيى و نەتهوھىي و نېش دەولەتى (جىهانى) رۆژانە دەھىنە چاپكىن. ديسا گۇفارىن حەفتىيانە و ھەيقانە ژى يىئن ھەين دەگەل سەدان باھەتىن ژىك جودا.

نىشىپىنا دەنگ و باسا Writing the news ئەو كەسىن دېفچۇونا دەنگ و باسا دەكەن دېيىشنى رۆژنامەقان (journalist). رۆژنامەقان ئەملى تىشتى تو ماردى كەن ئەقى خەلک دېيىشىت و ل دېقرا گوتارەكى ل سەر دەقىسىن و ل رۆژنامەيەكى دەھىتە بەلاقىرن تاكۇ ئەم بخويىنин، يانزى دى بىتە رىپورتاژەك بۇ تەلەقزىونى دابىيىن.

Radio

ژ ستوديو يەكى پىك دىيت (وھ كود وىنەي دادىار)، بىزىر دئاخفيت بۇ مايكروفونا. ئەو كەسىن بەرامبەر كونترۆلى گۇھدارىن ئاخفتىكەرى نە.

Advertising

تۇدشىيى ب سەدەھا رىيكلام رۆژانە بىيىنى. رىيكلام بەرھەممەكى يان خزمەتەكى ژلايىن هەندەك كومپانيا كۆپىشكىيىسى مە دەكت بۇ مە دەدەتە نىاسىن. كومپانى ژى دى پارەيەكى دەتە رۆژنامى يان تەلەقزىونى يان گۇفارى، هەتا رىيكلاما وان دەھىتە بەخشىرن يان بەلاقىرن.

Multimedia

ئازىكى گەلهك جۈزىن ميدىيائى (راگەهاندىتى) پىكىفە. وەكوسايىتىن ئەنترنېتى. ئەقسايتىن ھەھمى پەيىش و وىنەيَا و دەنگى و لقىنا وىنەيَا پىشكىيىسى مە دەكەن.

۶۰ - گهه‌هاندن Communications

تله‌فون، تله‌فزيون، راديو، و ئەنترنېت، رېكىن ژىك جودانه بۇ گهه‌هاندى دنا قىبىرما مروقان دا. ئەم دشىيەن دگەل ئىك باخقىن و پەيشا بۇ ئىك و دوو بەننېرىن و ديسا وينەيا و دەنگا هەرچەند ئەم ژىك دویر بىن.

Telecommunication (تيليكوم) (تيليكوم)

(گهه‌هاندنا تليگرافى يان تله‌فونى)

تله‌فزيون، راديو، تله‌فون، و ئىيمىل (e-mail)، دېيىزنى تيليكوم (telecom) كوناما دهنىيرن بۇ جەھىن گەلەك دویر. ئەو نامە دى بىزىكا كېيلىن بن ئەردى هيئىه قەگوھاستن، يانزى بىزىكا راديوبي، يان ئەرىيەلى، يان سەته لايتا.

گهه‌هاندىن ساده

Simple Communication

ئەقىن خوارى ھندهك رېكىن سادهنه كوتودشىي ناما خۆيان دەنگى خۆبگەھىنى بىنى ئاخقتن.

- سيمافور Semaphore

بكارئىانا دوو ئالايا (flags)، ئەقىن ھاتىنە چىلاندىن ل دوو جەپىن ژىك جودا دا بۇ دياركىدا پىتا.

- مۆرس كۈود Morse code

سيستەمەكى پىكەراتىيە ژ ھندهك خال و بىرگا بۇ دياركىدا پىتا.

- پۇفكىرنا دىكىلى Puffs of smoke

پۇفكىرنا دىكىلى ئاگەكى ديار دكەت بۇ قورتالكەران كا جەپى وى كەسى د مەترسىي دال كىفەيە.

- ھىمامىي زمانى Sign Language

بىدەستى دەپىنە بكارئىان بۇ ھارىكارىا مروقىن كەر، ئەقىن گۆھل تشتى نەبن.

رادیو Radio

ئەو دەنگىن تە گۆھەلىٽ دىن ل سەر راديوىيەكى ئەو دەنگن يىن بىرىكا ھەواي وەكوبىتلا دەھىتە قەگوهاستن. راديو دشىت پىتلىن راديوىي راگرىت بىرىكا ئەرىبەلى (aerial).

پىزانىن بىرىكا رۇناھىيى Information by light

پەيف، وينە، و دەنگ گەلەك جارا دەبنە چەند رەنگەك درېيا قەگوهاستنى دا ژ جەھەكى بۆ جەھەكى دى. ئەق رۇناھىيى دى ھىتە قەگوهاستن دناۋىھىلەكى تايىھەت دا دېبىزىنى كېبلىن فايىھەرلىن تايىھەت (optical fibre cables).

تەلەفون Telephone

ھەر تەلەفونەك دەنگى تە دگۇھىرت بۆ چەند ھىما يەكان (signal) كور بشىن وەك كارەبايى بەھىتە قەگوهاستن، يان وەكوبىتلىن راديوىي، يان رۇناھىيى. ھندەك تەلەفونىن موبایل (mobile phone) ھەنە تو دشىنى تىدا (e-mail) بەنیرى بۆئىكى و ديسا بەردى خۆ بدەيدە سايىتىن ئەنتەرنېتى زى.

ئەنترنېت The Internet

تۈرەيدە گەلەك مەزنە ژىيىكە گىريدا نا ملىونەها كومپىوتەرا چىيويە. ئەقە ژى بۆھنارتىن (e-mail)، ئانكوهنارتىن نامە يىن كارەبايى (ئەلەكترونى) و بەردى خۆدا نا ئەو سايىتىن هاتىنە كۆمكىن د كومپىوتەرى دا.

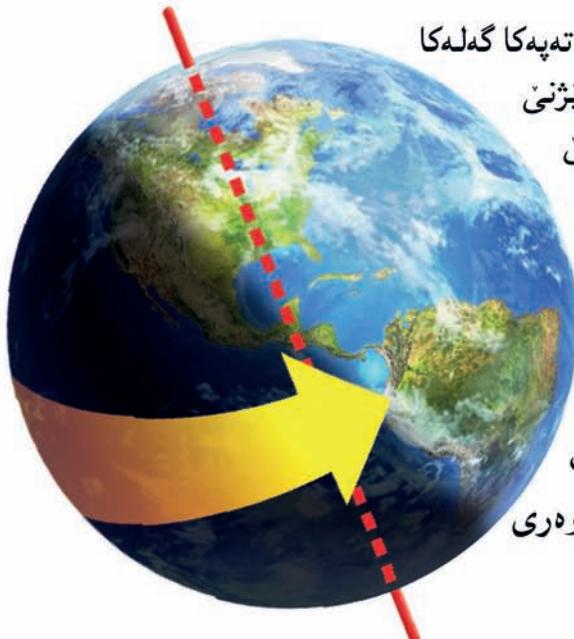

تەلەقزىيون و فيديو Television and Videos

پەيشا فيديو (video) ئانكوهنارتىن وينە. تو دشىنى بهرى خۆ بدەيدە فيديولى ل سەر تەلەقزىيونى يان سكربىنى كومپىوتەرى. ئەو وينە يىن دەھىنە قەگوهاستن بۆ فيديولى تو بىرىكا كاميرى دىگرى.

٦١ - ههسارا مە Our Planet

ئەرد ئەو ههسارە (كەوكەبە) ئەۋائەم ل سەر دژىن. تەپەكا گەلەكا گەرمە و ژ رویەكى پەق و بېيىز پىيىك دىت، دېيىزنى (Tiyekl) (Crust). ههسارا ئەردى دناڭ قالاھىيى دا (ئەسمانى) دەھىتە قەگۇھاستن.

لىك زقرينما ئەردى Spinning Earth

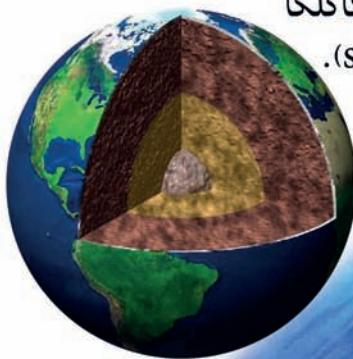
ئەرد ھىدى ھىدى ل دور خۆ دزقريت ھەر رۆزى جارەكى. ئەو ھىلا ئەردىل سەر دزقريت دېيىزنى تەوهەر (محور axis). دوماھىيىن تەوهەرى دېيىزنى جەمسەرپىن ئەردى.

رويى ئەردى The Earth surface

حەفت پارچىن مەزن يىن ئەردى ل سەر روبيى ئەردى ھەنە. دېيىزنى كىشىدەر (continents) كۆئىك ژ سى پشکىن ئەردى دگرن. ئەڭ ھەر دوو پشکىن دى ژى ئۆقيانوسىن ئاقى نە.

زناڭ ئەردىدا Inside the Earth

تىيىكلەن ئەردى گەلەك يېنى لاوازە. دىن دا ژى چىنەكى گەرمىيە، و لەيشرا كەقىن حەلبىانە دېيىزنى قەپاڭ (mantle) د نىقەكى زىيدا دېيىزنى نافكى يان كاكلەكى (solid core).

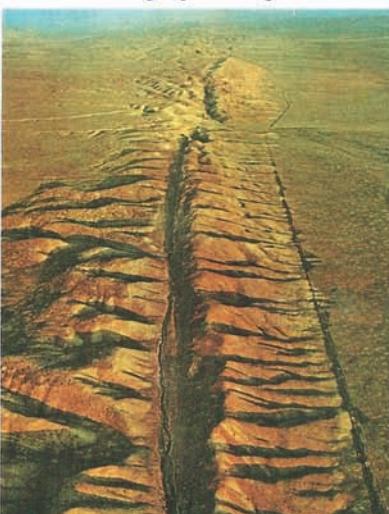
تاقیکردن Quiz

بەردى خۆبىدە بەرىپەرىن هەسارا ئەردى، پاشى ئەۋپارچە وىئەيىن خوارى بۇ جەھىن وان دەست نىشانكە بۇ مەرەمەن وى يىن تايىھەت.

شەقبوونا تىشكىلى The cracked crust

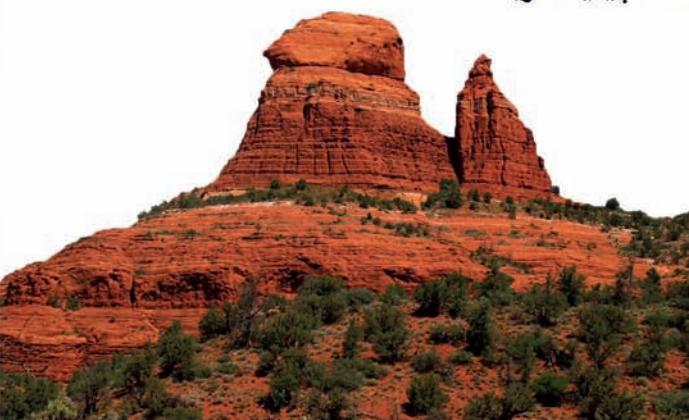
تىشكىلى ئەردى دەيتە شەقكىن بۇ گەلەك پارچىن مەزن دېيىزى سىينى (plates). ئەوان دەرزا ئەقىن تىشكىلى دېيىزى خېچىن خەلمەت (fault lines). هېزيانا ئەردى

(Earthquakes) و (volcanoes) قۇلkan گەلەك جاران چىدىن ژ ئەگەردى هندى كو ئەۋ سىينىن (plates) كەفرىن مەزن پىكىۋە هوپر دىن و كارتىكىرنى ل سەر تىشكىلى ئەردى دەن.

چيا و گەلى Mountains and valleys

بەھرا پترچيا ژ هندى چىدىن دەمى كەفرىن مەزن دەينە پالدان ژېھر ئەولقىنىن ل سەر تىشكىلى ئەردى روپ دەن ژ ئەگەردى هەوايەكى بەيىز، رابوونا روپيارا و سەھۇلا بەفرى ئەقا چىايا دىرىت.

٦٢ - قۇلكان و ھەزىيانىن ئەردى Volcanoes and Earthquakes

ئەو ئەردى ل بن پىين تە وەسا دىارە گەلهك يىن رەقه، بەلىنى ل ھندەك جەها يىن لاواز و پەقى يە.
ل و ان جەhan قۇلكان و ھەزىيان چىدېن.

رەزىيانا بەرىن ئاڭرى
ئەو تىشتىن گەرم يىن ژ قۇلكانا دېشىن ژ بەر و كەفرا،
دېيىشنى بەرىن ئاڭرى (lava). ھندەك جار ئەق بەرە
وەكوروبىارەكى بلەز دچنە خوارى و تودى وى ھزرى
كەى روپىارەكى گەرمى سۆرە.

قۇلكان ھندەك جارال چىايىن شىيۆي قوچەكى (cone-shaped mountain) روى ددهن.
ئەو قوچەكىا چىاى ژ كەفرينى ئاڭرى يىن گەرم چىدېن ئەقىن دېنە ئەگەر ئى قۇلكانا وى.

چىايى (St. Helens) ئاڭرەك و
دويمىلەكا مەزن ژى پەشى دەمى پەقىينا
قۇلكانا سالا (١٩٨٠) يىن.

قۇلكان Volcanoes

مەگما (magma)، ئانكۇ ماددى بەرى يىن
حەلبىاى، ل بن تىيقىكلى ئەردى يە. ھندەك جارا دېقىن و
ژ تىيقىكلى ئەردى دەركەقىن، دېيىشنى (قۇلكان). ژ ئەگەر ئى ھندى
گەلهك خۆلەمیش و گلىش ژى ژى دېشىن.

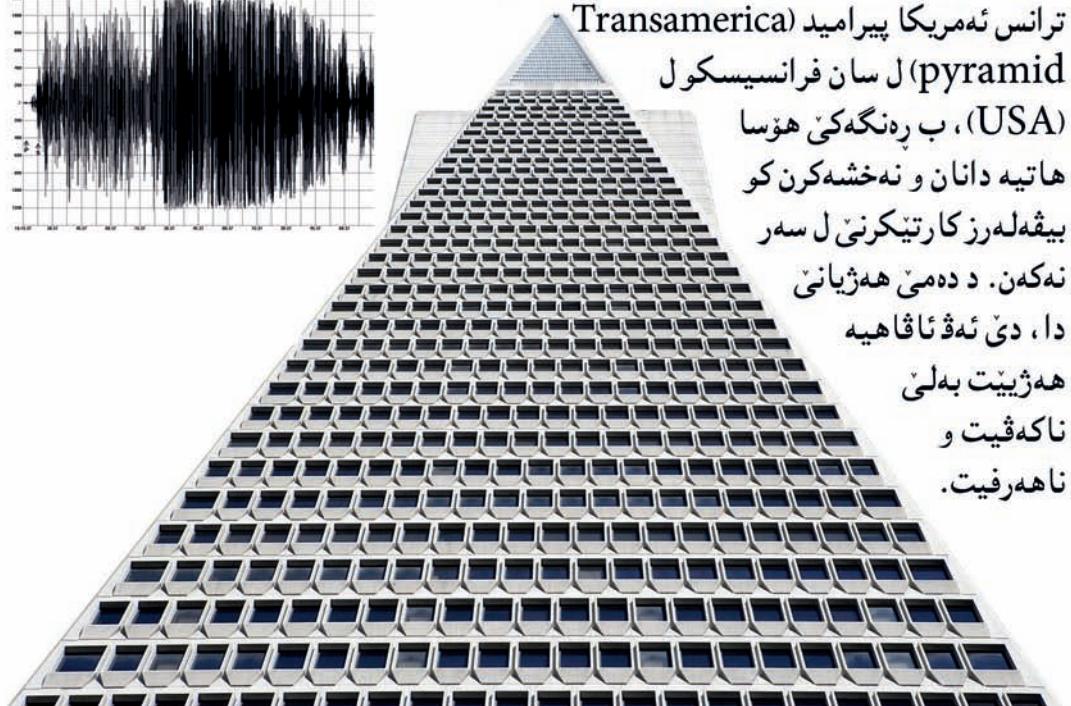
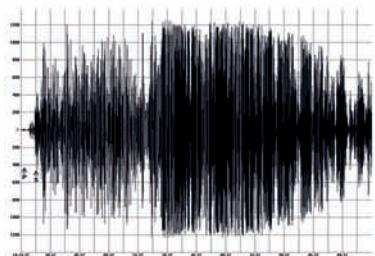
ڦولکان و ههڙیانین ئەردی

بیشهلهرز Earthquakes

دەمی دوو پارچیئن تیقکلی ئەردی، ژجم-دچن و هەر پارچەیەک بۆلا یەکی، ئەرد دەهڙیت ژجهەکی بۆئیکى دی دیپېشنى بیشهلهرز، کو دبیتە ئەگەری پارچە بیون و شەقبۇنا ھندەک ئەردا و خراپکرن و شکاندنا رىك و ئاقاھيا.

ئەو جەھین ب تەناھى دەمین

(Vesuvius) ڤیسوبھیوس
باژیئری رومانی پومپھی (pompeii)
دخولیی و ھربیو دەمی ڤیسوبھیوس ل سالا (79) زایینی پەقى. گەلهک مروۋ ئەقین ل باژیئری پومپھی د ژیاين ھاتنە کوشتن و بونە قىئر دناڭ ئاڭر و خولیي دا.

تسونامى (tsunami - soo - naa - mee)

٦٣ - كەقرو بەرماوىن جانەوەر و دار و درەختا Rocks and Fossils

كەق (Rock) بەشىنى دەرقە يىت رەقى تىشكىلى ئەردى پىيڭ دىنيت. كەق بەنگە كى نورمال دەھىتە قەشارتن دېن ئەردى دا، بەلى تۈدشىي بىبىنى دناۋچىيا ول بەرلىقىن دەريا.

جۇرىن بەرا (كەقرا) Types of rock

كەق بەنگە كى رەنگىن جۇرا و جۇر و نەخشىن ژىيىك جودا دەھىنە دىتن. سى رەنگىن سەرەكى يىين كەقرا ھەنە:

١- ئىگنیوس Igneous

دەمى بەرپىن مەگما magma يىين گەرم و حەلیايى رەق دېنەقە دروست دېن.

٢- ميتامورفيك metamorphic

ئەۋىزى جۇرە كەقىدە دېن ئاخى قە كۆ يىن گەرم بۇوى و حەلیايى و دناۋچى ئاخى دا جەن خۇيى گىرتى.

٣- سىدىمېنتارى sedimentary

ئەقە زى ژ چىنин رەملى پىيڭ هاتىيە، و هەر وەسا تەقنى، يان ژ بۇونە وەرپىن دەريايى.

بەرپىن رەملى sandstone

كەقىرى سىدىمېنتارى يە. ژ ھندى چىتسویە دەمى چىنېت رەملى ماینە پىيڭقە بۇ دەمە كى درېز، ل سەرلىقىن دەريا، ئۆلۇرا (ulura)، ھەرودسا دېيىزنى كەقى ئايەرس (Ayers).

مەزنىتىن بەرپىن رەملى دەكەقىتە ئۆستۈرالىيا.

- ئۆلۇرا (ulura)، (٣٤٨) مىترا (١١٤٠) پىيىا يىن بلندە ل سەر ئاستى ئەردى. باران و بايىن بەھىز ئەق رەملە ل سەر ئىيىك كۆمكى بە هەتا بۇويە كەقە كى مەزن وەك چىايەكى.

جایهنت کۆزوهی The Giants' Causeway

هندەک کەفرین ئەنتىكەنە ل (ئيرلەندا) کو دېيىزنى (The Giants causeway). زە كەفرین (ئيگنيوس) چىبۈويە دېيىزنى باسۇلت (basalt). كەفرین پرت پەت بۇوين و هندەک شىۋازىن تايىھەت ژى پەيدا بۇوينە وەزارەها بېرىھىيەن باسۇلت ژى دەركەفتىنە.

كانزا (معدن Minerals)

كەفرىي ژەندەک ماددەيا پىك ھاتىھ دېيىزنى كانزا (معدن). هەر كەفرەك ژەندەک جۇرىن تايىھەت يىن مەعدەنى پىك ھاتىھ. - كانزايەكى دېيىزنى ئاگىت (agate). ئەگەر تو بشكىنى و بەرى خۇ بدەيە ڙناقدا دىي بىنى ب چەند رەنگىن ژىك جودا نەخساندىھ.

بەرماوین جانهومرو دارو درەختا fossils

فۆسل (fossils)، لەشى ئەوان دار و بار و جانهورانە كوبەرى مليونەھا سالان ل سەر ئەردى دىيان. وەختى مەرين لەشى وان ھاتە نخافتى لىبن ئەردى و بەرە بەرە بۇونە كەفر.

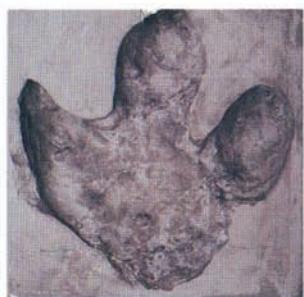
تريلوبيتى كەفرى
Trilobite fossil
(جوړه داره که)

شەيتانزۇكى كەفرى
Ammonite fossil

تەقىپىرلىكى كەفرى
fossilized spider

شويىن پى ل سەر كەفرا footprints in rock
ئەقچى پىيە ژى يىن چىبۈوين شويىنا پىن جانهورىن بەرى مليونەھا سالان و ئەۋىزى يىن بۇوينە پشکەك ژەقى.

٦٤ - ماددین ئەردی Earths' materials

دناۋىبەرۇ كانزا يىئين ئەردى دا، گەلەك ماددین ب مفا ھەنە، وەكۈمىتال و گەوهەرى. ديسا گەلەك سۇتەمەنى ژى وەكۈرەزى و نەفت دناۋى ئەردى دا ھەنە.

دېيىشى كانزا يىئين كەرسىتىن خاۋ (المعدن الخام - ore).

ميتاب (كانزا) Metals

ئاسن، ئەلەمنىيۇم، وەمس (نحاس)
ژ جورىن كانزا نە. بەھرا پىتر
ژ كانزا يان دېقىن و درۇن.
ئەقە ژى ژنهزادا ھندەك
كانزا يان پەيدا بۇويىنە،

دەرىخىستنا ميتالى (كانزا) Getting metals out

كەرسىتىن خاۋ پىدىقى يە بەھىتە
گەرمىرنەن هەتا باش كەل بىت.

دېيىزىنە قى كىيارى (smelting). ھندەك جارا
كارەب دەھىتە بكارئىنان ژ بۇگەرپىنا كەرسىتىن خاۋ.

كەوهەر Gems

ھندەك كانزا دناف كەفرا دا ھاتىنە دىتن وەكۈپارچە
شويشە كا جوان و رەنگا و رەنگ، دېيىزىنە كەوهەر. بەرى
سەفيرو ياقوت و دايىمۇند (ئەلماس)، جورىن گەوهەرىنە.

بكارئینانا ڪانزاي Using metals

ڪانزا ماددەيەكى ب بوھايە و گەلهك تشت ژى چىدېن ژوان:

١. ئاسن (iron)

ڙكه قىدا و بهرى هزاران سالان، گەلهك چەك و ئاميرىن دەستى ژى ھاتىنە چىكىرن.

٢. مس (copper)

ڪانزايەكى قاوهىي يە، كىتيلىن كارهېي و پارىن ئاسنى (coins) ژى چىدەكەن.

٣. ئەلەمنىقوم (Aluminum)

ڪانزايەكى تەنكە؛ دھىيەتە وەرپىچان وەكوبەكەرەكى بۇ چىكىنا فوبىلىن لىيانا خوارنى (kitchen foil)، ئانکو كاغەزا مسى يَا تەنك ئەقا دداننە سەرقازانا داكوھەلما خوارنى بھىتە پاراستن و خوارن باشتىر بھىتە كەلاندن و نەرمتو ب تامترلى بھىت.

بكارئینانا گەوهەران Using gems

گەوهەر بۇ جوانكارىيى ب رېنگەكىن ھۆسا چىدەكەن كوب برسقىن.

ھندەك گەوهەر ئىن دېرىي بۇ ھندەك سىنەتىن گزىنگ دھىنە بكارئىنان.

ژ (ياقوت) اى تىشكا لىيەزەر (Laser light) ژى چىدەكەن، و ژ

ئەلماسى رەق ژى ئاميرىن كونكرىنى چىدەكەن.

دەرئىخستنا رەزىي Coal mining

رەزىي ژئوان دار و درەختىن كەقىن پەيدا بۈوينە ئەقىن بەرى مiliونەها سالان دىزىان. بۇ سۆتتى دھىنە بكارئىنان ل

ويستىگەھىيىن كارهېي و مالا.

رەزىي يَا ھاتىيە دىتن دناظ

چىنىيىن ستورى دال بن

ئەردى ۋە.

دايمۇند (ئەلماس) Diamond

۶۵ - ههوا و بهرگی وی Air and Atmosphere

تونهشی بیینی، دهستنی خوبکه بیی، یان بیهنه که بیی، بله ل دهور و بهری ته بیی ههی. چینه کا ستورا بای یا ههی ل رهخ و رویین ئه ردی، دبیزتني بهرگی ئه ردی.

بوجى ئەم پىدىقى ب هەواي نە؟

بىي ههوا، مروقۇ دار و درەخت و جانەوەر نەشىن ل سەرئەردى بىزىن. هەوا ژ چەند گازە كا پىك دىكت كو جانەوەر پىدىقى هەناسى يە و دار و بارا ژى بكاردىن بۇ دروستكىرنا خوارنا خۆ.

مەزبۇونا هەواي

دەمىي هەوا يان با گەرمەترلى دەھىت، مەزنتىرىلى دەھىت و پتر قالاتىيى تىزى دىكت. ژېھر ھندى دەمىي بالۇنى تىزى ھە وايى گەرم دىكت بەرەف ئەسمانى قە بلند دېيت.

ديسا قەنینى گازى (غازى) د باسكتىتا بالۇنىدا بەرددەرام هەواي گەرم دىكت دناڭ بالۇنى دا.

پىسبۇونا هەواي

ترۆمبىيل، پاس، بۇيلەرتىن گەرماتىيى، و كارگەھ، ئەقە هەمى دېنە ئەگەری پىسکىرنا هەواي. گاز و دىكىيل ژ ژىيەرەرن پىسکىرنا هەواي نە.

ھندەك گاز ژ كارگەھا (factories)، دېنە

فاكتەری بارانا ترش (acid rain)، ئەوا

دبىتە ئەگەری كوشتنا دار و بارا.

بهرگى ئەردى يى هەواي

Earths' atmosphere

ئەڭ تىيىكلە ئەردى دپارىزىت بۇزىيانى. پاراستنا ئەردى دىكت ژ تىشكىن ب زيان و زيان بەخش وە كوتىشكى رۇزى و ياخالاتىيى. ديسا ئەردى دەھىليت گەرم.

Gases in the air (بای) دا

ئههواز چهند گازه کین ژیک جودا و دناف ئیکدا تیکه ل کری پیک دیت. ئهه هنده ک ژفان گازا بکار دینین بتو چهند کاره کین تایبهت.

۱- ئوكسجين Oxygen

ئوكسجين ریزا (ئیک ژ پینجی) ئانکو (۱/۵) ژ ههواي پیک دینیت. چ تشت ناهیئنه سوتون بیی ئوكسجينی. ئانکو ئه گهر ته ئوده يه ک فالاکر ژ ئوكسجينی، ئاگر تیقه ناهه له بیت.

۲- نايتروجين Nitrogen

ریزا وی ژ هه می گازا زور تره دناف ههواي دا (سی پشکن)، دهیته بکارئینان بو کیمیا کرنا سرو شتی fertilizers.

۳- هيلیوم Helium

بو تریکرنا بالونی، چونکی هيلیوم سقکتره ژ ههواي.

۴- دایوكسیدا کاربونی Carbon dioxide

دهیته بکارئینان ژبو بلقکرنا فه خوارنین بلقدار.

۵- نیون Neon

ئهقه ژی دناف لووله کین (نيونين) کاره بی دا دهیته بکارئینان، ژبو پهيدا کرنا روناهیئي.

Thinig out

هندی توب سه رکه قی يه ئه سمانی و ژ دویری ئه ردی بکه قی، ههوا تهنکتر و تهزیتر لی دهیت و ههنا سا مرؤقی ژی کور تترلی دهیت. ل دویماهیئی، ههوا نامینیت. د دهیت ده می دا تویی ل بوشایی يان فالاھیئی space.

ل سه ری چیا یئن بلند چینا باي يا تهنکه. ژبه ر هندی پییدقی يه ئه و که سئ ب سه ر جهیئن هو سا دکه قیت ئوكسجينی زیده دگه ل خوبی بهت.

۶۶- ئاق Water

ئاقل هەمى دەورو بەرین مە ھەيە. وەکود روپىار و دەريا دا ئەم دېيىن، ل ئەردى ول ھەواي ژى. ئەم ئاقا روپىارا ولبن ئەردى، ئەقا ز كانيكا دزىت، قەد خۆين و خۇپى دشۇوين و ھەمى تشتا ژى بى دشۇوين. ئاق دگەھته مالىيەن مە بىرىكا بورىيەن ئاقى.

دەريا و ئوقیانوس Seas and Oceans

دەريايىن ئەردى و ئوقیانوس تىزى ئاقن. وەکوبەرى نوكە مە ئاماژە پىتى، دوو چارىكىن ئەردى ئوقیانوسىن ئاقىنە و ئەقە ژى گەله کە.

بەفر (Ice) دەمى ئاق گەله ک تەزى دېيت، دېيتە (جەممەد - بەستى) بەستى يارەقە، هەر وەختە كى گەرمى ل بەستىي دا جارە كا دى دى بىتە ئاق. ژېر حلېياتيا بەستىي، خەلکەك يارىيەن خلىساندى ل سەر دەكەن.

ئاقا ب خوى Salt water

تەج جار تام نەكىرە ئاقا سوپىر؟ گەله کا سوپىرە. مەۋەق دشىن خوى ژېر لېقىن دەريايىن سوپىر كۆم بىكەن پاشى لېقىن دەريايىن ھشك دېن. ئاقا باران و روپىارا نەيا سوپىرە. دېيىزەن وى ئاقى ئاقا زەلال (شىرىن) fresh water.

ھەلم Steam

دەمى ئاق گەله ک كەل (گەرم) دېيت، ھەلم ژى دېچىت و دېيتە گاز. دەمى ھەلم تەزى دېيت جارە كا دى دېيتە ئاق.

خۇلا ئاڭى The water cycle

ئاڭـاتن و چوونى دىكەت ل ھەمى جەيىن وەكۈنىقىانوس، ھەوا، ئەرد و روپىارا.

١- ئۆقىانوسس (oceans).

ئاڭـز ئۆقىانوسا و ئەردى دېچىتە ناڭـھەواى.

٢- عەور (clouds)

دەمى با تەر دېبىت و د تەزىت، ئاڭـدىيىتە عەور.

٣- باران (Rain)

پاشى ئەو ئاقا عەورا دېبىتە باران و ژۇردا دەھىتە خوار بۇ ئەردى، دىسا ئەگەر ئاڭـگەلەك تەزى بۇو، دى بىتە گۈلۈوك يان بەفر.

٤- جۆگەلە (Streams)

ھەندەك بارانىن بەيىز و دېۋار دېبىنە جۆگەلە يان زىرگاڭـل سەر ئەردى.

٥- روپىار (Rivers)

ئەو ئاقا جۆگەلا (مستنقعات)، دى چىتە سەر ئۆقىانوسا ب رېكا روپىارا.

ئاڭـ و بىياڭـ وى Water and Landscape

ئەقدەرىيەندىدا كۆپر (وەكۈد وىنەى دا) ل سەر روپىارى كولورادو (Colorado River) ل

و يالىيەتىن ئېكىگرتى (USA) يا چىبۈرى ژ ئاڭـا بارانا. ئاڭـبەرە بەرە دنაڭـ كەفرا دا چووپە خوار و قولەك يان دەرىيەندەك دنافدا پەيدا كىريه.

ئاڭـا قەخوارنى Water for Life

دار و درەخت، جانەودر و مەۋەققىپىدۇقى ب ئاڭـى نە بۇزىانا

خۆ. دار ئاڭـى ژ رەھىن خۆ قەدەخوت.

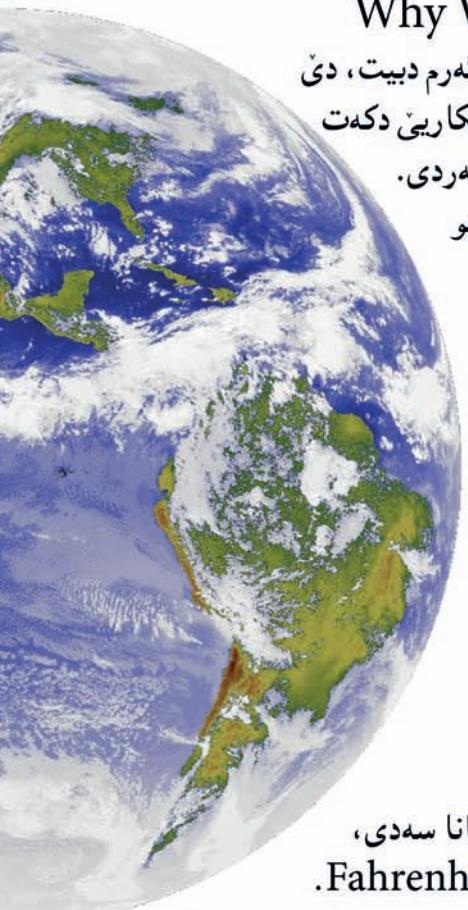
- فيل ھەمى رۆزى دېچىتە هەندەڭـ ئاڭـى و ب رېكا دەنە خۆيا درېزى قەدەخوت.

۶۷ - سهقا، کەش و ھەوا Weather

ئەقروکە سەقايانى چەوايە ؟ رۆژە يان عەورە، ھشكە يان بارانە، باينى كەله يان يىن تەزى و ساپە ؟ سەقاى كارتىكىنا خۇل سەر كار و بارىن رۆژانە يىن مەرۆقى ھەيە. ژېمەر ھندىي یا فەرە ئەم دەنگ و باسین سەقاى بىزانىن.

بۇچى سەقا پەيدا دىيت ؟ Why Weather happens?

سەقا پەيدا دىيت دەمى رۆژ ھەواي گەرم دەكت. دەمى ھەوا گەرم دىيت، دى ھېيتە قەگوها ستىن ل دەور و بەرىن تېقلى ئەردى. سەقا ھارىكاريى دەكت بۇبەلاق كرنا گەرم و سەرمایىن ل ھەمى رەخ و روپىن پارچىن ئەردى. ھەوا الدور ئەردى دىزقىت، ھەوا بارانى پەيدا دەكت، دىيت تو عەورا بىينى ل دور بەرگى تەپا ئەردى (ب رىكا ئەنترنىتى).

پەيچىن سەقاى Weather words

- تىشىكا رۆژى sunshine

گەرماتى و رۇناھىيى دەدەتە مە. ھەواي گەرم دەكت و ئەردى ھشك دەكت.

- عەور clouds ژ چىكىن بارانى يىن هوپىن چىدبىن. عەورىن تارى نىشانا هاتتا بارانى يە دەدەتكى داھاتىيى نزىك دا

- پلا گەرمىي Temperature

بۇ پىشانى گەرمى و سەرمايىي يە، يان ب رىكا پىشانى سەدى، سىلسىيوز (celsius)، يان ژى فەھرەنھايت (Fahrenheit).

- با wind ئەۋىزى دوو جۇرن، باينى ھىدى و سقك breeze و باھۆز gale.

- باران Rain چىكىن ئاقىن نە ژ عەورا دەھىنە خوار بۇ سەر ئەردى. بارينا (ھاتتا) بارانى گەله كا ب مفایە بۇزىيانا ھەمى بۇونەودرا.

بەفر snow ژ پىرىيىن بچويك يىن بەستىيى چىدبىت. شىينا بارانى دەھىت ئەگەر سەقا گەله كى يىن سارىيت.

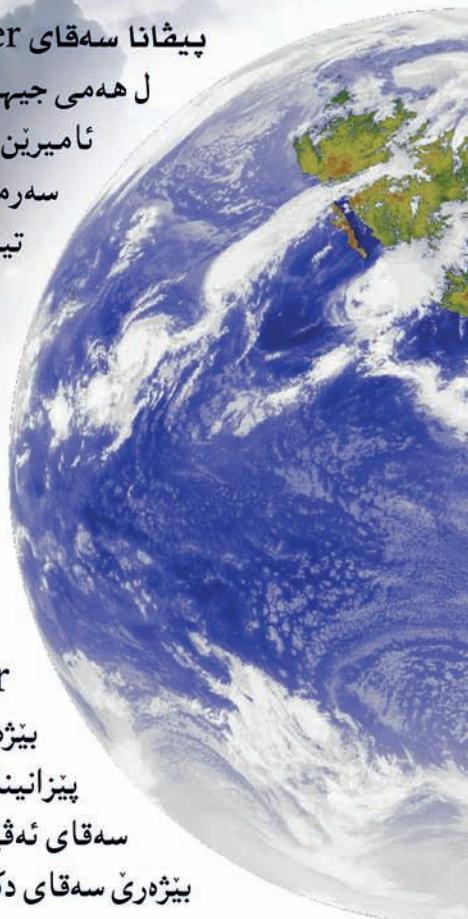

عەور و باران Clouds and rain

عەور ژ چپکىن بارانى و لىيىكىدا نا وان پېتىگە پەيدا دىن، يانزى ژ پارچىن بچوپىك يىين جەممەدى. ئەقە ژى ژئەنجامى تەرىپۇونا ھەوا يەه. گەلەك جارا دەمى عەور پەيدا دىن راما نا هەندى دەدەت كوباران يان سەقا يايى خراب نىزىكە بەھىت.

پېچانا سەقاى Measuring weather

ل ھەمى جىھانى و يىستىگەھىن سەقاىي weather stations يىين ھەين. ئامىرىن پېچانى يىين تايىمەت يىين ھەين وەك پېچانا گەرماتى و سەرمایى، ھاتنا بارانى، لەزاتىيا باى و ژمارا دەمزمىرىن تىشىكا رۆزى.

دەنگ و باسىن سەقاى Forecasting the weather

بىزەرلى سەقاى دى بەرى خۆ دەته ئەوان
پىزانىندا ئەقىن دگەنە وى ژ و يىستىگەھىن سەقاى و ئەوان وىنەيىن سەقاى ئەقىن ئەو ژ سەتلەلايتا سەقاى وەردگىت. كومپىوتەر ھارىكاريا بىزەرلى سەقاى دكەت بۇ پەيدا كىندا پىزانىننىن پىدقى يىن رۆژانە ل گورە سەقاى.

برىسى و رۇناھىا وى Thunder and lightning

باھۇزا بىرسىكدار (thunderstorm)، رويدانەكى سروشتىا گەلەك دراما يى و سەيرە. رۇناھىا بىرسىي (lightning) چىدىيىت دەمى كارەب دناظ عەورەكى دا خۆ ژوردا داهىلىيە ئەردى. ئەقە ژى دېبىتە ئەگەرى گەرمكىندا ھەواي و پەيدا بۇونا دەنگەكى بلند، دېيىزى بىرسى thunder.

٦٨ - سهقا و وهرز Climate and Seasons

ئانکو سهقا و هەوايىن ھەمى سالى. وەکو سەرمايا زفستانى و گەرمى ھاقىنى.

دەقەرین سەقاىي Climate zones

سەقا دەھىتە گەھرىن لە دەھىتە جەھى ، و دەھىتە ھەندى كا تو دەج و درزى سالى دا دەزى.

١. دەقەرین گەرم Tropical regions

بايەكى گەرم ل ھەمى دەمەن سالى ھەيە، و رۆزانە باران ژى دبارن.

٢. دەقەرین نېزىكى هيلا نېقە كا ئەردى (شىھە الاستوا، sub-tropical) ل قى دەقەرى ژى ل ھەمى سالى بايەكى گەرم دەھىتە، بەلى و درزىن ھشك و يېن بارانى ژى ھەنە.

٣. بىابان (صحراء Desert)

بەرددوام ھشكە. ب رۆزى گەلهك گەرمە و ب شەقى ژى گەلهك سارە.

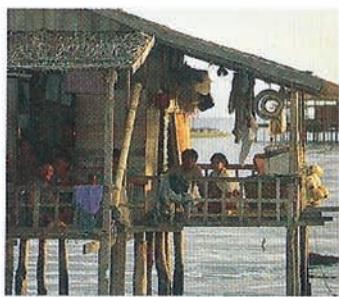
٤. temperate areas ھاقىنەن وان دگەرمن و زفستانىن وادى سارن و ھندهك جارا بەفرى لى دبارن.

٥. چيا mountain ل سەرپىن چىايى سارە و ھندهك جار دگەل بايەكى بەھىز دگەل باران و بەفرى.

٦. ھەریمەن جەمسەرى (قوتىي) polar ھەریمە گەلهك دىسارن د ھەمى دەمەن سالى دا دگەل بەفرى و بەستىي و باھۆزىن بەفرى (blizzards).

خانىيەن مۇنسۇون Monsoon homes

ل دەقەرین نېزىكى هيلا نېقە كا ئەردى (خط الاستوا، sub-tropical) ھندهك وەرزا گەلهك باران لى دبارن، دېيىزىن (مونسۇون) مروقىن ئەوان دەقەرەن دەنەك جۈزىن خانىا ئافا دەن كوبىارىزىن ژەتەراتىيا بارانى.

وەرز Seasons

1- زەستان Winter

سارترین وەرز، دگەل بەفر و بەستىيى. رۆز كورتىرن ژشەقا و زوىي دونيا تارى دىيت.

2- بۇھار Spring

سەقا دەست ب فېنگى و گەرماتىيى دكەت. دار و بار دەست ب شىينكاتىيى دكەن و بەلگىن خۇدەن و گۈلىن جوان ژى شوبىن دبن و گەش دبن.

3- ھاھىن Summer

گەرمىرىن وەرزى سالىي يە. رۆز گەلهك درىڭ دبن، و بەھرا پتىر ژ رۆزىن وىيىشى هەتاۋە (تىيشىكا رۆزى يە).

4- پائىز (پاييز) Autumn

دقى وەرزى دا، بەلگىن دارا دوهرييىن. ھندەك جانەوەر خۆبەرھەق دكەن ژبۇزفستانى، وەكۆھرچا جەممەرە باکۇرۇ (polar bear) كۆپىستىن وى ژ فەرييەكى ستۇير پىيىك دىيت.

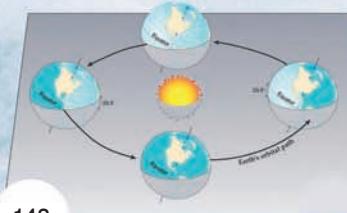
خۆكۈنچاندىن دكەل سەقايان coping with climates

دار و درەخت و جانەوەر، ھندەك سالۇخەتىين تايىبەت ھەنە كودشىيىن ب رىيکا وان دگەل بارو دوخييىن گەرم و ساربگۈنچەن.

بۇچى وەزىيەن سالىي ھەنە Why seasons happen

ئەو لايى ئەردى ئەقى دكەقىيىتە بەرامبەر ھەتاۋى (تىيشىكا رۆزى) پتىر گەرم دىيت. ژىھەر قىچەندىي، ئەو وەلاتىين دكەقىنە ئەوي لايى بەرامبەر رۆزى پتىر دگەرمن ژئەقىن دويىز رۆزى.

كۈرييىن خۆبكاردىن و دكەنە سەھيوان (شىمسىيە) ژبۇپاراستنا خۆز گەرما ھەتاۋى.

٦٩- دنیا، جیهان The Universe

دنیا ژ رۆژی و ئەردی و ھەمی ھەسارین دی پىك دىت، و ھەر تىستەكى دونىيا يامەدا و بلىونەها ھەسارىن دى، وەکو سىتىرا. ديسا ژ قلاھىيە كا مەزن پىك دىت دىنيقىبەرائەقان ھەسارا ھەميان دا.

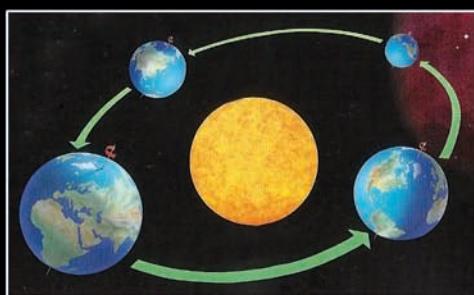
ئىكەمین فەلەكناس The first astronomers
 فەلەكناسا بەرى هزاران سالان قەكۈلىن ل سەر دنیا يامەزىن كرينى،
 فەلەكناسى ئيتالى گاليليو (Galileo)، ئىكەمین كەس بۇ بەرى خۇدا يە ئەسمانى ب شەقىب تىلىسىكۆپى.
 - تىلىسىكۆپەك ژ چاخى (١٧).

هزرىن دەربارەي دنیايى

Ideas about the universe

د بەرى دا خەلکى ھزر دىركو ئەرد سىنتەرىنى جىهانى يە. بەلى گاليليو خۇيا كەر كەنە دخەلمەت بۇون. ھەتا ئەقرو بۇ مە ديار بۇوي كە رۆژ سىنتەرىنى سىستەمى رۇناھىيى يە. ديسا رۆز يارا دىستىيا يە د جەن خۇدا و ئەردىل دۇور دىزېرىت.

The Big Bang

تەقىنا مەزن بهەرا پىترە فەلەكناسا با وەركەن كە (دنیا) بەرى (١٥) بلىيون سالان ياشىپىسىز بىلەن كە مەزن كوب ئىنگلىزى دىشىنى Big Bang.

Quiz تاقیکردن

بهري خوبده بابهتني قالاهيئي
و جيهانى دا بشىنى پارچه
ويئنه يىين خوارى بنىاسى.

ژيان د قالاهيئي دا

فهله کناس ب كره‌ستيئن خوقه د قالاهيئي دا ب سه ره و اى
دكەن ژبهر لاوازىيا راكىشان ئەردى (gravity). پىندقى
يه فهله کناس خوفىركەت كا دى چەوا شىت و ب كارى خو
رايىت د قالاهيئي دا.

داناد پاپۇرا ئەسمانى (مكوك الفضاء)

(spacecraft) دا، خوارن ب رنگەكى تايىهت دھىيته
پىشكىشىكەن و د هندهك ئامانىين تايىهتدا تاكونەھىينە
رىتەن. ديسا پىكولىينا دكەن دەستىين وان ب تىشتكە كە
دگرىدای بن تاكو بلند نەبن و بشىئن خوبگرن و دويىق
پىندقىيئن خوبھىئن و بچن.

تىلىسىكىپەكا نوى

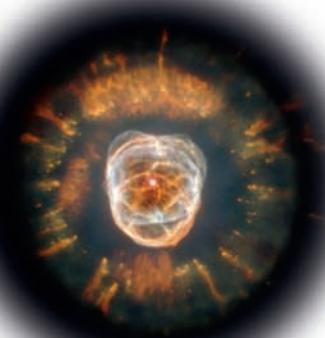
٧٠ - ستير و گالاكسي Stars and Galaxies

ئه سمااني مهاب شهقي ديرسيت ز ستيرين رون. گالاكسي ڙي عه وره کي مهزن يي ستيرائيه.

ستيرين مهزن (دانعه مر) Old stars

ستير ب هزاردها مليونهها سالان گهش دبن،
بهلى روناهيا وان نامييت بو هه رو هه ر. ده مى
ستيرين مهزن دمن، دپه قن، ئه وي په قيني
دبيزني سوپه رنوقا supernova.

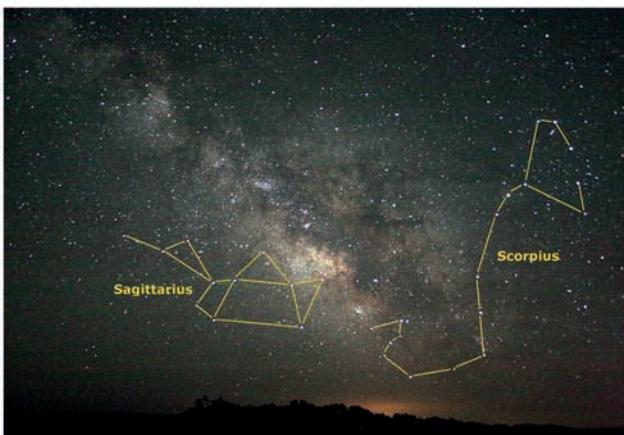
- چهند روناهييه کيin کز ييin ماين ڙ ستيره کا
ب تدهمن دچيit کونيزيike يا دمريت.

ستيرو همساره

بۇرجىن ئەسمانى (كۆمەلىن
ستيرا) constellations

بەرى ھزاران سالان، مەرۋىقا تى
ئىنادەر كو ستىر ھندەك قەبارە و
نەخشا ژ كۆمەلىن خۆپەيدا دەن.

The Milky Way رىكا رەنگ شىرى
ئەو ھەمى ستىرىن تو دېىنى ب شەقى، پشکەكىن ژ
عەورى ستىرەكە مەزىن دېيىزى رىكا رەنگ شىرى
(The Milky Way). ئەق گالاكسييە مەيمە
ژ بليونەها ستىرا پىك دىت.

شىوازىن گالەكسى
Galaxy shapes

ب بليونەها گالەكسى ل دنيا يى
يىن ھەين. ھندەك وەكولولپىچانە؛
و ھندەكىن دىشى وەكوتەپا دەپن و
ھندەك ژى دىپى قەبارەنە. ئەقىن ب
رەنگ شىرى د ناقدار دەيىنە نىاسىن
ب گالەكسىا لولپىچ.

تاقىكىرنەك get into it

تبلا خوييا (بەرانى) ياخىدا دەستەكى خۇبلىندا كە بۇ بەرەف سەرى، بىتى ئەو گالەكسىيەن دەكەقىنە بەر
تبلا تەيا بچويك نىزىكى (٥٠) پىيىنجى مiliونانە. ئەقجا بىزانە دنيا چەندە مەزىنە.

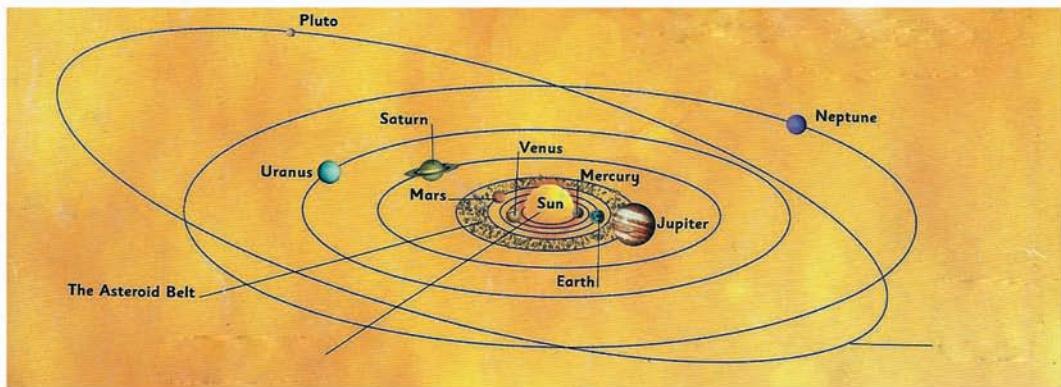
گالەكسىا ئەندىرىمىدaiyە The Andromeda Galaxy

(٧١) رۆز و سیستەمى رۆزى (المنظومة الشمسية) The Sun and Solar System

ئەرد پشکە كە ژ وى خىزانىا ھەسارىن ل دوور رۆزى دزقىن. رۆز دگەل ئەوان ھەسارا دھىئىنە
نياسىن وەك سیستەمى رۆزى يان ھەتاقى
The Solar System

ھەسارە د فەلەكى دا

ھەسارەل دوور رۆزى دزقىن دىرىكىين مەزن يىين وەكى شىيەبىنى ھىكى دېيىزىنى ئورىت (orbit)
يان فەلەك. ئەو مەدار يان فەلەك اکوئەرەل دور دچىت نىزىكى (٣٠٠) سىن سەد مiliون
(كم)، ئانكۇ ١٨٦ مiliون مايلا ياخىدا دەرىزە.

فەلەك و خولاناوى Orbit and spins ھەسارەل دور رۆزى دزقىن ب لەزاتىيەن ژىك جودا.

١. عەتارد Mercury

نىزىكتىرين ھەسارە بۇرۇزى. پىيدىقى ب (٨٨) رۆزايە تاكو جارەكى ل دور رۆزى بىزقىرت.

٢. موشتهرى Jupiter

مەزنتىرين ھەسارە بەلى دشىت د ماۋەدەكى كىيەتىر ١١ (١١) يازدە دەمڭىزىرال دور
رۆزى بىزقىرت.

٣. پلوتو Pluto

دويىرىتىرين ھەسارە ژ رۆزى. پىيدىقى ب (٢٤٨) دوو سەد و چىل و ھەشت سالايمە تا بىشىت
جارەكى ل دور رۆزى (ھەتاقى) بىزقىرت.

هەسارا ئەردى planet earth

ئەرد گەلەک ھەسارە کا تايىبەتە و جودا يە ژ ھەسارە بىيىن دى. رووپەكى رەق بىيىن دەنى، ئاقا ھەنى، و تىشكەلە كى لىدەوروبەر. ھەسارا بىتى يە ژ سیستەمی رۆژى كوجانە وەر و دار و درەخت و ھەمى بۇونە وەرە بىن دى ل سەر دېزىن.

نېزىكتىرىن ستىرا مە our nearest star

رۆژ ستىرامەيا نافخۇرى يە. (١٥ .٠) سەد و پىنجى ملىون (كم)، ئانىكى (٩٣) ملىون مايلا ژ ئەردى دویرە. ئەقە بۇ بليونە کا سالانە (رۆژ) يان (ھەتاقى) يا گەشە و گەرمى دەدەتە ئەردى. زيانا ئەردى ھەمى ل سەر رۇناھى و گەرماتىيا رۆژى ھەتاقى يە.

ل سەر رۆژى On the Sun

تشتى سەير ئەوه پلا گەرماتىيى ل سەر رۆژى دگەھىتە (٦٠٠٠) شەش ھزار نىمىن سىلسى (C) و (١٠,٨٠٠) پله بىيىن فەھەنھايت (F). خوارىن مەزنىين گازى دناظدا ھەنە، دېيىزنى تىشكەتىن ھەتاقنى (solar flares)، دناظ قالاھىيى دا خۇقەددەن و پەلاقدىن. گەلەک پىيىن پەش ژ گازى دېيىزنى نوخىتە يان خالىيىن ھەتاقنى (sunspots)، ل دور روپىي رۆژى دزقىن.

گاز و پىساتى Gas and dust

رۆژ و ھەمى كەوكەبىن دى د سیستەمى ھەتاقى دا ئەقە بۇ (٤٥ .٠) ملىون سالانە د عەورەكى گەلەکى مەزن بىيىن گاز و پىساتىيى وەربۈۋىنە.

ھەسارىن سار cold planets

ئۆرانوس، نېپتون، و پلوتو، بلىونەها كىلومەترانىز رۆژى د دویرەن، ژېر ھندى چ گەرماتىيا رۆژى ناگەھىتە لەوا داسارن.

ژ ھەسارا نېپتون Neptune، رۆژ وەكى گەردىلە کا پىچوپىكا رۇناھىيى لى دەھىت.

قىينوس venus.

٧٢- ههساره و ههیث planets and moons

ئەرد تەپەکا مەزىنە و رەقە ل دور رۆژى دزقىرىت، دېيىشنى کەوکەب. ههیث زى تەپەکا رەقە ل دور کەوکەبەکى دزقىرىت.

ئەردىٰ ههیثى Earth's moon

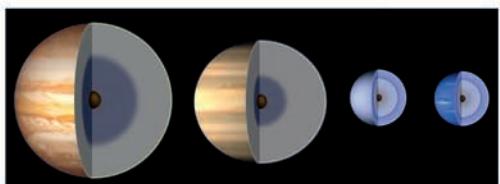
ههیث (بىتنى ئەقى ناقى ددىينە ئەو ههیثا ل دور ئەردى دزقىرىت. ئەم دشىيىن ههیثى بىيىنин زېھر ئەو رۇناھىيا رۆژ دددتى).

ههسارىن كەقىرى (رەق) Rocky planets

ئەو كەوکەبىين نىزىكى رۆژى دەرقەن و تىشقىكلەكى رەق يى ئەسى، و دگەرمن ژنالقا. عەتارد، قىنوس، ئەرد، مەريخ، ئەقە ھەممى دەرقەن.

ههسارىن گازى Gas planets

موشتەرى، زوحەل، ئورانوس و نىپتون، ئەۋە سارە ژگازەکا مەزىن پىك دەھىن. ئەۋەھەر چار كەوکەب، گەلەك ژرۆزى ددويرىن، و تەپىن مەزىن ژگاز و تەراتىيىن دى. ديسا چ رۆيىن رەق نىنن و كەوکەبىن كەقىرى.

ههیث moons

ب دەھان ههیث يىن هەين د كومەلا رۆزى دا. هيىزا راكىشانى ئەوان دپارىزىتن كول دور كەوکەبا بىزقىن؛ بىتى (پلوتو) ھەيىھەكى ل دورماندور ھەى دېيىشنى چارقۇن (charon). ب قەبارەدى قە تەممەت نىشەكى قەبارى پلوتوبىه.

ئەو ههسارىن بازنه ل دەھوروبەرى ھەين

Planets with rings

ھەندەك كەوکەبا بازنه يىل دورماندور ھەين؛ (زوحەل) ئىك ژوانە. ئەۋە بازنه ملىونەها پارچىن مەزىيىن كەقرو بەستىيال دور كەوکەبا زوحەل چىدكەت.

با هوز و گه رد دلولین مهزن ل دور
موشته ری ول سه روبی وی دزقین.

hee-yi-chin موشته ری

موشته ری پترژ (۱۶) ههیثا بیین ههین. به هرا پترژوان ههیثا
ژ روزی بچویکترن. به لی ئه چار ههیثین ل خواری دیارکری
مهزنترن ژ ههیقامه.

۱. گانیمید Ganymede

مهزنترین ههیقه د سیسته می روزی هه میی دا.

۲. گالیستو Gallisto

وه کو ههیثا مهیه، به لی ل رهخ و رؤیین وی هه می جهین قولکانانه.

۳. ئو (Io) يا سور و زهره. قولکان ل دهورو بھرین وی هنه کوچ جار ئاگرین
قولکانین وی ناهینه قه مراندن (پرژاندن).

۴. ئوروپا Europa

ل دهورو بھرین وی جه مه ده. ژ ناف جه مه دی ژیدا، چىدبيت ئۆقيانوسە کا مهزا
ئاھى دناقدا هه بیت.

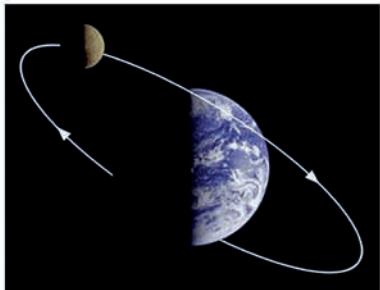
مه ریخ ب کە و کە با نافکریه.

ژیان ل سه ره سارین دی life on the planets

تو دبىنى رؤبى مه ریخى (mars)
چ جانه و در و دار و درخت نه شىن ل
سه ربىن، چونكى هه والى نىنە و
گەله ک ساره. به لی وەسا دیاره کو
ژیانه ک ل سه ره ریخى هه بىو بەرى
مليونه ها سالان.

Earth's moon ٧٣ - هه یچا ئەردى

هه ڦالاھي ئەردى يه د ڦالاھي دا. جهه کي ساره، پيسه، هدوا و ئاقڙي لئي نين.

دوور زقرينا هه یچى

هه یف (٣٨٤،٠٠٠) كم، (٢٣٩،٠٠٠) مايلا، ڙئەردى دويره. ل دور ئەردى دزقيت د گەشتەكى دا دېيشنی تورىت (orbit). هەر زقرينه کا تورىتى (٢٨) رۆز پيدا پىچە دچن.

لايى نزيك

وەکو هه یف ل دور ئەردى دزقيت، هېيدى دزقيت و هەمان روی دکە قىيته بەرامبەر ئەردى. ئەم دېيشنە ئەفلى لايى، لايى نزيك.

- لايى هه یقىي بىي دوير بتنى فەلەكتناس شياينه بىيin. ئەم بخونەشىين بىيin چونكى لايى دوير ناكە قىيته بەرامبەر ئەردى.

كەورىنا قەبارەي changing shape

قەبارى هه یقىي بەردهوام د گەورىنى دايى دەمىل دور ئەردى دھىت و دچىت.

١. هه یچا نوى New moon

ئەقه ديار ناكەت ب چاقنى ئاسايى، چونكى روناهيا رۆزى ل لايى هەميا دوير تر ددەت ڙئەردى.

٢. هه یف وەکو ھېشتا كفان (ھال)

ئەم دشىين لايى كى زراۋ وەکو كفانى ڙهه یقىي بىيin.

٣. چارىكى ئېكى first quarter

پشتى چەند رۆژەكى، ئەم دى شىين كەرى نيقەكى ڙهه یچا گرۇقىر بىيin.

٤. گىبۈوس Gibbous moon

ئەم دى شىين بەهرا پتر ڦەپا هه یقىي بىيin.

٥. هه یچا تەمام Full moon

نوکە ڙى ئەم دى شىين تەپا هه یقىي ب ھەمى قە بىيin، چنكى تىشكى رۆزى ل ھەمى لايى نيزىكى ئەردى ددەت.

سەرەدانا ھەيىچى Visiting Moon

ھەتا نوکە ھەيىچى كەمین جەھە ژ كومەلار رۆزى (solar system) كۈرمۇقىن فەلەكتناس شىايىن بىگە ھەنە سەر رويى وى ل سالا ۱۹۶۹ ئى، و دوو مەكۈكىن ئەسمانى داناينە سەر رويى ھەيىچى بۆ جارا ئېكى د دىرىوكى دا.

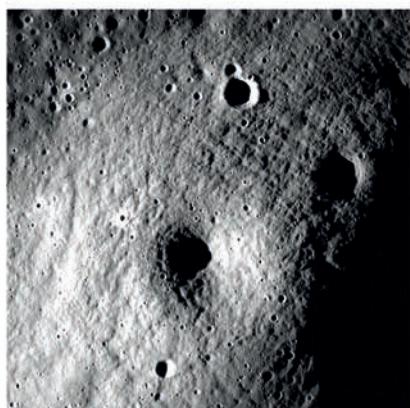
ئېك ژوان مەكۈكە ب ناقى service module ل بۇشايىنى ل ھەنداڭ ھەيىچى راوهستىيا دگەل ئېك فەلەكتناسى دناڭ موشەكى ئەسمانى دا، بناقى مىشىيل كوللىيىز Michael Collins

مەكۈكە دى ب ناقى (Lunar module) ل سەر ھەيىچى دادا دگەل دوو فەلەكتناسان ژ ناقى مەكۈكى دا بناقى نىل ئارمسترونگ Buzz Adrin و بوز ئەدرىن Neil Armstrong

مانگىران (خسوف القمر Eclipses)

ھندەك جارا دكەقىتە دىنكا رۇناھىيا رۆزى دا. ئەقىنى دېيىزنى مانگىران (Eclipses). سىيەرا ھەيىچى لسىر ھندەك پشكىن ئەردى.

دەقىن قولكانان و دەريا' Volcanoes and Seas' روپى ھەيىچى ژ جەپىن قولكانا پىك دىت (crater) ئەقە ژى پەيدا دىن دەمى كەقىن مەزن (meteorites) ژ روپى ھەيىچى دگرن و جەپىن خوتىدا دېنه خوارى. ئەردىن راست ژى دېيىزنى دەريا Seas.

٧٤- ستيرين رهونهق و گهڙين ئهسماني Comets and space rocks

ڇيلى گهوكه ب و هه يقا ، گلهک گهه ستيرين ديزى ل گومه لا رۆزى دا يىن هاتينه ديتن ، و هکو گه فرا ، گليشى و هکو تۆزى ، بهستى ، ئەم ئەقان دېيىن دەمى دژيشين و دگههنه روبي ئەردى.

ستيرين رهونهق comets

پارچه کا مەزنا بهري رهڙيه و تۆزا وي و جەمهەدى يه بهرهف بوشايىي دېھشيت و ده دكەقيت ، هه ره و هکو تەپه کا مەزنا پيساتى و به فرى يه . هاتىه ديتن کو مليونه ها رهونهق لده و روبه رين وي يىن هه ين . به هرا پتر گلهک ددويرن بو ديتنى ، بتنى ئەقىن مەزن نه بن .

كورىين دريئر Long tails

دەمى ستيرين رهونهق نيزىكى رۆزى دبن ، به فرا و ان بهره بهره دھلەييت . ئەو گاز و ماد دىن دى و هکو تۆزا رهڙىي دنا فەھەواي دال بوشايىي بهلاق دبن . تىشكىن نيزىكى رۆزى ئەوان گاز و گليشى پالددەت و و هکو كوريه کا دريئلى دكەت دېيىن دېيىن كوريا تۆزى (سپى يان زده) و كوريه کا گازى (شىنه) .

كورزىن روناهىي Meteors

ته چ جارج ستيرين بچويك نه ديتينه ؟ دەمى پارچه يه کا بچويك گلى (تۆزى) ژ ستيره کا رهونهق دژيشيت و دكەقيت سەرتىقلى ئەردى و دسوچىت و روناهىيک ژى دېھشيت .

قايشا ئەسترويد (ستيره کا بچويك)

The Astroid Belt

پارچه بهره که يان گه فره که (rock) ل دور رۆزى دژقريت ، و هکو ستيره کا گلهک بچويك . ب مليونه ها ئەسترويدا يىن هه ين دنيشىبەرا (مهريخ و زو حمل) دا . ئەو دەقه رب (قايشا ئەسترويد) دھييته نافکرن .

كىش ستيرى رهونهق دفريت ب رىكا ئەردى هەر (٧٦) سالان جاره كى ؟

مەزن و بچویك

ئەسترويد ب گەلهەك رەنگا دەيىن، هندەك دبچوپىكىن وەكۈپارچىن رەقىين پەملى، ئەقىين مەزنتىر ژىيىن هاتىنە دىتن كودرىۋاھيا وان هەتا (٩٢٠. ٥٧٢) كم، مايل، دېيىزى سىرىز ceres.

بەريىن نىازك Meteorites

هندەك جار، پارچە كەفرىن مەزن ژەسار و ھەيغا دېزىيىن دېيىزنى (نېيزەك). دەكەقىنە سەر روپىي ئەردى و كونەكە مەزن د جەن ئېخستنا خۇدا دەھىلىت، دېيىزنى دەقىن قۇلكانى.

تىيقىكلى زرافىنى كەوكەبى عەتارد شىيان نىنە خۇپاپارىزىت ژ سىتىركىن رېزبای وەكونە يېزەكان ؟

تاقىكىرنەك get mucky

هندەك ئارى بىكە دناۋ ئامانەكى بچوپىك دا، وەكۇ تەقلىيەكە كا پەيالىن چاپىي، پاشى تبلەكە خۇيا دەستى داھىلە دناۋ ئافى دا، لدىقرا بلا چېكە كا ئافى بىكەقىتە سەر روپىي ئارى، ل دويماھىيى بەرلى خوبىي كانى كونەكادىلەكەن دەھەن.

قۇلكانوی كەتە دناۋ ئارى دا؟

ستىرا رەونەقا (ھالى) Halls comet ئەقە ژى ژ نافى فەلەكتاسەكى هاتىيە دېيىزنى ئەدموند ھالى Edmund Halley

- گەشتىن ئەسمانى ٧٥ space travel

قەكۈلەرین ئەسمانى ئەو كەسن ئەقىن دەچنە دنا قۇشايىنى (فالاھىي) دا، ژېۇ مەردەمىن زانستى، چىكىرنا سەتەلايتا، وەهەتا بىزانى كانى چ جورى ژيانىلى فالاھىي هەيە. دوير نىنە رۆزىك بېرىت ئەق فەلە كناسە بگەھنە سەر روپىي كەوكەبەكا دى.

مۆشەك، روکىت
فەلە كناس يان پىشەنگىن ئەسمانى نەشىن بگەھنە فالاھىي بىنى مۆشەك. ل بىنى مۆشەكى، مۆتۆرەكى باھىزىيا ھەمى. گازەك زۇرى يارىم و بېھىز چۈزۈ دەردىيختى و ئىكىسىر مۆشەك ب خىرايىيەكى بلەز بەرەق ئەسمانى دەچىت.

كارى دەستەكى كونترۆلى Mission comtrtol

ئەق كونترۆلە ل سەرئەردى يە كونەندازىيار و قەكۈلەرین زانستى ديفچۇونا مۆشەكى دەكەن ل گورەي كارى ويى و تەناھىيا ويى هەتا بىكارى خۇرادىيەت و دىزفيتەقە.

ئىستىكىن بوشايىنى
زانىيەن ئەسمانى دىزىن و كار دەكەن بۇ چەند مەھەك دەھەر دەركەفتەنەكى ئەسمانى دا. ئىستىكى بوشايىنى بىنى نىيەت نەتهۋەيى (ISS)، ھاتىيە دانان د مودىيۇلا دا (module)، ئانكۈ د عەرەبانەكى بوشايىنى دا. هەندەك ژقان مودىيۇلا جەرى تاقىيىكىنەنە و هەندەكىن دىزىي وەكۈ مال تىيدا دىزىن.

هاتن و چوون دڤالاھىي دا walks in space پىشەنگىين ئەسمانى ھندهك جارا ژ فرۇكىين ئەسمانى دەردكەقىنه ژ دەرقە بۇ دروستكىن و چىكىرنا ھندهك تشتا. ھندهك جلکىين تايىبەت دكەننى وە كوبەدلا چووپى كوتىزى دنافدا ھەوايە دا بساناھىتىل دور خۆبزقىن دنادۇش باشىيى دا. ديسا ئەق جۈزەرە جلکە پارىزىيا وان دكەت ژ تىشكىن ب زيان ل بوشايىي. لە يىش تاقىكىرنىن فەلەكتىس، راکىشان (الجاذبية gravity) ل بوشايىي نىنە، ئانكۈئەو راکىشانا ئەم ل سەرئەردى دېيىن، ل بوشايىي نىنە.

روكىيتا بوشايىي The space shuttle

روكىيت بتىنى دشىن بۇ جارەكى بېھىنە بكارئىنان، بەلى روكىيتىن بوشايىي (ئەسمانى) جارەكادى دشىن بىز قىرنەق ئەردى قە پشتى كارى خوب دويمماھىك دىنن، و پاشى جارەكادى دى هىنە بكارئىنان قە بۇ گەشتەكادىيا ۋالاھىي. ئەقان روكىيتا دېيىنلى ئەتلانتىس (Atlantis).

روكىيتا بوشايىي وە كوفرۇكى دا دەته سەر رۇيى ئەردى، بەلى پىندىقى پاراشوتەكى يە (parachute) دا ھارىكاريما وى بکەت ھىيدى دادەته سەر ئەردى. سەيەك ژ روسىيا ناخىن وى لەيکا (laika) بولسا (1957) ئى.

٧٦- لڳهه ريانين ئه سمااني space exploration

فهله کناس و پيشنه نگين ئه سمااني گلهک و انه ييئن ب مفا بو خو و هر گرتينه ل گورهه دنيايني (الكون universe). بهلئي هيستا گلهک تشتئن ديژي هنه بو داهينانی.

مرؤڻ ل سهرهه ييڻي Man on the moon

دهمني فهله کناس يان پيشنه نگئي بو شايي سهره دانا هه ييڻي كرين، ب گلهک تاقيڪرنا رايوون. جهين ده ساندنا پيئن وان ل سهره توزا روئي هه ييڻي ييئن دياريوون، ئهڻ (شين پي) يين هنه زئي دبيڙن هه تا مليونه ها ساليين ديژي دئي هه رميئن.

تيليسكوب Telescopes

داناف (قويه کا) مهزندادانايه، گلهک قوديڪيئن روناهيئي ييئن پيچه گريداينه کو دشين روناهيئي ڙ بو شايي و هر بگرن. تيليسكوب که وکه ب و ستيرا مهزنتر لئي دكهت ڙ وئي ديتنا ئهم ب چاقئي ئاسايني دبئين. ڙبو ديتنا تشتال سهره روئين وان بشيءه کئي رونتر.

گهشت بو مهريخن Missions to Mars

روڙهه کي پيشنه نگين يان فهله کناسين بو شايي ديت بگهه نه مهريخن زئي، بهلئي ئه و دئي پيڌڻي شهش (٦) هه يشا بن هه تا دگهه نه ويئري، و (٦) هه يشا زئي هه تا دزفرن. تا نوکه

ميسبارين بي مرؤڻ (بي شوفير) ييئن بو شايي Unmanned (Robot vehicles) کو وکي عهربانين روبوتانه (space probes) شياينه بتني (Surface of Mars).

تيليسكوبين راديويي Radio Telescopes

هندك تشت دبو شايي دا وکو (كونين رهش) ناهينه ديتن ب

تيليسكوبه کا ئاسايني. زبهر هندئي فهله کناس نه چار بیون

تيليسكوبين راديويي بكارينهن ڙبو ديتنا تيشكين نه ديار. ئه ڦان

تيليسكوبين راديويي ڙ سينين مهزن پيڪ ديت (dish)، کو دشيئت گلهک

پيلين (waves) راديويي د جارهه کي دا و هر بگريت. ئهڻ تيليسكوبه ڙئي ئه رکن

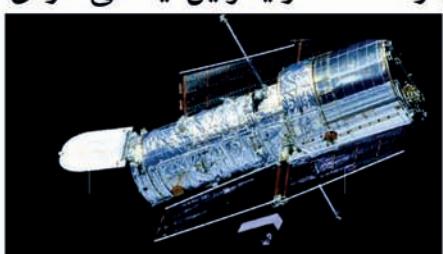
وئي بي سهره کي ئه وکي هه مي تيشكين ڙ بو شايي دهين کوم بکهت.

کيش ميسباري بو شايي شيا سهره دانا ستيرا رهونهقا هالي (Hally) بکهت؟

تىلىس-كۆپىن ئەسمانى (بوشاپىيى)

تىلىس-كۆپىن ئەردى گەلهك د روون و ئاشكە را نىن ژېر هندەك كار تىكىرنىن تىشكىلى ئەردى. بەلۇ تىلىس-كۆپىا ئەسمانى (فضا). گەلهك روونە.

تىلىس-كۆپىا ھۆبل (Hubble) ڈو پارچە تابلووين كانزاي وە كۈپەروانى يىن پىيغە پىك دىيت، ئەركى وان ئوه رۇناھيا رۇزى قەدگوھىزىن بۆ كارهېنى. لە دوماھيا ئەقى تىلىس-كۆپى قەپاغە كا سېپى ياشە كىرىھە. ئەو قەباخ (lid) دەھىتە دائىخستن ئەگەر ئەف ئاميرى تىلىس-كۆپى كار نەكەت.

ميسبارىن بوشايىي

فرۆكىين ئالى دېيىشنى عەربانە يان ميسبارىن بوشايىي (Space probes). ئەف ئاميرى ئالى (رۇبۇت)، دشىت وىنا بىگرىت و هندەك ئاميرىن دى بكارىيىت بۇ دىتتا گەلهك كەوكەب و هەيقىن دى.

١- لونا (٣) (Luna 3)

ئەقە دشىت وىنەن لايىن دويير (نه يى ديار) ڈەھىقى بىگرىت و ديسا شىا يەل سالا ١٩٥٩ ئى ئىكەمەن فۇتوبۇرى لايىن ھەيقى بىگرىت.

٢- پيونير (١٠) (pioneer 10)

ئىكەمەن رۇبۇتى ئەسمانى بۇو كوشىاي بىرىت و بگەھىتە نىزىكى موشتەرى.

٣- فينيرا (٩) (venera 9)

شىا دادته ل سەر كەوكەبىي فينوس ل سالا ١٩٥٧ ئى فۇتۇوا بۆ بىگرىت.

٤- ۋايىكىنگ (ئەسكەندەنافى) - ١. و ۋايىكىنگ ٢. (viking 1 and viking 2)

شىا يە دادته سەر (مەريخى) و ل نىشانىن ژيانى بگەرىت.

٥- ۋويىنگەر (١) (voyager 1)

د بەر عەتارد را بۇورىيە، چەند وىنەيەك يىن گرتىن بۆ بازنه و هەيقىن وى.

٦- داهىنەرە جەپىن پىپىا pathfinder

ئەقى شىا دادته ل سەر مەريخى دگەل عەربانە كار رۇبۇتى بۆ دىتن و دۆزىنە رقىي وى.

گيوتو (Giotto)، ل سالا 1986 ئى.

